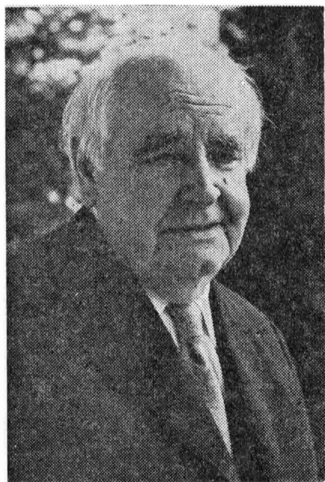
Jubilarno izdanje povodom 80-godišnjice rođenja Miroslava Krleže

Miroslav Krleža • Izlet u Rusiju 1925

»OSLOBOĐENJE« — SARAJEVO 1973.

◆ **Povodom 80. godišnjice rođenja Miroslava Krleže Novinsko izdavačko preduzeće »Oslobođenje« izdaje njegova izabrana djela, po izboru autora. Izdavač se na ovaj način pridružuje obilježavanju jubileja Miroslava Krleže, velikog književnika i protagoniste savremenog radničkog pokreta.**

IZLET U RUSIJU
1925

U BERLINU

Kao slika, Berlin izmijenio je u magičnoj laterni moje svijesti nekoliko lirskih predodžaba, i o mojoj vlastitoj berlinskoj panorami mogla bi se napisati čitava mala historija. Još od najranijeg djetinjstva vezala me s pojmom grada Berlina Menzelova kompozicija »Njegovo Veličanstvo Friedrich Wilhelm I polazi na frontu k svojim četama, godine 1871«. Menzel bio je počasni građanin prijestolnice, tajni savjetnik Cara Ujedinitelja, kraljevski profesor kraljevske pruske Akademije lijepih umjetnosti, veliki meštar mirovne klase »pour le mérite«, pak njegovo prikazivanje stvari i događaja naravno da je bilo patetično, kao što je patetično bilo vrijeme u kome je živio, anegdote što ih je svojim kistom veličao i lovorika kojom su ga slavili.

Kao u kakvom romanu Georga von Omptede, gospoda onoga vremena lovila su divljač u crvenim par-force-frakovima, plandujući pod goblenima i venecijanskim svijećnjacima u makartovskim intérieurima: perzijski sagovi, kristali, metali, oniks, karneol, sige, školjke, perje tropskih ptica, portreti gospođa u četrunastoblijedim prozirnim svilama, s lepezom u ruci; kroz staklena balkonska vrata perspektiva na engleski park, galonirana posluga servira »five-o'clock-tea«, kad sa sahat-kule grofovskog zamka patetično odbija prva polovina petog sata.

Krugove carskog plemstva slikao je Menzel kao dvorski slikar u vršenju njihovih najviših marcijalnih funkcija: kao generale na bojištima i kao komornike u dvorskoj službi vrhovnih meštara ceremonija na Dvoru, u scenskom osvjetljenju pod kupolama, pod draperijama teškog grimiza i mramornim kolonama.

Čitavo osamnaesto stoljeće (za razvoj ljudske misli tako plodonosno) taj je slikar slavio kao kasarnu pruskoga kralja. U ciklusima litografija on je opjevao Armadu i bitke pruskoga kralja Friedricha nazvanog Velikim, i tako su Menzelove egzaltacije potsdamskog dvorskog života: »Kod trpeze Friedricha Velikoga u Sanssouciju«, pak »Koncerat na flauti u Sanssouciju«, i danas još uvijek, demokratskom vremenu uprkos, dekoracije, kakve dočaravaju sve filistarske optičke varke o ljepoti dvorskog života. Zvoni u Menzelovoj instrumentaciji lirski prizvuk čežnje za divnim danima Sanssoucija, što ih je vrijeme fabričkih dimnjaka odnijelo, nažalost, u nepovrat...

Djecu truju ratnim legendama, po perverznom planu, a kako su naša djetinjstva protjecala u polukolonijalnim prilikama, bojna slava germanskih vladara javljala se trajnim motivom likovne propagande, kojoj je bila jedina svrha, da obmanjuje dječju svijest dekorativnim lažima o višem smislu ratnih požara.

Prva ratoborna ornjava vojničkih bubnjeva moga djetinjstva zabrujala je tako kroz Menzelovu sliku »Friedrich Veliki u bitki kod Hochkircha«. Čitajući Šenou i probijajući se s njegovim marijaterezijanskim grenadirima kroz glupost Sedmogodišnjeg rata, gledao sam sve one bitke Menzelovim očima i po njemu sam, mislim, doznao da je jedan od pobjednika kod Waterlooa dogalopirao u posljednjem trenutku bitke na bijelom konju.

Menzel slikao je dvorske večeri u briljantnom osvjetljenju žarkih, narančastorumenih svijećnjaka, te kada bi on prikazao cercle pruskoga kralja, već same po sebi savitljive i moluskne kičme grofova, baruna, baronesa i kneževa niže vrste on je posavijao do majmunske servilnosti. Iz Menzelova diskretnog zveketa gardijskih ostruga i šuštanja svilenih povlaka po dvorskim parketima osjeća se pobožna duša lojalnog podanika, duša livriranog sluge, duša uboga, narkotizirana kužnom aromom dvorskog podneblja.

Kao dijete, zamišljao sam Berlin gradom menzelovskih prinčeva, grofova i grofica, a sve grofice bile

su cirkuske jahačice visoke španjolske škole. U crnom kostimu, što pada preko nogu u gustim naborima, sa cilindrom i frizurom à la Kaiserin Elisabeth, u viteškim rukavicama, slika Grofice, za moje plebejske asocijacije, podudarala se s tom cirkuskom groficom, jer prva živa plavokrvna dama, koju sam imao čast da ugledam pod zelenkastim jedrom male provincijalne arene, bila je cirkuska grofica na bijelom konju. Uzbudljiva drama u obliku pantomime, kad se Grofica potajno zaputila kroz mračnu šumu, u pratnji starog sluge, noću, uz sijevanje munja, na ljubavni sastanak, pun neizvjesnosti, u taktu Stephanie-polke, od carskog i kraljevskog Regimentstambura von Czibulke.

Grofica, umidrana staromodnim steznikom, napudrana, okupana (vrhunaravna boginja od Grofice), stala je sa svojim punokrvnim arapinom da poskakuje piruetu, pa kapriolu, pa lansadu, sve u pilovinom posutoj kružnici cirkuske arene, teatra nad teatrima, čiji doživljajni intenzitet ne će nadvisiti više nikada ni jedan trik na kazališnim daskama. Grofica je jahala na randevu s nekim sumnjivim kavalirom, a putem su je napali razbojnici; iz panične pucnjave, vonja baruta i bjesomučnog galopa sve je ponio luckasti brio u pljesak i nacerenu klaunsku grimasu, koja se kesi kao prijetnja nad truplom mrtve Grofice.

Berlin je ostao za me neka vrsta takve nadnaravne cirkuske pantomime: lipicanerski dril španjolske škole, oficiri u zlatu i u srebru, »Drvored lipa« u gorućem šarenilu carskih zastava, kočijaši s cilindrima i kokardama, bučna radost naroda da je planuo rat i da je iz grobnice uskrsnuo duh Wotana i Barbarosse (Menzel: »Friedrich Wilhelm Prvi polazi na frontu 1871«).

Menzelovski veličanstveno zaputio se carski i kraljevski, grofovski cirkus uz dvočetvrtinski takt Czibulkine polke na svoju đavolsku kavalkadu godine tisućudevetstotinaičetrnaeste... Iz visoke španjolske škole, s bijelim baroknim konjima, iz pirueta i pasada lijevo i desno, zavitlao se bezglavi galop u taktu suludog ritma: odnio je vihor sve perčine i sve cilindre, bijesni konji zbacili su berlinske grofove i grofice iz sedla,

planula je cirkuska ponjava u dimu baruta, tek se už pogrebnu muziku u sredini arene cereka jedan pelivan, kome je granata odnijela donju čeljust, a stuartovski mu je okovratnik obliven krvlju.

Kad je Wilhelm Drugi bacio kocku, iz Berlina je poteklo mutno vrelo svih naših potištenih slutnja, i odonda, za deset godina, nije bilo dana, da nam misli nisu u dodiru s tim dalekim i nepoznatim gradom. Glupim frazama o »Bagdadskoj željeznici« i o »Prodoru na Istok« plašila nas je štampa svakodnevno, ali nitko osim Frana Supila kod nas nije pripisivao tim glupostima neko posebno značenje.

Kad se stravična stvarnost tih fraza zaista pojavila u našem gradu kao carska i kraljevska mobilizacija i gorući pogrom na ulicama jula 1914, sjećam se da sam, promatrajući po našim ulicama rasparane vreće brašna, kutije salonskih bombona u blatu, petrolej, kekse, modru galicu, rizoto od kiselih krastavaca i čokolade, ostao zabezeknut, kao da nam je zaprijetila oklopljena sablast gigantskog germanskog ritera i da gazi sve kule od hartije naših filistarskih pogleda na svijet, na narode, na ljude i na politiku. Germanski templari, od Ulricha von Jungingena do Hindenburga pod Tannenbergom, kolonizatori »naše slavenske polapske prapostojbine«, povampirili se nad herderovskim, golubinjim slavenskim svijetom, i sva naša vjera ilirskih iluzija o zakonu slavenske mase od Učke do Vladivostoka rasplinula se u fijuku oluje, koja nije odnijela u nepovrat samo berlinske grofove, nego i petrogradske boljare.

U okviru viteškog slavensko-germanskog zveketa oružjem imao sam čast da se pojavim u šumi komturskih kopalja i zastava pod crnim germanskim krstom kao veoma skroman statist, kad su austro-njemačke legije na svom historijskom putu u Bagdad zapele u Galiciji, kod Kolomeje i Rawa-ruske na Dnjepru. Prisluškujući gdje riču njemački topovi, poslije Bregalnice ponovno sam spoznao, kako je rat iz perspektive civiliziranog čovjeka protuprirodna pojava. Nikakve veze

između svega čemu se čovjek nada i što misli da su elementi njegovih uvjerenja i ovog jalovog zveketa oružjem — nema. Uprkos tome, suvremeni čovjek živi još uvijek obasjan blistavim oštricama mačeva i uz zveket oklopa i sabalja on umire po logici golih noževa, a trajna topovska rika prati njegovo kanibalsko ludovanje pod zvijezdama.

Bilo je to početkom augusta godine 1916, jednog kasnog predvečerja, na željezničkoj liniji između Stanisławówa i Delatyna, nedaleko sela Grabovca, nad vrbinjem obraslim koritom Bistrice. Stravični dani Brusilovljeve ofenzive, kad je taj ruski vojskovođa zaustavio kretanje svojih masa u momentu potpunog sloma austrijske armade, a da mu se do Beča ne bi bila oduprla ni jedna austrijska metla. Austrijska vojska onih dana lutala je galicijskim cestama kao fantom na samrti, a među demoraliziranim četama zavladalo je uvjerenje, da je igra izgubljena. Bacali su ljudi opremu i oružje, bunili se s jasnim znacima masovne revolte, kao što se to zbiva, kad gladne i umorne čete uzmiču, leđima okrenute neprijateljskim cijevima.

Pred neminovnim slomom austrijskog oružja njemačka komanda bacala je u vakuum, što je zinuo pred Austrijom, svoje vlastite četne formacije, da digne moral marodera, da zaustavi katastrofu.

Ponijet bezglavim pokretom demoraliziranog krda, stojim jednog predvečerja pokraj etapnog drvenog mosta bistričkog promatrajući austrijsku infanteriju, kako u beskrajnim kolonama klipše niz cestu krvava, prljava, poderana, a stari lirski motiv austrograničarskih uzmaka pod habzburškim barjacima javlja mi se kao motiv vlastite poezije, te pasje kuknjave u dimu požara na historijskim garištima. Škripa točkova, rzanje gladnih i žednih konja, mase grobova, jadna ciganska povorka što zvekeće praznim kantama i ormom, kusajući smrdljivu čorbetinu pod zadimljenim platnom svoje čerge, u pljusku tanadi, kad padaju ljudske glave kao mačje.

U kasnom sutonu, kad su na bistričkom drvenom mostu već planule crvene i zelene signalne svjetiljke, zatutnjala je preko dasaka i greda pionirskog mosta konjanička divizija generala von Gallwitza iz Berlina. Konji siti, iskefanih sjajnih stražnjica; oprema, kacige, remenje, mačevi, oružje, sve blistavo i izviksano, a tanka ulanska koplja s uzvijorenim barjačićima, grmljavina sitih kobila na drvenom mostu, u kontrastu sa zgužvanom i demoraliziranom mizerijom marodera i očajnika austrijskih, djelovali su drsko. Divizija generala von Gallwitza iz Berlina!

Promatrao sam berlinske konjanike isto veče u svjetlosti taborske vatre kako primaju poštu, čitaju novine, listaju ilustracijama, kuhaju kavu u crvenolakiranim kafemašinama, mažu marmeladu na tople bijele hljebove i peglaju svoje bričese, svoje dolame, čiste metalnu dugmad, štirkaju svoje ovratnike, viksaju čizme, i odonda ni jedna moja asocijacija u vezi s Berlinom ne može se osloboditi ove kavalkade generala von Gallwitza.

Usred potpunog sloma jednog Carstva, ti su se berlinski ulani javili doista kao zvek wotanske trube! Oni su tako uzvišeno, s nekim samosvijesnim prezirom grickali svoje »Brötchene« i peglali svoje bričese, da me obuzela strava od pomisli, kao da bi ti berlinski konjanici doista mogli da od Berlina stvore grad pobjede. Zaboravljeni svijet menzelovskih slika javio mi se onog predvečerja u galicijskom selu Cuciluvu i ja sam se prepao Berlina i njegovih ulana od stravične pomisli, da bi se moglo desiti, da nam graničarski usud na turskoj granici Carstva još uvijek ostane prijetnjom za buduće decenije. A kad sam osam godina kasnije osvanuo u Berlinu, eto, sa svih gradskih uglova viču izborni plakati nad dekorativnom ocalnom kacigom Gallwitzovih ulana, kojoj prijeti crvena pesnica s pozivom izbornicima: razbijte je!

Svitalo je pred Berlinom. U sivoj kopreni pale se jutarnji ognjevi pod krovovima, dim kulja okomito, a naš voz, s gorućim, narančastoosvijetljenim prozorima,

grmi po krčevinama i boricima kao krčma, koja još u zoru banči, ne potrnuvši lampe. Kolodvori, gradovi, naselja po šumskim parcelama i uvalama spavaju gustim jutarnjim snom, a peronima stanica vuku se ložači, crni, bunovni, olovnoteški, i zijevaju, probuđeni grmljavinom brzog vlaka. Konobari spremaju jutarnji servis po kolodvorskim restoranima, prostiru bijele stolnjake, nose srebrne vrčeve s toplom kavom, a na paralelnom kolosijeku u protusmjeru grme vozovi u oblačinama pare, prošarani crveno-zelenim noćnim signalima, u vatrometu ognjenih iskara, kao bijesni mamuti. Gnjavim se da otkrijem način, kako da se savijem u klupko, da sklopim oči, da usnem na dvije-tri minute, da odahnem od ove duge noći, kad čovjek rastresen bdjenjem, glasovima i mnogobrojnim dojmovima nikako ne uspijeva da se smiri u kantileni sna, kad se sklapaju vjeđe od žeđe za kapljom morfija.

Umoran trenutak svitanja, mutno pepeljast, kao siva mrena slijepca, kad grizu upaljeni kapci podliveni krvlju, kad u halabuci gvožđa i u vrtlogu sablasne galame svi putnici u polusnu prelaze tajanstvenu granicu iz tmine u svjetlost dana. Još prljave od noći, bunovne od teškog mirisa neprozračenih kupea, nacerene groteskne grimase razjapljenih galoša od ljudskih gubica hrču, a netko u koridoru, na zbrkanoj obali polusna, govori poluglasno i kao da uzrujan nemir zvoni u njegovim riječima. Predmeti su još oštrobridi i tvrdi: otrcani jastuci, punjeni konjskim repovima, grickaju obraze, bojadisana ploha staklene četvorine na prozoru zvecka, prelijeću parostrojevi, stabla, telegrafski stupovi, muti se slika stvarnosti i rasplinjuje, i stvar rastvarajući se ponovno se razvodnjuje u polusnu. Misli nisu još sapete, te se iz neke punokrvne vertikale sve tali u vodoravnini nehaja i umorne indiferentnosti. Mjesto čovjeka koji misli, putuje i hoće, hrče tijelo ljudsko kao rasparana vreća i trese se u ritmu glupog vagona, a suputnik na drugoj strani kao da je bez glave: prikaza od praznog poderanog kaputa, čudna, mekana lutka, slinava, koja šišti kao da diše na staklenu cjevčicu.

Na cesti, paralelno s prugom, projurilo je desetak biciklista, žena i muškaraca; iz sive prašine, što se povijala nisko, čuo se koleričan lavež crnog psetanca. Pobunilo se pseto protiv lokomotive, zalijetavajući se na nasip u lajavom, megalomanskom naletu, a zatim, podvinuvši rep, poteglo za biciklistima.

Lijevo i desno ostajali su gradovi u polusnu svitanja, kad još palucaju zelene svjetiljke a sjene su jutarnje modre i jasne. Brzovlak je bubnjao preko gvozdenih mostova po kolodvorima i predgrađima, gdje lijevo i desno odzvanjaju stijene išarane raznobojnim reklamama, probijao se uz betonirano korito sive i blatne vode, na kojoj se ljuljaju crne nakatranisane lađe. Bosonogi lađari vrzu se crnim palubama, zapljuskujući ih kablovima crne, nakatranisane vode. Plinare i fabrike žare se na prvim tracima dnevne rasvjete; tvornička dvorišta, obzidana visokim zidovima od crvene cigle (kao dvorišta kaznionica ili klaonica), stoje prazna. Brodovi, čamci, mostovi, zaključane crkve, sve sivo, obasjano svjetlošću novog dana, koji se pali u istočnim maglama sve jasnije, uz cvrkut ptica.

Putujemo kao gvozdena tangenta sa crvenim signalima, i tek tu i tamo otvaraju se po koja staklena vrata, a tamo na mansardi netko otvara prozor, visoko gore pod krovom, iznad petog sprata. Tamo je slikarski atelijer, sve miriše po terpentinu i mokrim slikama. Zgužvani šareni rupci, paravani s utkanim lepezastim tropskim leptiricama, svileni šalovi s toplim i intimnim mirisima ženskim, daleka jutarnja zvonjava, a slikar je, visoko gore, pod krovom, iznad grada, sklopio oči, prisluškujući grmljavini brzog voza pod kućom.

U jutarnjem svitanju raste kretanje po nepoznatim gradovima, gdje sa praznih ulica odzvanja poklič kolportera, koji izvikuju masnu, po ulju rotacije vonjavu hartiju, natopljenu krvlju i nesrećama...

Na bezbrojnim željezničkim linijama grme vozovi spram staklenog svoda Anhalterbahnhofa, gdje sa grmljavinom točkova, klaksona i tramvajskom zvonjavom raste plima berlinskog jutra.

Kad se čovjek pita šta se dogodilo s Menzelovim Berlinom, s Berlinom konjaničke divizije generala von Gallwitza, snatreći uz prozor jurećeg voza, gubi se u maglama, kako se život odvija po posve drugim i težim zakonima nego ljudska misao. Jer, eto, prije osamdeset godina, maštao je po ovim njemačkim gradovima jedan pjesnik, koji je pred kölnskom katedralom sanjao o kavaleriji budućnosti:

Der Zukunft fröhliche Kavallerie
Soll hier im Dome hausen,

maštajući o krvničkom finalu carskog legitimiteta, pod okriljem crno-crvenog zlatnog barjaka,

Hoch ragt daraus eine Fahne hervor,
Die Farbe ist schwarz-rot-gulden,

a danas, osamdeset godina kasnije, nije se ništa izmijenilo. I danas otvaraju putnicima kovčege znatiželjni carinici:

Beschnüffelten alles, kramten herum
In Hemden, Hosen, Schnupftüchern;
Sie suchten nach Spitzen, nach Bijouterien,
Auch nach verbotenen Büchern.
Ihr Thoren, die ihr im Koffer sucht!
Hier werdet ihr nichts entdecken!
Die Konterbande, die mit mir reist,
Die hab ich im Kopfe stecken!

Sjetio sam se Heinea (koji nema u ovoj zemlji spomenika), sjetio sam se beskrajnih polemika u njemačkom političkom životu za i protiv weimarske crno--crveno-zlatne zastave, i tako me spopala dosadna tuga. Carinici su ostali, granice su ostale, ljudi su ostali, sistemi su ostali, sve je ostalo, a koliko li je subjekata proputovalo kroz ove gradove s idejama, što su se rasplinule kao salomonski dim na vjetru.

U romantičnom i naivnom intervalu očekivanja između Jula Tridesete i Februara i Marta Četrdesetiosme, kad su evropski intelektualci bili uvjereni da je raz-

mak od zamisli političkog i ekonomskog oslobođenja do ostvarenja mnogo manji nego što se to pokazalo iskustvom, Heine je u ono vrijeme pjevao socijalistički:

Ein neues Lied, ein besseres Lied,
O Freunde, will ich euch dichten!
Wir wollen hier auf Erden schon
Das Himmelreich errichten!

U ono vrijeme, Bakunjin je kuburio u Dresdenu pod pseudonimom Jules Elysard:

I u samoj Rusiji, u toj beskrajnoj snijegom zatrpanoj zemlji, koju tako malo poznajemo, a kojoj predstoji golema budućnost, u samoj toj dalekoj Rusiji skuplja se crno i teško oblačje, što navješćuje buru. Sparina je i zrak je trudan olujom.

Bilo je to vrijeme kad je i Dostojevski bio buntovnik, a Schopenhauer se ateistički uzrujavao zbog Hegelovih religioznih propovijedi. Onda su se trasirale prve željezničke pruge, a nitko, osim nekih lirskih pjesnika, nije bio svijestan da sapinjanje zemaljske lopte gvozdenim lancima predstavlja ekonomsku revoluciju. Liebig osnovao je prvi kemijski laboratorij, Humboldt objašnjavao je gvozdenu zakonitost prirodne volje, Börne, Freiligrath, Laube, Büchner i toliki drugi podrivali su autoritet feudalnog legitimiteta, a paralelno s tim i sve moralističke hipoteze građanske vlasti, koja se tek rađala. To je bilo vrijeme Marxa, Stirnera, Feuerbacha, Straussa, vrijeme Mlade Germanije; odonda izmijenili su se nosioci vlasti u evropskim građanskim parlamentima u bezbrojno mnogo varijacija, u bezglavoj anarhiji, a evo još uvijek nema koordinacije, nema reda, sve je još uvijek nasilje, magla i bolest.

Putovao sam sa dva sindikalista, činovnika socijalnodemokratskog partijskog aparata Scheidemann-Noskeove političke birokracije. Vraćali su se iz Beča, sa međunarodnog sindikalnog kongresa Amsterdamske internacionale, duboko impresionirani gradom, govorima

i velikim defilejem masa ispred zgrade parlamenta, kada je više od sto hiljada kišobrana promarširalo u ritmu discipliniranih proleterskih bataljona.

Čitavu noć razgovarali smo o politici, o socijalizmu i o problemu zauzimanja političke vlasti po njemačkim masama, koje predstavljaju kompaktnu demokratsku većinu od petnaest milijuna socijalističkih glasova. Nikako nisam mogao da se složim s tezom, da njemačka radnička klasa, koja drži u svojoj ruci čitav promet, produkciju, brodove, elektricitet, robu, tvornice, dakle sve ekonomske elemente državnog stroja, da ta klasa još uvijek ne bi bila sposobna, politički i ekonomski pozvana, da uzme u svoje ruke guvernal samog državnog stroja.

Govorili smo i o parnici profesora Nicolaia i generalštapskog oficira Wilamowitz-Moellendorffa.

Profesor, doktor medicine, Nicolai, čuveni pacifist, koji je na proglas njemačkih intelektualaca, početkom rata 1914, izdao svoj proturatni manifest i koji je zbog tog svog nonkomformističkog i izazovnog stava izgubio sve građanske časti, bačen u tamnicu i suđen na desetak godina robije, čovjek koji je odbio da vrši dužnost mobiliziranog vojnog liječnika za vrijeme rata, jer se to plansko spremanje novih kadrova smrti u ratne svrhe protivi najosnovnijem samaritanskom principu doktora medicine koji je položio Hipokratovu prisegu, taj humanist, koji je svojim gestom uzbudio dobar dio evropske intelektualne savjesti, proglašen po jednom oficiru carskog generalnog štaba nitkovom, izgubio je parnicu zbog uvrede časti, pred republikanskim sudom. Sud Weimarske Republike riješio je krivnje pukovnika generalnog štaba Wilamowitz-Moellendorffa, jer da time, što je autora čuvene proturatne »Biologije rata« nazvao nitkovom, koji je izdao svoju domovinu, nije učinio nikakav prekršaj, koji bi bio kažnjiv po pozitivnim zakonima Republike.

Kako je pitanje dramatskog procesa, u okviru koga je sud priznao pravo jednom generalštapskom oficiru da pacifista profesora Nicolaia nazove huljom, nitkovom i izdajicom, bilo aktuelno, u razgovoru s njemačkim

sindikalistima, koji po svojim demokratskim principima strahuju pred zauzimanjem vlasti u ime petnaest milijuna proleterskih glasova, pokušao sam da im na temelju procesa Nicolai—Wilamowitz-Moellendorff skrenem pažnju na političku opasnost njemačkog stanja duhova.

— Ne znam kakvi su najosnovniji pojmovi o demokraciji potrebni, kad se priznaje junkeru pravo da humaniste u štampi krsti izdajicama, huljama i nitkovima? Ako je pravo junkera, zagarantirano pozitivnim weimarskim zakonima, da idealne borce smatraju nitkovima, i ako su republički zakoni danas takvi, da se pod njihovim okriljem političke osude, izrečene od carskog ratnog suda, smatraju kao punovažne, onda se, dakako, ne bi moglo reći da to nije neka demokracija, ali, nažalost, to je — logično — varijanta junkerske demokracije.

Pokazalo se u okviru ovog razgovora s političkim slijepcima, kako je poimanje ili nepoimanje pojedinih »demokratskih otvorenih pitanja« stvar nijanse, kako je ta nijansa uslovljena asocijacijama, pa kad tih asocijacija nema, nema ni potrebnih elemenata koji bi mogli da uzbude demokratsku fantaziju, a bez fantazije nema na svijetu ničega pa ni demokracije.

— Wilamowitz-Moellendorff je tipična generalštapska lutka, koja po svome odgoju, po mentalitetu i po svojim moralnim pogledima na društvo, na naciju i na državu misli kao mrtva lutka, jer je od marionetskih sitnica i sastavljena: pruska generalska dolama s limicama odlikovanja, stakleni kotačić u oku, teška kavalerijska sabljetina o boku, menzelovska patetika o »Koncertu na flauti u Sanssouciju«, Friedrich Veliki, Clausewitz, Ludendorff, Hindenburg, »Straža na Rajni«, Moltke, carski barjaci, »Berliner Zeitung am Mittag«, junkerska kaciga, ručne granate, plinska maska, jurišni odredi, hura, hura, hura, a tko misli da sablje i topovi nisu jedini elemenat civilizacije, taj je nitkov, prepredena hulja i izdajica svoje domovine. A pošto je profesor doktor Nicolai svojom »Biologijom rata« dokazao da je kreatura, koja o sabljama i o topovima misli da

spadaju u prehistoriju, da je rat ljudožderski apsurd i iz perspektive civiliziranog čovjeka protuprirodna pojava, da je pacifizam jedino dostojna politička orijentacija suvremenog čovjeka, kako način zaključivanja i logike profesora Nicolaia predstavlja stopostotnu negaciju moralnih i socijalnih ideala jednog Wilamowitz-Moellendorffa, postavlja se demokratsko pitanje, koji je demokratski forum pozvan da donese presudu o tome sporu?

— Sud . . .

— Kakav sud?

— Sud Weimarske Republike, po svim demokratskim principima,

— U redu, sud Weimarske Republike, koji po svim demokratskim principima prosuđuje retorski dvoboj između jednog generala i jednog civila, isto je tako preopterećen preživjelim legitimističkim predrasudama. Razumije se, takav demokratski sud nije imao nikakva razloga da osude, koje je izricao u ratu, smatra nepravilnim ili nepravednim osudama — u miru . . . Sud ne smije posumnjati u svoju visoku objektivnost i, prema tome, logično, poštujući pravorijek svoje vlastite osude, sud je ostao samo konzekventan u smislu prve osude, kad je pred tim istim sudom profesor Nicolai već jedamput bio osuđen kao izdajica svoje domovine. Sud, prema tome, sasvim logično priznaje svom neporočnom i u ratu mnogostruko odlikovanom građaninu Weimarske Republike, Wilamowitz-Moellendorffu, da jednog po tom istom sudu osuđenog veleizdajnika prozove izdajicom svoga naroda. To je etatistička logika, i kad bi se dogodilo obratno, to jest da je Wilamowitz-Moellendorff bio osuđen, to bi bila revolucija, i to još demokratska, a to je upravo ono što njemački sindikalisti ne umiju da slijede logično svojim mislima . . .

Razgovarali smo o izborima maršala Hindenburga za predsjednika Republike, za koga će glasati svi grofovi i sve grofice, svi njemački lovci vilenjaci, sve sluškinje sa svojim ljubavnicima podoficirima, svi lugari sa svojim jazavčarima i svi fudbaleri, junkeri i biciklisti, koji su uvjereni, da legenda o podmuklom soci-

jalističkom nožu, koji je proletarijat zabio u leđa Carstva, kad se borilo na život i na smrt, nije legenda, nego historijskim činjenicama provjerena istina.

Jedan od te gospode bio je romainrollandist. Rollandova knjiga »Iznad meteža« dopala mu je ruku sa petogodišnjim zakašnjenjem, i taj se čovjek stao pitati, zašto njemački proletarijat nije zauzeo u pitanju rata stav romainrollandistički?

— Nije se učinilo ništa, jer u dramatskoj situaciji kao što je njemačka danas, kad se nad Weimarsku Republiku nadvila sjena jednog Hindenburga, valja znati šta se hoće, a to u Njemačkoj danas nitko osim Wilamowitz-Moellendorffa ne zna. Wilamowitz je svijestan, da se situacija zaoštrila: ili—ili! Tko će koga, i prema tome Wilamowitz-Moellendorff glasat će za Hindenburga. A Weimarska Republika sa svojih petnaest milijuna proleterskih glasova ne zna šta hoće. Ono, što je već Heineu bilo jasno godine hiljaduosamstotinačetrdesetosme, to njemačka demokracija danas ne vidi:

Der Zukunft fröhliche Kavallerie
Soll hier im Dome hausen,
Und weicht ihr nicht willig, so brauch'
ich Gewalt,
Und lass' euch mit Kolben lausen!

Sve se zaplelo u jalovom nadmudrivanju. Crkvenopravoslavno, marksističko i neomarksističko nagvaždanje o problemu Proudhon—Marx, Lassalle—Bebel, Kautsky—Liebknecht, Roza Luxemburg—Wilamowitz-Moelendorff ili Hindenburg, austromarksizam ili anarhosindikalizam, Sorel—Mussolini—Bakunjin, riječi i riječi, u neizračenom i prljavom kupeu, u dimu, u polutmini svitanja.

S nama su putovali jedan bugarski student i neki njemački trgovački putnik, koji je za rata bio, kao artiljerijski oficir, dodijeljen sa svojom baterijom u Jeruzalem, te je sa bugarskim studentom (koji čini se da je također bio u Svetoj Zemlji njemački artiljerist za vrijeme rata) razgovarao o baterijskim pozicijama oko Jeruzalema.

Jedan bračni par putovao je s nama i taj je čitavo vrijeme grickao i kusao glođući pileće kosti, razmatao šuštave hartijice od raznih Brötchena, paketa i paketića, otvarao konzerve, ljuštio naranče, otčepljivao i začepljivao mineralne vode, žvakao čokoladu, kekse, skidao cipele, navlačio papuče, otvarao kofere, tražeći jastuke, pledove, šalove, ukratko: osjećajući se veoma udobno kao kod svoje kuće, a naš razgovor bio je za tu malu obitelj dosadno mlaćenje prazne slame i još manje od toga: dim.

Blago Evropi s takvim građanima, kojima su getsemanske baterije blaga uspomena, i s takvim žderonjama Brötchena, kojima je sve što se ne da pojesti — slama. Čista Azija.

Gdje počinje Evropa, a gdje svršava Azija, precizno odrediti nije stvar posvema jednostavna: dok je maksimirski park zagrebačkih kardinala i biskupa bidermajerska Evropa, Čulinec pod Maksimirom još je praslavensko arhajsko stanje s drvenom arhitekturom iz prehistorijskih davnina, a iza Čulinca i Banove Jaruge hrču Kina i Indija sve do Bombaya i Port Arthura. Slamnati krovovi vladaju pejzažom preko Beča do Linza, a oko Praga krave pasu po željezničkim nasipima kao i kod nas oko Strizivojne Vrpolja.

U Berlinu, na primjer, osjeća se na svakome koraku, kako današnji velegradski način života još uvijek nije toliko urbaniziran te bi se moglo govoriti o nekoj određenoj i konačnoj pobjedi Grada nad Azijom. Azija je zona atonalne muzike, veoma niske higijenske ljestvice, u sjeni demonskih WC-ova, i državnih granica, na kojima liberalni rukopisi predstavljaju krijumčarsku robu, ali i u Aziji serviraju se danas cigarete u srebrnom staniolu, »Vesela udovica« puni teatre, a klasna borba bije se po čađavim tvornicama kao i u Evropi.

Berlin je grad u kome automobili zuje kao hruštevi, a psi se pismeno umoljavaju da se sustegnu od vršenja nekih nepristojnih potreba po tratini javnih perivoja; i dok se odbačen zlatni čik osjeća beznadno osamljen na blistavu asfaltu kao potpuno zaboravljeno

i odbačeno strano ili, još perverznije, prezreno tijelo, u tom istom od Diesela uznemirenom Berlinu kočijaši dovikuju svojoj kljusadi — »p-r-r-r, p-r-r«, »na-na«, kao i njihovi daleki i nepoznati drugovi oko Vjatke i Vologde, koji pojma nemaju, da se svijet kreće na pneumaticima.

Berlin nije samo grad hohštaplerskih »fashionable« hotela (s napudranom plavokosom djecom od teklića, kao razonodom za stariju homoseksualnu gospodu), nego se u tom od svih evropskih centara najambicioznijem gradu živi po sobama, po kojima trunu staromodni, stjeničavi politirani kanapei, gdje stare babuške stavljaju kamfor na otekline od zubobolje, gdje miriše po češnjaku i đumberu, staromodnim ljekovitim mirodijama iz fredericijanskoga doba.

Po fasadama i timpanonima berlinskih palača koče se cezaromanski likovi mnogobrojnih ratničkih simbola i božanstava; u oštrom obrisu goli Ahil s oklopom i kopljem domahuje nešto jednoj zlatnoj božici, kojoj je vjetar indiskretno podigao suknju tako da nam se pod bogatim naborima peplona otkrilo šarmantno bedro kamene ljepotice, kojoj je suđeno dosađivati se u beznadno šupljem i neduhovitom društvu čađavih viteških kaciga na dimnjacima. I dok je scena na fasadama ovog berlinskog teatra nesumnjivo olimpijski dekorativna, po pivnicama pseudorenesansnih palača, obojadisanih sivom uljenom melasom, zastrta su okna plebejski neukusnim zavjesama od najjeftinijeg šarenog platna; priljubite li svoje radoznalo uho o prozorno staklo tih podzemnih rupa, čut ćete tikatakanje starinske ure na utege i vidjet ćete primitivce kako planduju u papučama kraj ognja, tupim nožem na daski preko koljena rezuckajući svoj jeftini duhan. Po tim podzemnim spratovima svijesti vjeruje se u posljednje stvari, u čarolije vrhunaravnih tajni, tu se vračare cijene kao nadzemaljska bića, i u tom gradu, čija se predgrađa još i danas zovu Bukov, Dobrilug i Novaves, stanuju došljaci iz istočnih zemalja i daljina, u čijim mozgovima vonj amonijaka, štale i slamnate kolibe sa sirovim zapahom dima budi stare uspomene marvogojskog prastanja, što još danas pa-

sivno gubi dane od Čulinca do Dona i Volge, ne razbijajući glave suvišnim dilemama, kakve uznemiruju zapadnjačke duhove, da li će Zapad nametnuti Istoku »Veselu udovicu« ili Istok Zapadu nove društvene imperative.

U milijarderskoj četvrti na Tiergarten-aleji razgovarao sam s jednom slijepom prosjakinjom, koja po načinu izražavanja ni po čemu ne odudara od isto takve sljepice pred bilo kojim našim crkvenim vratima. Tamo su stajali diskretni milijunaški domovi sa spuštenim zavjesama »prejasne izolacije«, staklenici s paomama i rascvalim magnolijama, a ovdje, u snježnom i maglenom sutonu, jedna sljepica u ime nekakvih baroknih svetaca zapomaže i nariče kao što jauču uz harmoniku svi naši slijepci na čulinečkom mostu.

Kakvi su to kontrasti ove nesretne civilizacije, koja putuje u vlastitu smrt slaboumno razdrta svojim vlastitim protuslovljima, gubeći se u agoniji samorazdiranja, kome nitko mudar ne može sagledati konca? Vlasnik berlinske gavanske mramorne vile sunča se ovog trena na terasi nekog otmjenog egipatskog hotela, pijuckajući aperitive i flertujući čitave noći uz zelenkastu svjetlost staroegipatskih svjetiljaka od prozirna kalcita. Vlasnik takvog jednog dvorca u Tiergarten-aleji savladao je sve prostore na ovoj planeti, i ako je rentijer u drugom koljenu, on brblja kao konverzaciona papiga — kako skulptura ne mora biti monumentalna, to veoma uvjerljivo dokazuju minijature Françoisa van Looa!

Čovjek se čudi što njegov subesjednik pojma nema o tome tko je taj François van Loo, i čovjek se zgraža što ima takvih primitivaca, koji pojma nemaju da je riječ o majstoru minijaturne skulpture iz druge polovine sedamnaestoga stoljeća! On posjeduje od Françoisa van Looa jednog malog Krista, jednu sitnu kameju od bjelokosti, koja pokazuje Spasitelja na putu u Emaus, u pratnji dvaju apostola! On je to kupio u Bruxellesu, na dražbi zbirke baruna de Gontreuila, za stotinu i osamdeset hiljada franaka u zlatu, a za svakog takvog

connaisseura van Loovih minijatura nekoliko stotina robova dirinči galijotski na veslu ili drebanku.

Gospoda vlasnici talionica u drugom ili trećem pokoljenju, izolirana od grube stvarnosti čekovima, pretvaraju se u plave čarape u okviru perverznih duhovnih igara, kod kojih se od svega više cijeni beznadno zaglupljujuća magija fraze, čarobnija što je šuplja! Kad ovakav gavan govori o tkaninama, on ne može da ne bi spomenuo brokate Rogera van der Weydena.

— On je nesretan ako nema pod rukom barem neku krpu koja podsjeća na brokate Rogera van der Weydena! Jedamput, zaista iskreno, on je ljubio jednu djevojčicu marcipanski ružičastog mesa jednog Geertgenovog novorođenčeta, ali on tu djevojku ne bi bio mogao ljubiti tako intenzivno i tako beskrajno dugo, da mu poznati akademik von B. nije komponirao za prevjes nad baldahinom njegova alkovena jedan rogervanderweydenovski brokat. — Bez rogervanderweydenovskog brokata čovjek se prosto ne bi mogao osjećati kao muško! Geertgenovski marcipan djevojačkog mesa i rogervanderweydenovski brokat, to su jedine brige ovih ljepotana duha, a većih glavobolja od estetskih gospoda nemaju, jer te papige kriješte u krletkama ukusa, kao da čitaju putopise Miloša Crnjanskoga.

Berlin, dakle, nije samo grad rogervanderweydenovskih brokata i Geertgenove marcipanske ljubavi, to nije samo grad snobova, egipatske bronce i Dürerove grafike, nego i jednog kita, dvadesetitri metra dugog, što se pokazuje narodu sankilota i plebejaca kao čudo, na drvenoj splavi na Sprevi, pred Carskim dvorom.

U predvečerje pale se svjetiljke žutih svilenih, zlatnoprotkanih aplikacija, a kelneri u dobrom fraku serviraju languste, lososovinu, kandirano voće i argentinske breskve, koje se diče imenom jedne australske primadone, i po tim rasvijetljenim prostorima dosađuje se arogantna družba majmuna, koja nam u ime neke imaginarne elite »krasnoslovi« o velegradskim pogledima na svijet, na vjere, na politiku, na umjetnost, na nauku, na vječne životne vrijednosti i istine, kao da su ti autentični aristokrati duha otkrili jedinospasavajući eliksir

pameti. Sipljivi starci, kojima se ljušti koža kao mumijama, kratkovidne gospojinske krabulje sa zlatnim lornjonima, naduvene, rumene bonvivanske mješine u rulji otrcanih rutiniranih bludnica, sve je to velegradska pobjeda evropske pameti nad bijednom plebejskom Azijom, koja se davi u smrdljivom podzemlju velegradskog smeća, pretvarajući se iz perspektive estetske elite u bića otrovna i opasna, kao što su po harmoniju milijarderskih jahta odvratne njuške parcova.

To je Evropa, kada stojiš u gumenim galošama, u toplom impermeableu, omotan kaučukom, promatrajući hiljade i hiljade slabokrvnih prosjaka kako po susnježici lutaju ulicama, a voda im probija lošu proletersku obuću, te se osjeća kako te noge gacaju u mokrim, poderanim, prljavim krpama. Stoji čovjek Evropljanin na kišnoj berlinskoj ulici, u februarskom sutonu, u poplavi taljiga i limuzina, patnika, provalnika i glupana, u bujici interesa i nagona, na vjetru, na vijavici, usred bljutavoslatke arome benzina i poslovnog meketanja žena, i estetizira, dakako, jer što preostaje lutalicama bez talenta, nego da, ponijeti velegradskom bujicom, razmišljaju u lirskoj prozi o prolaznosti svijeta i civilizacija, koje pljušte u svemiru kao kiše nebeske. To je nekakav blijedi, štirnerovski solipsizam, što rastvara elementarno kretanje u društvenim okvirima, gradovima i besmislenim civilizacijama do mehanike zbivanja uopće.

Talasaju se društveni odnosi kao geološki nanosi i tu se javljaju lirski fantomi na velegradskim uglovima, zureći u mravlje promenade prolaznika; svi protječu i nestaju, trajno naviručí kao velika rijeka kad buči u jesen, a sve se ruši sa galaksijama u slapovima zvjezdanim i svega će nestati u nedoglednim kataraktima, koji zapljuskuju bijednu našu Evropu od mongolskih visoravni sve do ovog čađavog grada, a velika Azija razlila mu se pod zidovima, oplakujući njegove bastione kao stihija, kojoj se neboskloon gubi pod Himalajom.

Pala je noć, a oko Carskog dvora i Univerzitetske biblioteke na forumu sve je tiho. Po muzejskim dvoranama spavaju egipatski orlovi sa zlatnim sunčanim

pladnjevima na glavi i po smeđim platnima gasnu prostori holandske renesanse. Neobično žive šare na perzijskim sagovima, lijerovi od muranskog stakla, zlatni kaleži puni vina, srebrne zdjele sa ribama i režnjevima razrezanih limuna. Crveni rakovi, šljuke, zečevi, krvave srneće butine u sjevernoj polusvjetlosti tihih zastrtih prostora, gdje su zavjese grimizne, a stakla sedmorobojna, okovana olovom. Snobovska Evropa, estetski aristokratizam, ludost usred ludkaste stvarnosti.

A evo što je azijatski kontrapunkt: jedan naš čovjek, koji je svršio nauke u Antwerpenu ili Amsterdamu, koji živi na visini svog vlastitog vremena, u prostorima prenatrpanim folijantima i knjigama, takav jedan naš sjevernjački reformator, bačen vihorom natrag u domovinu, na groblje — »ostataka od ostataka« (reliquiae reliquiarum), na tursku granicu, u azijatski kaos, početkom sedamnaestog stoljeća, što je već mogao između Koprivnice i Križevaca, Ljubljane i Brežica, u refleksu vječitih požara i rici topova? O, jadni naši Trubari, Dalmatini, Vlačići, Lupetine i Križanići! Šta su mogli i šta mogu i danas, kad mašine gaze opanak, kao što strani topovi gaze preko seljačkih oranica, kada se zvekeće cekinima i svijetlim oružjem, kao što se zveketalo i jučer, kad su relacije ostale podjednako nerazmjerno neljudske, okrutne i neevropske? Šta će nam ovi brončani kipovi, kada su topovi još uvijek ultima ratio regum et populorum?

Mommsen, Humboldt, Helmholtz sjede nijemo i uzvišeno po baroknim dvorištima, prši snijeg po mramornim togama velikana, a blijeda svjetlost plinskih svjetiljaka razlijeva se po mudrim kamenim lubanjama, modelirajući ih mekim, lirskim sjenkama. Masivna stabla kestenova cijede se pod mokrim snijegom kao noge mastodonata, među topovima i brončanim generalima od Sedamdesetiprve. Tišina je noćna. Crna voda Spreve sjaji zloslutno po kanalima, titraju traci svjetlosti u mutnom vodenom ogledalu, a od centra gradskog odjekuju signali tramvajski i jecanje klaksona. Tamo sjaji asfalt, a gusta krema od lapavice rastapa se u bujici pneumatika; teku crveno-zelene i zlatne reklame, ko-

vitlaju se ognjene elipse, drhture polugole ženke na kišnom februarskom vjetru, zaogrnute pahuljičavim paperjem od fantastičnih tropskih ptica. Tamo su noćni lokali, lakirane kineske kutije bluda, s balustradama i tempera-golotinjom (majmuni na trešnjevim rascvjetanim granama diraju gole žene u grožđu žutih mimoza), metež na balskom parketu uz jauk saksofona i fagota. Ugojena sjevernjačka žena u kockastoj škotskoj suknji igra s nekom Engleskinjom u crvenom grimizu sa bijelom čipkastom prevlakom. Urlaju pijane tuste Madžarice, urlaju Crnci, urlaju saksofoni, grme bubnjevi, i sav taj ljubičasti pliš, to skrletno mrtvačko šarenilo plastrona i idiota, sve se to gurka i luduje uz ljudožderski čulno piskanje dude, što mekeće pod pazuhom žutozelenog, sušičavog mladića. Masiv gradskoga centra je pust, a preko Spreve od Altberlina čuje se lirsko otkucavanje starinskoga sata na nekom osamljenom zvoniku. Prozori praznih palača zure slijepo u tminu. Sve je mutno i čađavo. Lovorovi vijenci pod nogama Cara Ujedinitelja, snježne pahulje šušte po suhom lišću i moiré-vrpcama carskih trobojnica. Lavovi brončano ukočeni, a negdje nad glavom visoko lepeće jedna crna zastava. Umro je predsjednik Njemačke Republike socijaldemokrat Ebert, a ja putujem preko Njemena i Visle do carskoga Kremlja, gdje su porušeni carski spomenici, a u Andrejevskoj sali deklamiraju povišenim tonom Meksikanci i Kinezi o nadnicama i o osamsatnom dnevnom radu.

KROZ ŽALOSNU LITVU

Putujući od Berlina do Eydtkuhnena na litavskoj granici, na svakom kilometru osjeća se sve više Azija. Kolodvor u Kantovu Königsbergu, u žutoj, čađavoj jutarnjoj rasvjeti, nesimpatičan kao sisački. Čovjek se iz bordelizirane Evrope vraća u »panonsku« zonu, sa južnog na sjeverni Balkan. Poslije natkrivenih, čistih stanica, s natpisima na modrim porculanskim pločicama, s orkestrionima i automatima za gašenje vatre i čokoladu, otkriveni peroni, čađave ložionice, snježna vijavica što bije o otvorena vagonska vrata, proliveno pivo i Dolar kao jedina međunarodno priznata valuta. Po stanicama bijeli poljski orlovi, na pločama amarantove, zagasito crvene boje, zveket konjaničkih ostruga, šinjeli, juhta, čizme, oružnici, carinici, granice, međunarodna politička situacija u obliku provizornih stražarskih drvenjara, ratni štimung kao da čovjek putuje kroz vojničke logore bez kraja i bez konca. Vojnički kotlovi, plombirani vagoni, mitraljezom naoružana pješadija, topovi, konji, topovi, te čovjek, koji putuje s Balkana u Moskvu, skače preko zapreka kao konj na steeple-chaseu. Balkanske zapreke, austrijska kršćanskosocijalistička karantena, Masarykova barijera, Ebert-Noske-Stinnes--weimarska kontrola, poljska sa dvoglavim bijelim orlovima i ulanskim zastavicama, istočnopruska i litavska, a na kraju letonska. S osam nizova bodljikavih žica odvojila je Liga naroda Balkan od Rusije, i tko ne vjeruje u blokadu Ruske revolucije, neka izvoli zaputiti se do Moskve, tog kontaminoznog žarišta boljševičke zaraze, ograđenog s osam evropskih karantena, pak će imati čast da se osvjedoči, kako se osam puta otvaraju koferi i plijene sve sumnjive osobe, misli,

knjige, novine i toaletni papir, da ne bi kojoj ludi palo na pamet, da preko zapadnoevropskog sanitarnog kordona prenese u Sovdepiju neke njima prijeko s onu stranu potpuno nepoznate podatke, kako se narodi na Njemenu, na Visli ili na obalama Baltika ljube kroz kamiš.

Sve dalje na istok dolazi se iz zone sleepinga, kaučuka i staniola u zonu luckastog i silovitog, policijskog nacionalizma, neispavanih, zelenih lica, koja zijevaju izmorena i bijedna, izložena udaru sudbine, čovjeku tako glupo nesklone, bez ikakvih sitnih, dekorativnih životnih laži i pomagala: bez ruža za usne, bez laka za nokte, bez kolonjske vode i parfema, bez cigareta sa zlatnom mundštiklom, bez jutarnje kave otrovane smrdljivom štampom, bez nogometa i bez politike, bez prtljaga od jeftine vulkanske kože, bez kroja posljednje pariske mode, bez ilustriranih koloriranih žurnala, bez vjerske i rojalističke propagande, u jednu riječ, bez mnogobrojnih djetinjastih igračaka, kojima bazar evropske civilizacije obmanjuje slaboumnu, naivnu, djetinjastu klijentelu za sitne pare. U palankama s onu stranu sanitarnog kordona gladuje se na blatnim oranicama, bez sladoleda i bez kavana, s kravama, marvogojski, čulinečki, azijatski, u opancima i u obojcima. Poslije tipiziranih srednjoevropskih lutaka iz manufakturnih izloga, koje sve točno u jedanaest sati žvaču svoj Brötchen, dime Batschary- ili Massary-cigarete, glasajući za DE EN PE (DNP, Deutschnazionale Partei) ili ES PE DE (Sozialdemokratische Partei Deutschlands), u vagonu javljaju se novi tipovi sa terena, nesigurnim hodom nepovjerljivih zvjerokradica i krijumčara, a mjesto filistarske tupe i dosadne gluposti iz pogleda ljudskih progovara strah i neizvjesnost. Dok prosječan putnik sve do Königsberga i Eydtkuhnena putuje trećim razredom sve jedan kao drugi, s istim svojim koferom od vulkanizirane hartije, krcatim termosima, paketićima sa čokoladom u srebrnim kutijicama od konzerava, razgovarajući s partnerima o visini cijena raznovrsne robe ili o političkim programima (točno po uvodniku svog partijskog lista kao gramofon), sve dalje na istok u

vagonu susreću se putnici, koji na prvi pogled ne žive životom uređenog standarda, sjenke koje se ne kreću kolosijekom jednog te istog dresiranog načina života, nego još uvijek gnjiju u neorganiziranoj patnji, uzdišući jalovo, azijatski primitivno. Vidi se po svemu: putnike muče brige...

Napustivši u Eydtkuhnenu istočnoprusku granicu, vlak kod Virbalisa prelazi na tlo Republike Lietuve, stare Vojvodine Litve, zemlje bez glavnog grada, jer historijski centar, Báthoryjevu Vilnu, drže u rukama Poljaci, kao rodno mjesto Piłsudskoga, a Kaunas—Kovno, stara ruska tvrđava na Njemenu, ta više izgleda nekom improvizacijom, nego glavnim gradom jedne suverene Republike. Lietuva u današnjem međunarodnom koncertu predstavlja jedan perverzno montirani dinamit od rusko-poljsko-njemačko-litavsko-hebrejskog pitanja, te u otvorenom problemu poljsko-danciškog koridora i njemačko-poljske zone oko Visle čitav raison d'être Republike Litve ne predstavlja drugo, nego u kordonskom sistemu novu policijsku karantenu, čuvanu statistima Versajskog mira, u poznatim engleskim šinjelima kolonijalne kaki boje, tom paklenom kostimu, u kome je Evropa otputovala na kraj svog historijskog puta. S ruševinama svojih koliba, sa garištima malih zaselaka, s oranicama među razbacanim parcelama šuma, tužna ta Litva u mnogočemu nas sjeća na milu nam domovinu Hrvatsku. Sedam političkih dnevnika izlazi u glavnom gradu Litve Kaunasu, i dok u parlamentu vladaju agrarci i baruni, čitava Litva lijevo i desno od pruge prerovana je rovovima, jer se prije nekoliko godina Gospodinu nad Vojskama u Njegovoj Premudrosti prohtjelo, da od ove nesretne seljačke krpe stvori jedno od evropskih ratišta.

Zašto je baš Stari Krvnik jadnu Litvu odabrao za randevu svojih bojovnika i vojsaka, teško bi bilo reći, ali kao i naša domovina i Litva se ponosi da je vjekovima bila Antemurale zapadne civilizacije. Od Budima do Kaunasa polupismena štampa laje gluposti o »historijskim misijama ovih naroda«, a doista te se misije objavljuju kao bijedna zaostalost, nepismenost i

političko nasilje. Kolomejski i rožnjatovski štimung hvata se čovjeka koji je ratovao u Galiciji: grobovi palih junaka s trulim krstovima, na kojima grakću tusti gavranovi, vjetrenjače i prljava zavjesa svjetlosti nad pustom i gladnom ravnicom, sve to umara jednoličnošću, rađa tjeskobom. Gnjila, žućkasta ilovača, rastopljene krpetine snijega, breze, mutne razlivene vode i daleke šume, seljaci, vjetrom zarumenjenih obraza, što pasu zajedno sa svojim kravama, pljuckajući tupo iz lula, beznadna žalost maglenog dana, kad se vagoni puše zagušljivo kao smrdljiva kupatila, tu Litvu vidjeti, pak umrijeti...

Do mene sjedi mlada trudna žena, podbuhlih obraza, s usnama nabubrilim, senzualnim, nervozno grči prste, sklapajući ih nad koljenom, te se od tog uzrujanog trenja i podlivenog naljeva krvi njeni nokti pričinjaju još prljavijima nego što to doista i jesu. Rukom oznojenom ona nešto nervozno traži po svome mufu, briše lice zgužvanom i prljavom maramicom, svinutim člankom palca otire vjeđe, uzdišući duboko i bolno, prislonivši glavu o zelenkasto i prljavo staklo vagonskog staromodnog prozora trećerazrednog ruskog vicinalnog vagona, oličenog crvenkastosmeđom uljenom bojom, što još svježe vonja po terpentinu; polagano putuju telefonski stupovi, livade, oranice, u daljini ruševne potleušice iz kojih kulja mokar dim, povijajući se blatnim puteljkom. Žena je umorno prislonila svoju glavu o prljavo staklo lutajući beznadnim pogledom za jatom gavranova, a oči su joj krvave od suza. Od izlizane, masne staromodne jakne, stegnute u pasu, odudara upadljivo otrcan ovratnik od otrcane žute mačke, a muf se linja i dlake se u čupercima truse po suknji, pod kojom se ocrtava oblo žensko bedro. Pokislo zeleno pero s oboda na šeširu pada djevojci u lice uvijek natrag podjednako postojano, a ona od vremena na vrijeme, usporedno sa trešnjom vlaka, makinalno zamahujući rukom, uspravlja svoje zeleno pokislo pero i sapinje čvor bogate kose, sputan blistavim staklenim briljantom. Vis-à-vis sagnut u pasu, zgurio se čovjek

riđokos, stariji od svoje partnerice tridesetak godina, s iznošenim polucilindrom, u poderanim galošama, u iznošenoj gospodskoj bundi; podbočivši se desnom podlakticom o svoje desno koljeno, on toj mladoj ženi živom gestikulacijom svojih prstiju intimno nešto objašnjava. Glas čovjeka treperi nervozno. Njegove crvene, tvrde, rijetko nakostriješene brčetine miču se iznad gornje usne amo-tamo, kako već riječi pužu iz njegovih usta, masne kao gusjenice. On govori tiho, ali se u šaptu čuje prizvuk umiljate i pritajene sladostrasti i lažljivog, verbalnog uvjeravanja da stvari očito ne stoje tako kako se po svemu čini da ipak stoje...

Vidi se: tu neki slaboumnik tješi i obmanjuje mladu ženu očitim lažima, a ona grickajući čokoladu nepovjerljivo prisluškuje slatkom došaptavanju, maštajući za oblacima nad dalekom šumom. Čovjek i žena govore ruski, a po svemu kao da se radi o brigama, kakve donosi jedan novi Litvin, koji je navijestio svoj dolazak, a ne stiže (čini se) pod najsretnijim okolnostima.

Čovjek u halbcilindru govori, govori i govori, i, tražeći po džepovima svoje bunde nove pločice čokolade, ljušti staniol uslužno, dodavajući čokoladu svojoj Dulcineji, koja gricka onu balavu smjesu od lješnjaka i kakaa kao duhom odsutna, uzdiše, plače, popravlja svoje očupano slomljeno pero, oblizujući se, traži nešto nervozno u mufu, briše lice maramicom gutajući suze, te se vidi kako joj je teško i kako ne vjeruje mnogo od svega toga što joj starkelja brblja slatkorječivo i zavodljivo, a opet tako prozirno glupo i jeftino.

Bili su to ruski emigranti, kao što se poslije pokazalo: on, Petljurin pukovnik, a ona carska generalska kći. On je čovjek oženjen, sa petoro djece, a ona je imala jedanaest godina kad je buknula revolucija, i tako dalje, i tako dalje.

Do nas brbljali su trgovci iz Rige; ugledna i prilično tusta litvinska dama sa beskrajno mnogo provijanta i jedan »gospodin«, koji se prikazao kao »tvorničar kolomaza i veletrgovac ulja za ikone«. Gospođa ljuštila je narandže, tuckala tvrdo kuhanim jajima, rezala masnu tortu od čokolade i šunku, a gospodin »tvor-

ničar kolomaza« (ruski emigrant u kaftanu) grmio je protiv boljševika. Zapravo, on nije »tvorničar kolomaza« nego muzičar, po svom unutrašnjem idealnom pozivu i talentu kompozitor... Tvorničarom kolomaza postao je tek u emigraciji, iz nužde. Ali za muzikom gine i od te će čežnje konačno i umrijeti, a da nije mogao da ostvari svoje ideale. Tko je tome kriv? Boljševizam.

— A kakav ste vi zapravo to muzikant, zapitao ga jedan litavski student, koji se vraća iz Njemačke, kući na dopust.

— Ja sam virtuoz na klarinetu. Bio sam dirigent vojnog zbora balalajčika u Kazanju, kada je Kolčak nastupao prema Volgi. Onda su me oteli crveni i tim sam zborom dirigirao u Moskvi u Baljšom teatru, kod natjecanja vojnih muzika. Ali nisam mogao da izdržim tiraniju. Prijeko se ne da ljudski živjeti! A sada dobro radim sa svojom tvornicom. Imam dvadeset i sedam radnika i državni sam liferant kolomaza za Željeznice Republike Lietuve. (Kada stignemo u Šavle, pokazat će nam svoju tvornicu! Odmah je pokraj stanice!)

— A vi ste, gospodine, iz Srbije, je li, okrenuo se tvorničar kolomaza spram moje malenkosti sa servilnim smiješkom. Kao tobože, ima nas svakojakih na ovome svijetu, a putuje li netko s regularnim srpskim pasošem, valjda je uredan čovjek, te nije riskantno s takvim suputnikom mijenjati misli o politici i o raznim drugim aktuelnim pitanjima. (Putujući čitav dan u jednome vagonu, putnici uslijed bezbrojnih kontrola pasoša znaju tko ste i kamo putujete, jer se pasoši pregledavaju kolektivno.)

— Da, iz Srbije!

— A gdje je, molim vas, zapravo, ta Srbija?

— Na Jadranskom moru,

— A tako (vidi se da nema pojma gdje bi moglo biti Jadransko more), na moru, to je lijepo. A to je pravoslavna zemlja, ta Srbija, je li?

— Jeste! Pravoslavna!

— Pa ako je pravoslavna, onda ima i ikona u Srbiji?

— Ima i ikona, naravna stvar! Kad je još koja pravoslavna zemlja bila bez ikona?

— A imate li vi ulja za ikone?

— Imamo, kako ne bismo imali ulja za ikone, zašto to pitate?

— Imam ja jedno dva vagona prvorazrednog ulja za ikone, pak bi se eventualno moglo to ulje transportirati u Srbiju. Šta vi mislite? To je zgodna ideja... Ta Srbija, ta je negdje kraj Madžarske! U Pešti imam brata svoje pokojne majke, te mi dođe kao neka vrsta ujaka, zapravo polubrat majčin. A Madžarska nije daleko, to je odmah preko Poljske. Dva vagona prvorazrednog ulja po dnevnoj cijeni u Rigi! Gotovo? Što? Da učinimo posao?

— A zašto ne transportirate to svoje ulje u Rusiju? I Rusija je pravoslavna zemlja, a mnogo vam je bliža od Srbije,

— U Rusiji su danas Židovi na vlasti, tamo nema pravoslavlja, odgovorio mi je taj izraelitski liferant kolomaza za Državne željeznice Republike Lietuve otresito i mrko.

— A vi baš u Moskvu putujete, začuo se glas od drugog vagonskog prozora, a pitanje je po svemu bilo upereno direktno meni lično.

— Da! U Moskvu!

— Sad mi je jasno, zašto ste prali svoje ruke kolonjskom vodom, he, he!

— Kako to mislite?

— Vi već dobro znate, kako to mislim! Ja mislim to upravo tako kako mislim...

Posljednje riječi naglasio je neznanac glasno i nervozno, zaputivši se spram mene. Bio je očito psihopat, neobično visokog rasta, tamne masti, u crnom salonroku, sa centimetar tankom crnom kravatom, vezanom neznalački, u obliku vodoravne osmice, čije su petlje klimparale po poderanoj košulji.

Čovjek taj upao mi je u oči svojim rastom i crnim blistavim očima, prekrivenim pastelnoplavim namreškanim vjeđama, s pogledom čudne, bolesne ptice. Čovjek

je nervozno i sipljivo otpuhivao dimove kroz pokvareno crno zubalo, te, skinuvši palcem i kažiprstom lijeve ruke svoj cviker, on je palcem i kažiprstom desne ruke u neobično prljavoj i masnoj rukavici brisao svoje oči, kao da pati od konjunktivitisa ili od trahoma.

Sve se u tom trenutku zaplelo zagonetno. Prije deset-petnaest minuta doista sam bio oprao svoje ruke kolonjskom vodom (jer druge u onom vagonu nije bilo), i tako onaj čas nisam mogao da shvatim šta ova luda hoće da kaže.

— Šta je, šta želite da kažete?

— Znamo mi dobro s kim imamo posla! Prijeko teče krv, a vi ovdje perete svoje ruke kolonjskom vodom! Mora da vam vrlo dobro ide!

— Kakva krv? Što želite, branio sam se od toga dugonje rukom i objasnilo mi se da će doći do tučnjave.

— Fuj, sramota! Ovdje perete ruke kolonjskom vodom, a prijeko teče krv! Fuj! Stidite se! Dolje Židovi! Van sa Židovima!

Pljunuo je histerično i izazovno. Htio sam da ga udanim po cvikeru, i tako smo se obojica zavalili na šeprtlju, ruskog pukovnika, u intimnom dijalogu s trudnom ženkom. Pukovnik, sav zaokupljen svojim intimnim problemom, uzrujano je skočio i stao da viče:

— Oteli ste nam sve, orobili ste nas, a sada još izazivate? Marš natrag, jer ću vas ubiti, ubit ću vas kao pseto, marš, jeste li me razumjeli, židovsko pseto!

— Fuj, sramota, fuj, fuj, pljuvao je histerik sa cvikerima, i u čitavom vagonu nastala je graja. Debela gospođa izraelitske vjeroispovijesti nešto je nesuvislo vikala punim ustima, a njeni žuti, od žumanjka sasvim žuti zubi, gusta žuta smjesa izobličila je bablju obrazinu u karnevalsku grimasu jedne prikaze, koja nešto mumlja, kao da je gluhonijema. Gospodin »tvorničar kolomaza«, to jest liferant ulja za pravoslavne ikone, smrkao se kao oblak crn, a iz pogleda one nesretne ženke s ovratnikom od stare žute mačke, tako mile i drage u njenoj žalosti, sijevnula je munja od pogleda punog mržnje, kao da sam ja lično kriv njenoj trudnoći i tome što ona danas nije supruga carskog kavalerijskog pukovnika, general-

ska kći, generalica, dvorska dama. Kao da sam kriv ovom nesretnom balalajčiku bez talenta, koji prodaje danas svoj kolomaz Litvi i onoj shizoidnoj ludi u polucilindru, što je šenula pameću, te više ne podučava dječake nepravilne grčke glagole na pi i na mi, našao sam se okružen masom sumnjivih džentlmena, spremnih na bilo kakvu ludost, kada se pokazalo da sam lično kriv njihovoj jadnoj sudbini.

U tom trenutku, kada se činilo kao da je skandal doista neminovno neizbježiv, priskočio mi je u pomoć mladi litavski željezničar. Proguravši se samosvijesno u prvi plan, čovjek se stao s ljudima objašnjavati litavski, i tako riječ po riječ iz ove gužve izvukao sam se kukavno, nestavši u susjednom vagonu, gdje je palucao oganj u visokoj gvozdenoj peći, a sve je bilo natopljeno dioksidom.

Stvar je bila jasna. Svi protiv jednoga! I onaj psihopat, profesor grčkog i latinskog iz Dorpata, i onaj Petljurin pukovnik, i balalajčik iz Šavala, i debela dama iz Rige, svi oni odgovaraju našim psihopatima, našim profesorima, našim tvorničarima sode i tamburašima, našim ugojenim damama, toj kompaktnoj demokratskoj filistarskoj družbi, koja ne umije razlikovati razlog od posljedice.

Moj sekundant, litavski željezničar, objasnio mi je kasnije da je ona histerična luda profesorska, emigrantska propalica, policijski agent-provokator, kome je već po građanskom pozivu dužnost, da po vozovima izaziva skandale.

— A vi putujete u Uniju? — To je bilo prvi put da sam čuo riječ »Unija« od živa čovjeka. Unija Socijalističkih Sovjetskih Republika. SSSR. Zvuči sasvim dobro. Zapravo patetično.

— Da, u Uniju!

— I ja sam služio u Crvenoj armadi! Ja sam Litvin i bio sam kao artiljerist u Galiciji sedamnaeste, na ruskom frontu, kao carski ruski vojnik. Tamo smo svi postali crveni! Vratio sam se u Litvu prije tri godine. Imam ženu i dvoje djece!

Tako mi je litvanski krasnoarmejac željezničar govorio o Litvi, o njenom parlamentu, o parlamentu gdje socijalizam predstavljaju četiri socijaldemokrata, a i ta četvorica ne vrijede mnogo. »Sve to ne će dugo trajati. Zemlja živi na engleski konto i prije ili poslije pristupit će Uniji.«

Nad Litvom krilio je suton. Bezbrojni grobovi palih junaka, linije streljačkih rovova preko oranica, tu i tamo po koji utvrđeni postav teške artiljerije, sivi oblaci iz kojih je stao da praminja snijeg. Po stanicama iskrcavali se seljaci tromo i nespretno, s torbama, s vrećama, sa platnenim svežnjevima, a na jednoj ovećoj stanici, osvijetljenoj acetilenskim svjetiljkama, stajala je počasna kompanija pješadije s muzikom. Carinici, konjanički žandari s teškim zvečećim kavalerijskim sabljetinama, gospođice na staničnom korzu i jedan general, koji je doputovao našim vozom i koga je dočekala počasna kompanija pješadije s malim crnim ponijem i velikim bubnjem na lijevom krilu. Odjeknula je litavska komanda, udarila muzika sa bubnjem litavsku himnu, a general sa zlatnim rojtama i crvenim pantalonama obišao je počasnu četu ispred razvite fronte, voz je polagano krenuo i dugo još u polutmini čuli su se odzvuci bombardona, kao mrtvački marš pod sivim nebom punim gavranova. Po vagonima zapalili su uljenice što gore trepetljivim svijetlom, a fitilj im se puši kao mokra cigara.

Jevreji u crnim kaftanima glade svoje kovrčave brade, legendarni ruski mužici pljuckajući i gunđajući suše u toplom smradu svoje mokre krpe, a kratkovidna skromna ženka, tiha i šćućurena kao pokisla kokoška, zapalila je na prozoru lojanicu i lista crno uokvirenu brošuru »Preussentum und Sozialismus« Oswalda Spenglera. Riška učiteljica, Njemica, koja se zainteresirala za Spenglera, kad je prošle godine držao u Rigi predavanje na molbu kurlandijskog njemačkog Bunda.

— Ali su se svi razočarali u tom gospodinu! To je dosadan stariji profesor (megalomanski umišljen), koji

je zaradio tim predavanjem dobre pare. Kurlandijski njemački Bund morao mu je platiti kola za spavanje prve klase od Münchena do Rige i natrag, te povrh toga još i čitavu ulaznicu, a gospodin je stigao, pročitao svoje papire za pola sata i na banketu cijelo veče nije progovorio ni s kime ni slova. Nesimpatična, umišljena bluna . . .

U VAGONU ZA SPAVANJE RIGA—MOSKVA

Riga, s igrom svojih zelenkastih svijetala, s masivnim traverzama mostova, crnim galijama, visokim kurlandijskim trokatnicama, titrala je kao rasvijetljena pozornica romantične vesele opere. Sniježilo je. Praporci saonica, svjetiljke omotane bijelom vatom, smijeh prolaznika, grudanje djece, vika kočijaša, piska lokomotiva pod staklenim krovom Baltičkoga kolodvora, gospođe zaogrnute staromodnim krznima, u šubarama kao portreti na postimpresionističkim platnima, ruski nosači s bijelim pregačama, zov ruskih lokomotiva kao zvuk sirena sa broda koji diže sidra, šarenilo svijetala, dovikivanje kočijaša i putničke rulje, sve je to brujalo kao skerco radosne jarmarke kakvog pravog, autentičnog Stravinskog.

Na Moskovskom kolodvoru stajao je montiran moskovski vlak, zagrijan, bogato osvijetljen, s uniformiranim podvornicima, koji po kabinama wagon-litsa presvlače postelje čistim platnom. Ruski vagoni za spavanje širi su i udobniji od internacionalnih: tu se servira čaj, u praonicima teče topla voda, da bi se svi putnici mogli »oprati od prolivene krvi«, pod točkovima dime se gusti oblaci pare, smanjujući koeficijent straha pred neizvjesnostima hladne ruske noći, u jednu riječ, ti ruski vagoni na riškom kolodvoru poslije litavskog i letonskog negativnog iskustva stoje pred nama, na početku puta, kao obećanje puno iluzija. Podvornik vagona, u crnoj ruskoj rubaški, uvjerava nas, da će sutra, na rusko-letonskoj granici u Zilupeu, biti prikopčan ruski vagon-restoran, a istodobno on objašnjava jednom Englezu razliku između »lita« i »lata«. »Lit« je

litavski novac, a »lat« latvijski. Riga je glavni grad Republike Latvije, a lat je nešto skuplji od lita, ali lit i lat zajedno ne vrijede mnogo.

Kraljevina srpsko-hrvatsko-slovenska nije blagoizvoljela priznati Litve ni Latvije, i zato sam morao da platim Republici Latviji oko osamsto dinara za tranzit, bez prava zadržavanja u zemlji. Umoran od puta i od probdjevene noći, znatiželjan da vidim grad iz kog je Richard Wagner pobjegao zbog dugova, pošao sam do šefa stanične policije, da mi odobri pravo boravka za dvadeset i četiri sata. I na obali Baltika opet sam jedamput imao čast da se uvjerim, kako policijski mozgovi nisu skloni baš nikakvim koncesijama, kao po nekom ukletom međunarodnom pravilu. Ljudeskara nordijska, Lotiš iz Tridesetogodišnjeg rata, Wallensteinov Bramarbas, žvače guščji batak objašnjavajući mi latvijsko-ruskom kašom, kako tražim nemoguće gluposti, i tako se u punoj rezignaciji nisam mogao da sporazumijem s tim gospodinom.

Moja je teza bila, da bi mnogopoštovana gospođa Republika Latvija, kad mi je već najljubaznije uzela osamsto dinara, mogla da me pusti pod svojim krovom u burnoj i snježnoj noći, a antiteza one policijske oficirčine glasila je, da u pravilniku stoji pisano jasno i logično što se smije a što ne, i da on ne može potpisati nešto, na što nema nikakva prava. Ne smijem zaboraviti, da me je čitavo veče mučila misao, zašto po svim policijskim pisarnama podjednako zaudara ne samo po mentalitetu nego i po ljudskoj supstanciji, i zašto policije čitavoga svijeta, kad već bdiju nad moralnim i tjelesnim integritetom svojih građana, nisu ustanove vesele, vedre i čiste, neka vrsta pritaneja na visini svog idealnog poziva? Policijski taj intermezzo otrovao mi je štimung jedne radosno intonirane snježne uvertire, i ja sam čitavu noć maštao o nekom nepoznatom gradu u proljeće, kad cvjetaju mendule, kad zlatni pijetlovi škripe na vjetrokazima, na svijetlosrebrnom moru, a mene progone crni grbavci, za petama su mi, strepim od dodira njinih đavolskih kandža.

Ansambl našeg vagona bio je sastavljen od šarene družbe, sa sviju paralela malene lopte.

Najotmjeniju ličnost između putnika prikazivao je, izvan svake sumnje, perzijski ministar s pratnjom. Čovjek tamnosmeđe masti, istočnjački distingviran, sa dvije dame i četrnaestogodišnjim dečkom, koji se ponosio svojim sivim polucilindrom. Kavaz gospodina ministra, gorostas »dinarskog tipa«, posluživao bi gospodu i gospođe čajem, kuhao kavu, brijao ministra, prevodio njegova naređenja i uopće vladao se kao posrednik između Njegove Preuzvišenosti i ostale vulgarne plebejske svjetine.

Do perzijskog ministra, koji je sa svojim sinom i damama zauzeo dva singla, kao otvoreni apartman, spavao je gospodin Eierstangler, veleindustrijalac i tvorničar svile iz Shanghaia sa gospođom. Gospodin Eierstangler sa svojim tajnikom i gospođom vraćao se transbajkalskom linijom iz Berlina u Shanghai poslije tromjesečnog boravka u Evropi. Madame Eierstangler, s mongolski koso rezanim očima i beskrajnom masom toaletnih pomagala (nécessairea, bočica, jastučića, gumenih termofora, papučica, kimona u raznim bojama itd.), dosadna i razmažena dama, u najbanalnijem smislu, koja se čitave dane dosađuje listanjem nekog Ulsteinovog ilustriranog lista, i gospodin sekretar, bezlična lakajska figura, sa kavalerijski ufitiljenim brčićima. Sluga gospodina Eierstanglera putuje do nas u »tvrdom vagonu« (u trećem razredu), te se baš mnogo ne javlja u prvome planu, očito zadovoljan, što mu ni gazda ne posvećuje mnogo pažnje. Eierstanglerovi piju svoju vlastitu njemačku mineralnu vodu, dezinficiraju vodu za pranje, peru se lizolom, karbolom i alkoholom, čitav dan traže stjenice od kojih ni jedna, kao za inat, ne će da se pojavi, panično strahuju od tifusa, od dizenterije i svraba, grickaju higijenski pakiran biskvit, peru ruke u vlastitoj kaučuk-zdjeli i čitav dan ljušte jabuke za dobru probavu. Milijunaški hipohondri osim toga (na moje subjektivno uveseljenje) čitav dan sviraju gramofon kao iskusni putnici, koji vješto ubijaju vrijeme, a pred njima zinuli su grdni prostori sve do Mandžurije.

4*

Naputovat će se, to je istina, dobrano, a nije im, po svemu, ni prvi put što u ovom »ekspresu« bacaju pasijans, tralaliču dosadne švapske kuplete, kuhaju vlastite limunade, omataju se brižno pledovima, vladajući se uznemireno i grozničavo kao po nekom nejasnom negativnom iskustvu. Do ovih putnika spavao sam ja s jednim ruskim Nepmanom. Do nas u singlu, stenje starac, astmatičan hipohondar: čovjek sipljiv, paralitik, tuberkulotik, s pokvarenim tjelesnim strojem, koji se vraća poslije godišnjeg boravka u jednom njemačkom sanatoriju u Kinu, da tamo umre. I to je kitajski gavan, Nijemac podrijetlom, koji trguje u Kini već trideset godina, a čitavim putem hrče i pišti kao da diše na cjevčicu. Premeće po prtljagu, traži neke bočice s otrovnim lijekovima, guta dinamit i nitroglicerin, stenje cijele noći u hodniku, muči se da otvori dvostruko plombirane prozore i tako se, u jednu riječ, vlada kao čovjek koji spada među one neobično drage i mile suputnike, koji se tako brzo ne zaboravljaju, ne samo zbog očitog nedostatka naše samaritanske ljubavi spram bližnjeg, nego i zbog neke kanibalske logike: a što se ovo božje truplo na dopustu muva po vozovima i kamo putuje tako siguran kandidat smrti, kao da će živjeti vječno, a možda će ga već negdje oko Tobolska baciti iz voza kao predmet?

Osim dvojice-trojice Rusa i jednog njemačkog aeronauta za Čitu, putovali su u tom vagonu jedan jermenski trgovac draguljima iz Soluna, čovjek u crnoj svilenoj pidžami, sa zgodnom francuskom glumicom (na povratku iz Pariza), dva engleska trgovačka putnika i četiri njemačka radnička delegata na plenum Internacionale u Moskvu. Jednoga od njihove delegacije skinule su njemačke pogranične vlasti još u Eydtkuhnenu, a jednog uhapsili su u Rigi. Sva četvorica koščate, muževne figure; delegati rurskih rudara i hamburških lučkih trhonoša. Simpatični tipovi partijskih samouka, ljudi sređeni i opori, s logičnom bistrinom izlaganja, inteligentnim pogledima na međunarodnu situaciju i fantastičnom naivnošću prve revolucionarne generacije, koja nema pretjerano mnogo smisla za stvarne razmake između političkih planova i ostvarenja.

Kad smo prešli rusko-latvijsku granicu, zaustavivši se u Sebežu, na ruskoj pograničnoj stanici, situacija u našem vagonu nešto se izmijenila. Pogranične vlasti skinule su Njegovu Preuzvišenost perzijskog ministra s pratnjom, a to skidanje jednog ministra djelovalo je alarmantno na našu milijunašku publiku. Gospodin Eierstangler sam, iz vlastite inicijative, bacio je iz vagona jedan »Berliner Tagblatt« i jedan primjerak »Rigasche Rundschau« (njemačkog dnevnika koji već pedeset šest godina izlazi u Rigi), da ne bi službenici GePeU-a[1] otkrili to kontrarevolucionarno glasilo.

Nervozan gest gospodina Eierstanglera bio je potpuno suvišan, jer u onome smeću od novina nije bilo baš ničeg što bi gospodina Eierstanglera bilo moglo uznemiriti tako da zataji svoj jedini politički kompas. Čovjek se u prvoj minuti prijelaza u pakao odrekao svoje orijentacije, kao Petar Krista u Kaifinom peristilu. I kada se u taj čas javio pijetao negdje u jednom sebeškom kokošinjcu, nisam mogao da potisnem sa svojih usana pritajen ironičan smiješak na račun ove mizerije od suputnika. Hamburški radnički delegati, dosad na svima stanicama pretraživani i skidani kao politički sumnjivci, srdačno su se obradovali mladom krasnoarmejcu, koji stoji pod prozorima našega vagona, dobroćudno promatrajući evropske putnike i inostrance, kako bacaju novinsku hartiju kroz prozore, da bi se tako lišili kompromitantnog političkog balasta. Gospođa Eierstangler, s pogledom potpuno bezbojnim antipatične sijamske mačke, blagohotno se smješka hamburškim delegatima u nastojanju, kako bi zametnula s njima razgovor o raznim temama, veoma ljubazno, više od toga, upravo nametljivo, što joj nije palo na pamet da se s pučkom stokom miješa sve do Rige, kad je prolazila kroz plebejske vagone kao vizija s onog svijeta. Gospođa Eierstangler nudi »svoje mile i drage

---

[1] (Государственное Политическое Учреждение), Državna Politička Ustanova, koja vrši zamršene funkcije izvanredne policijske komisije (koju je ruski narod od milja prozvao nježnim hipokoristikonom: Чрезвычайка).

sunarodnjake« skupocjenim engleskim cigaretama (egipatskim, kedivskim), govori im o solidarnosti putnika, koji su svojom sudbinom vezani na tako dugom putu i objavljuje se iznenada kao sasvim druželjubiva i mila dama, koja se neobično živo interesira za životne prilike lučkih hamburških radnika i njihove sindikalne brige, koje će oni, ona se pouzdano nada, u Moskvi riješiti na svoje najveće zadovoljstvo.

— Siromašni kitajski lučki radnici ne uživaju, nažalost, nikakve sindikalne zaštite, a svemu su krivi — dakako — Englezi, koji su kompromitirali misiju bijelog čovjeka na Dalekom Istoku — definitivno...

Trgovac draguljima, turski Jermen iz Soluna, objašnjava, kako je rodom iz Georgije i kako je bio partijski simpatizer, upravo neka vrsta emigranta već godine 1905, i kako komunisti bacaju u Georgiju godišnje deset hiljada Fordovih motornih traktora, i kako je u Georgiji stvar krenula s mrtve točke, i kako se, po svemu, ne će više zaustaviti. Prikazao mi je Georgiju u tako ružičastom osvjetljenju, te sam osjetio živu potrebu da vidim tu obećanu zemlju, o kojoj Karl Kautsky nariče da stenje pod ruskim jarmom.

— Bio sam prošlog proljeća u Odesi, kad je jedan transatlantik američki iskrcavao Fordove traktore! I znate! Kad sam vidio one motore poslagane na molu, nisam mogao da se suzdržim! Zaplakao sam od ganuća! Zamislite! Deset hiljada traktora za ovaj bijedni svijet, koji je dosada poznavao samo carističku knutu! A ti mu daju parni plug i školu! O, Gospode ti moj dobri!

U rukama pariske glumice iskrsnula je iznenada porculanska pudrijera s modrom vrpcom na poklopcu, gdje je oko srpa i čekića na uskoj traci bilo stiliziranim slovima ispisano: »Proleteri sviju zemalja, ujedinite se!« Ta se pudrijera neobično svidjela gospođi Eierstangler, a naročito onaj dekorativni natpis na poklopcu, graviran živom modrom bojom: tako da parola »Proleteri sviju zemalja, ujedinite se« kao da lebdi nad oblacima... Baba se intenzivno zainteresirala, ne bi li tehnički bilo moguće da i ona dođe u posjed ovakve šarmantne pudrijere, koja dokazuje da se i najbanalnija politička

propaganda može tjerati na veoma ukusan, artistički savršen način.

U sebeškom kolodvorskom restoranu razgovara gospodin Eierstangler o velikoj budućnosti Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, što nije jasno samo proleterima nego i kapitalistima čitavoga svijeta podjednako.

— Poricati fakta, nema smisla! Kad se bude jednoga dana izgradila transbajkalska linija do savršenstva američkih brzovoznih pruga i kada gospodin Eierstangler bude bacao robu iz Hamburga do Pekinga za četrnaest dana, onda British Empire (što ga lukavi engleski kramari puritanski pretvorljivo zovu »Commonwealth«) može da zatvori svoju butigu...

Sve te fototaktičke trikove, da se izbjegne dnevnoj svjetlosti, što tako fatalno podsjećaju na sakrivanje malih buba pred svjetiljkom, svakako je natkrilio moj Nepman.[2] Moj drug iz kabine pao mi je u oči još na litavskom konzulatu u Berlinu. Bucmasta, oniska pojava, u bundi od dabrovine, u vlastitoj limuzini, s prvorazrednom metresom (isto tako u dabrovini), taj čovjek širio je u čekaonici litavskog poslanstva oko sebe atmosferu samosvijesnog i autentičnog bogatstva. Nepoznata dama u krznu dopratila ga je na kolodvor (Friedrich-Strasse-Bahnhof), a prošle noći vidio sam mu u hodniku međunarodnog vagona pojavu, u šarenoj svilenoj pidžami, sa lisnatim šarenim Louis-Quinze--cvjetovima. Do Rige putovao je u singlu, a sada se prekrcao u našu zajedničku kabinu skromnog drugog razreda, i eno ga, gdje s baćuškom, bradatim ruskim nosiljščikom razgovara o savjesti i o tarifi, oslovljujući mizeriju od nosača patrijarhalno i drugarski sa »ti«, kao da razgovara sa svojim kmetom još iz aleksandrovskih dana.

---

[2] Nepman je čovjek »Nove Ekonomske Politike« od godine 1921; to je uglavnom pojam koji se podudara s pojmom šibera, varalice, krijumčara i kontrabandista. Riječ je postala međunarodna, jer sam i u Berlinu čuo da se upotrebljava izraz »Neplokal« za lokale ratnih bogataša i krijumčara valutom.

— Koliko te pripada po tarifi?

— Dva lata, vaša milosti!

— A koliko te pripada po savjesti, druže?

— Nema ništa po savjesti, gospodine! Dva lata me pripadaju!

— Po savjesti, bratac ti moj, po savjesti, dosta ti je pola lata! Evo ti na, lopove, a sada se tornjaj, gotovo, što me se tiče tvoja tarifa?

I tako je dao drug drugu »po savjesti« pola lata, a podvorniku od vagona stalo je da lamentira, kako je čovječanstvo izgubilo svaki moralni kompas, i kako banditi hoće da orobe čovjeka pod svaku cijenu. Palo mi je u oči, da se već u Rigi ukrcao bez svoje dabrove bunde i bez svojih prvorazrednih kofera, presvučenih skupocjenom presvlakom od jelenje kože. Kako sam u vagonu ležao pod krovom, primijetio sam u ogledalu kako se čovjek krsti prije spavanja. Isti taj glumac, koji se oprostio od svoje metrese na berlinskom Friedrich-Strasse-Bahnhofu sa srdačnim à bientôt, à tout à l'heure, koji se u Rigi prerušio u crnu rubašku i koji se krsti prije sna, kupio je sve moskovske novine i revije, da vidi što je novo kod kuće, jer ga navodno u domovini nije bilo već pola godine. Bio je na studiju u Evropi, on je stručnjak za Državno osiguranje.

— Nemate pojma kako se čovjek prijatno osjeća na domu! Kako prijaju čovjeku ova ruska slova po vagonima, SSSR, kako su ruski listovi duhoviti, nema takve štampe pod ovim nebom više ... Evo, molim vas, bacite samo jedan pogled na ovaj »Bezbožnik«! Ima li na svijetu neka ateistička revija koja bi bila duhovitija? Lupaju po Nepmanima i ostalim parazitima sovjetskog stroja, to je dobro, to djeluje ozdravljujući, nema šta, duhnuo je sjeverac, to je zdravo! Molim vas, budite dobri, pogledajte! Pogledajte ove naše vagone! SSSR, prekrasno, čovjeku dođe da zaplače!

Divi se čovjek slovima SSSR na željezničkim vagonima, čita s ushićenjem Staljinov uvodnik u »Izvjestijama« i vlada se kao pravi pravcati entuzijast novog poretka, kome služi šakom i kapom. Poslije sam doznao da taj moj suputnik spada u opasne kombinatore po-

sljednjih godina i da je na svome poslu oko plasmana ruskog dumpinga na Zapadu pokazao sjajne rezultate.

Našli smo se tako svi u vagon-restoranu i kusali kavijar, gratinirane ribuštine u velikim srebrnim zdjelama, divljač sa pikantnim sosovima i pudinge. Pili smo čaj i kavkasku mineralnu vodu »Эссентуки«, votku i konjak. Dimili smo lagane ruske cigarete i slušali u fonografu Majakovskoga. To nisu više bile bordelske pjesme iz malenog priručnog fonografa gospodina Eierstanglera, to više nije bila halabuka jazz-banda, to je bio autentičan Majakovski, u dubokom baritonu staromodnog recitatora, iz lijevka staromodnog vagon-restoranskog fonografa, Majakovski, koji se kao Mefisto ruga buržuju i nešto kao da predviđa da sviće dobro jutro »za sve drugove ljude« na ovoj nesretnoj planeti.

ULAZAK U MOSKVU

Žalost javlja se kao boja, kao miris ili kao zvuk, i zato se žalost ne da i ne može odraziti fotografskom lećom, jer osim optičkih pojava u sferi žalosti neobično je važan simultanitet boja, mirisa i zvukova, što rađa izvjesnim potištenim stanjem, često slanim kao suza, gorkim i grafički neostvarljivim, te je više miris nego zvuk, više boja nego oblik, više san nego stvarnost i više sjenka pojma nego grubo izgovorena riječ. Vi možete snimiti pedeset fotografskih snimaka jednog izvjesnog pogreba, a ni jedan ne će odraziti intenziteta što ga rađa miris pogasle voštanice, gnjila aroma leša pod srebrno-crnim baldahinom, ili odjek prve grude kad je grunula o dasku sanduka, kao posljednji pozdrav putniku, na odlasku u nepovrat.

Na Zavrtnici ili na Kanalu, na primjer, stanuju mnogobrojni naši sugrađani veoma neudobno, po trulim drvenjarama, obijenim nakatranisanom hartijom i plehom od starih kanta, te, promatrajući stotine i stotine fotografiranih dokumenata evidentne i čovjeka nedostojne bijede, često sam razmišljao o tajni izvjesnog »duhovnog« dojma boje, mirisa ili zvuka, pojava na kraju svemirskih, jer sve, što se u svemiru objavljuje na ljudski način, objavljuje se kao zvuk, boja ili miris. Dok fotografska ploča hvata samo neke određene količine vizuelnih detalja, boje i mirisi su elementi koji modeliraju u nama raspoloženja, a ta se raspoloženja prelijevaju kasnije u savršene objektivacije dojmova, i tako se rađa u nama neodređeni štimung što prati kao sjenka senzaciju svakog intenzivnog doživljaja. Trista fotografija stambene strahote na Zavrtnici ili na Kanalu ne govori tako jakim govorom kao glas novorođenčeta,

koje plače osamljeno u tamnoj sobi, u prostoru zasićenom gnjilim vonjem močvarne latrine, u zagušljivoj atmosferi bezizlazne čamotinje i mirisa krvavog znoja, kakvim se znoje robovi stoljećima. O poderanim i oljuštenim mušemama po bijednim prosjačkim stolovima, sa starim prorupljenim šoljama i izlizanim šerpenjama, o novinskoj hartiji, kojom su polijepljeni stanovi ljudski, ti brlozi od vlažne truleži, perina, miševa, gamadi i smeća, tko može da stvori predodžbu bez boje i bez mirisa? Boje i mirisi spadaju u životne tajne, i svi ljubavni sni vezani su o tajanstvo boja i mirisa, i zato fotografske slike životne bijede ubijaju racionalnom negativnošću, jednoličnom dosadom životnoga minusa i tek u kontrastu s kakvom bojom ili mirisom otvaraju se u mašti izgledi na otvorene mogućnosti ljepote ili užasa; tako se dramatski u nama zatalasava doživljaj, i mi nešto što je već samo po sebi žalosno i bijedno — osjećamo mnogo žalosnijim i bjednijim u osvjetljenju tajanstvene boje, zvuka ili mirisa.

Od sviju tajni mirisi su najžalosnija. Miris prazne sobe u predvečerje, kada se predmeta hvata mrak, a s ulice dopiru polutihi glasovi prolaznika. Miris štavljene kože pred kišu što se puši iz daljine iz kakve provincijalne kožare na kraju grada, spaljeni pneumatik, vlažno drvo u pivnici, svi ti mirisi kao zvuci rađaju u čovjeku slike, i u uhu odzvanja čudesno odjekivanje muzike boja, muzike melankolične i tužne bez koje bi život bio siv kao što su sivi svi mrtvi predmeti. Tko bi mogao da izrazi intenzitet dosadne jednoličnosti što ga u našim uspomenama rađa miris školske sobe, natopljen oporim vonjem katrana i parketnog ulja, miris što nas prati od prvih školskih dana do danas, kad nam je sjećanje na mrtve ljepote djetinjstva ostalo jedinom utjehom?

Za prvih školskih dana mirisala nam je antracen-tinta tajanstvenom magijom mastila na hartiji nove modre teke, a miris tople i izlizane gumije iz stare pernice slijeva se s mirisom siromašnih dječaka u grubom platnu i zveketom limenih pločica plebejske kuhinje u nejasnu i bijednu instrumentaciju patnje i zubobolje, dugotrajnih noćnih bdjenja, uz potitravanje

lumina na polituri starinskog ormara. Kasnije mirisalo je sve po plinskim svjetiljkama, po ženama i po krizama teškog i mladenačkog žalosnog životnog lutanja u maglama, kojima lutaju djeca po zakonu vlastitog njuha kao mladi psi. Dovoljno je da negdje škripnu poluotvorena vrata, da nas zalije slap mirisa parketnog ulja, pak da u nama kao žalosni motivi violončela zabruje uspomene: otvaraju se nedogledne perspektive na razlistane krugove nejasnih slika, koje nam po zakonu optičkih varki govore o kaleidoskopu stvarnosti samo to, da oko nas plamte boje i zvone zvona zvjezdana, a sve to da nije drugo do igra rasvjete i muzike, dim svijeće koja se gasi tek što je planula. Miriše parketno ulje u životu čovjeka od onih davnih dana, kad su se isparivala dječja tijela u obući mokroj od snijega, kad se u dnu razreda rumeni usijana gvozdena peć, a djeca broje dane do Badnjaka. Miriše parketno ulje u životu djeteta za tih svečanih blagdanjih momenata kao tajanstvena opomena da život nije rajski san nego dosađivanje po tužnim školskim sobama, gdje vladaju okrutno-neumoljivi dvojni razlomci, kabalistička i nerazgovijetna pitanja iz katekizma.

Kasnije, na univerzi, parketno ulje vonja kao dosadna magla između predavanja i predavanja, u neizračenoj svježe okrečenoj sobi gdje u prvoj klupi jedan fratar prati okom govornika kao dresiran pas. Jedna studentkinja sva zaokupljena svojom podvezicom, duhom odsutna, luta boktepitaj kakvim daljinama, a za katedrom mucavac govori, te govori, te govori, a sjenka mu se leluja po bijelo okrečenom zidu i sve tone u oporom vonju parketnog ulja. Peku oči od predvečerja pretproljetnog, ukočili se prsti od zapisivanja mudrih sentencija, i dok u plinskoj lampi svjetlost zvrnda kao zundarača u muholovci, stara fabrika pameti producira našu dosadnu inteligenciju. Netko u posljednjoj klupi razmata svoju večeru, i čuje se kako se ljušti kožica od safalade, kako šušti prozirno crvenkasto crijevce kobasice, kako miriše zapapreno meso bijedne, prosjačke studentske večere.

O problemu naše univerze mogle bi se napisati beskrajno dosadne romančine, mogao bi se nagomilati nedogledan kulturnohistorijski materijal s tabelama, sa statistikama i s fotografijama, pa ipak od onog šuškanja safaladnog crijevca iz posljednje klupe, od onog jednostavnog auditivnog efekta, od onog karboliziranog mirisa parketnog ulja ništa ne govori žalosnije. (To je jadna zemlja, gdje se parketi ne viksaju, nego natapaju karboliziranim katranom i gdje se na predavanjima kočijaški ljušte safalade, jer od svake duhovne hrane safalada je, uprkos zapadnjačkoj spiritualizaciji našega života, ipak nerazmjerno jači argumenat za gladne đačke drobine, od svakog nepravilnog glagola ili ptolemejske hipoteze. Sve ekonomske i kulturne prilike izvjesnih seljačkih sredina otkrivaju se jednim jedinim, potajnim, takoreći krijumčarskim ljuštenjem safalade, i tako mirisi i zvuci postaju spoznajni simboli čitavih doživljajnih perioda.)

Nema bijede koja bi se dala izraziti bez boje, jer boja i rasvjeta sastavni su elemenat bijede upravo kao i bogatstva. Na horizontalama februarskog sunca boje, stvari, ljudski glasovi, kretnje i građevine rastu obasjane aladinskom svjetiljkom iz Hiljadu i jedne noći. Plohe nebeske modrine u tom trenutku blistaju zelenkastoblijedim sjajem azurnog leda, i u fosfornom osvjetljenju poslijepodnevnog februarskog sunca, između smeća, prnja, konzerava i plotova sivog predgrađa, između plača kasarnskih truba čuje se glas harmonike, pretvarajući se u poetsku pratnju poslijepodnevnog sunčanog lirskog koncerta. Prozori u pepeljastozlatnoj rasvjeti sjaju kao retorte, u kojima se kuha čudesno otrovan eliksir. U tmurnim prostorima ljudskih stanova, u tim laboratorijima bijede, gdje zaudara po stjenicama, po hladnom duhanskom dimu, tu ljudi kao pauci predu svoje tužne i zabrinute živote i truju se vlastitim mirisima i magičnom rasvjetom. Što je zapravo život čovjeka, ako nije čarolija boja i mirisa? Od krvave košuljice novorođenčeta do mrtve materije na odru, voštane, bezbojne i hladne, čovjek se kreće kroz magle karbola od pučke škole do ludnice, od univerze do

policijskih hapsana, gdje vlada kancelistički sumrak dosadan kao potez ravnala i glup kao paragraf. Čovjek se igra kao dijete po tamnim i nerasvijetljenim pivnicama, gdje sa svodova kapa vlaga i pužu pauci i stonoge, živi po sobama, gdje miriše po trulom pokućstvu i petrolejkama, hoda po gradovima čađavim u slatkastim oblacima konjske mokraće i benzina, i umire kao maneken, čađav od prostih lojanica. Đavolski žalostan krug boja, mirisa i zvukova!

Za toplog poslijepodneva februarskog sunčana rasvjeta svira proljetnu uvertiru i ognjeno februarsko gudalo treperi sve zanosnije. Kretnje i glasovi rastu, i onaj jednolični glas harmonike, mukli udarci fudbala na zelenkastoj tratini između crvenih fabričkih magazina, mirisi masnih šparheta, kiseline i dima, što još nije našao izlaza u okomici i što se vuče u horizontali oko bijednih kućica u predgrađu, sve se to pretvara u svijetlu i jasnu radost. I pekmezom uprljana djeca s razvodnjenim berlinerblau očima, i dosadne lokomotive sa svojim vječnim mijaukanjem, i prazne stijene, išarane naivnim crtežima, sve to na medenom mlazu sunčane rasvjete vibrira u čudnoj egzaltaciji.

Zapeo sam pred bijednom trgovinom odijela u predgrađu, promatrajući tajanstvenu igru boja i zvukova; u sumporastoj rasvjeti proljetnog poslijepodneva prolilo se toliko nebeske modrine da su i cipele prolaznika (od jeftine volujske kože) zasjale tako, da se nebesko plavetilo prelijevalo na boksu prosjačke obuće kao kitajski lak. Smeđeblatna granitna ulica, oprana od noćne kiše, sva je žuborila od pjesama proljetnih voda po žlijebovima i kanalima. Jedan je policajac prošao zviždukajući kuplet iz »Vesele udovice«:

Sve bez riječi
rad bih reći,
ljubim te,

ali i posve krivi ton operetnog šlagera i policijska dolama i masne, od sunca natekle i pocrvenjele šape s gumenom palicom, sve je djelovalo vedro. Prokasao je

stari poderani fijaker, a sunce je kristalnom snopinom svjetlosti obasjalo par bijelih senilnih kobila i pijanduru kočijaša. Fijakerska stakla zablistala su na suncu, te se odrpana podstava u fijakeru pričinila skupocjenom, vatiranom tapetom karuce, boje blijedog kapucinera, boje meke kao od najfinije jelenje kože. U karuci sjedila je mlada nasmijana gospođa, i ta mlada žena iza blistava stakla, na tapeti boje blijedog kapucinera, njen mačkasti šarmantni smiješak, njena desna ruka u glacé-rukavici na dršku suncobrana, njen zlatom protkani šešir, stara kanta od firnisa u uličnom kanalu puna sunčanog odraza, voda u žljebovima i jedan brijački cimer što je zveckao na tihom povjetarcu, svi ti elementi svjetlosti zapjevali su pjesmu o prljavim ulicama, gdje frizerski tanjiri zvone kao gongovi.

Stajao sam pred zabačenom konfekcijom fabričkih odijela, i kako je sunce čarobnjački zavitlalo starim fijakerom, čitavom ulicom, nebom i prolaznicima, intenzivno se osjetilo kako rasvjeta đavolski stvara čudesa.

Za moj ukus nema na svijetu paklenije napasti od jedne trgovine fabričkih odijela. To su prostori tmurni i nerasvijetljeni, krcati suknom tajanstvenog mirisa, i tamo između crnih i sivih kaputa (što se njišu kao iznakažena trupla) plače zeleno plinsko svijetlo, a neki pravovjerni talmudisti šuljaju se, nijemo zapisujući tajanstvene šifre u debele zelene folijante od saldakonta. U tim ukletim knjižurinama sablasno rastu dugovi prosjaka i bijednika, i u onom panoptikumu blijedih lutaka, u jeftinim, prosjačkim suknom prenatrpanim rupama, gdje prognanici iz Geta šapuću u poluglasu, suhoparno, uvijek u stravi, u tim panoramama tuge stanuje moj neodređeni strah još od najranijeg djetinjstva: strah pred prokletstvom siromaštva i bijede.

No tada, uz radosnu grmljavinu starog fijakera, kao da se i sama gospođa Vesna u zlatnom fjorentincu provezla blatnom ulicom na sastanak sa čistom, pjesnički naivnom inspiracijom, meni se bijedna trgovina odijela prikazala svijetlim i veselim priviđenjem. Dva plavokosa gospodina u izlogu, sa frizurom na razdjeljak od kudjeljaste kose, stajala su u svojim plastronima tako

uspravno, tako dobro odgojeno kao dva prava, nepatvorena džentlmena, a usnice dame u proljetnoj mantilji svijetložućkaste boje sladoleda od vanilije, koja se koketno smješka u pratnji svojih voštanih kavalira, plamtjele su tako šarmantno zavodljivo, njena Asta-Nielsen-frizura blistala je tako sjajno ulaštena, a dječaci i djevojčice u modrim mornarskim odijelima bili su tako veseli, te sam povjerovao u magiju prividnosti zaista kao u stvarnost samu. Kretanje fijakera na suncu, glas harmonike, odraz plave vedrine na cipelama prolaznika, mlada gospođa u kočiji, četrnunastotopla boja manekena, pak klokot voda, sve je to bilo narkotično, te me neukus voštanih lutaka u treperenju s tim radostima zanio do naivnog zanosa, tako da sam zaboravio glupost izloga, što je mrzim godinama.

Bio je to samo đavolski tren kobne obmane, jer već slijedećeg trenutka gusta, kao modrom tintom natopljena oblačina zastrla je sunce, i za čas sve je potamnjelo beznadno sivo, kao što su beznadno sive zimske krajine na flandrijskim slikama. U svjetlomraku februarskog popodneva, kad graktanje vrana donosi kobne slutnje o katastrofalnoj blizini snijega, razlila se olovna rasvjeta bijedne ulice i rasplinula u žalost zimske dosade. Zlovoljni ljudi pod teretom briga vukli su se ulicom u poderanim cipelama, pognute glave, nesretni, bez cilja i bez svrhe, praznih džepova, razdraženi kao hijene u menažeriji, kada zveckaju šerpenjama. U dućanskom izlogu prikazale su se komične lutke u punom vakuumu svojih sablasnih pojava. Iz ukletog dućana zaliznula je ponovno sva bijeda škrtih, zabrinutih i stravičnih poluglasova iz staklene kontore, u zelenoj plinskoj rasvjeti. Fijaker, stari otrcani fijaker kasao je lijeno granitom, i sva tajna ljepote ugasila se nestankom jedne jedine četrunaste zrake februarskog sunca, što se javila i utrnula za oblacima.

Djeca su čarobnjaci mirisa, boja i zvukova, i nitko od djece nije veći majstor u otkrivanju tih titravih tajni. Djeca su genijalna u oduhovljivanju pojava, pak radosti ljetne poslijepodnevne rasvjete, muzikalnu ljepotu mjesečine pod krošnjama kestenova, noćnu vožnju u vlaku

ne može doživjeti svečanije od djeteta — nitko. U neoskvrnutome još osjećanju prostora, u šarenilu boja i mirisa djeca stoje pred događajima naivno, i to prvotno gledanje jeste najvrednije, jer je neposredno razotkrivanje zastora nad scenom, koja se trajno objavljuje čovjeku kao tajna vlastitog života. Tvrdo kuhana jaja na porculanu, uskršnja, bojadisana, tajanstveno jajolika, nikada više u životu ne će imati one obline i onog mirisnog sjaja kao u djetinjstvu. Nijedna lađa ne će imati tako bijela jedra kao ona, kojom smo plovili na podu oko sobe, a mirisi maslaca, mirisi meda i vina, topla hljeba, pečenih jabuka i grožđa, sve su to čarolije, što se u rukama odraslih glupana raspadaju u dosadno, otrcano dodirivanje predmeta. Kasnije, u životu, ljepota nestaje, ona se gubi kao priviđenje, i njeni se potencijali pričinjaju obmanom, jer je ljepota za odrasle sastavljena od varijacija, koje traju beskonačno kao kakva ubitačno dosadna fuga na orguljama za dosadne mise, a ljudi jedva čekaju da se završi dosadna liturgija neizrecivo dosadnog čitanja poezije. Odrasli ljudi, dosađujući se trajno, zaboravljaju da je život poema, koja se objavljuje samo onom uhu koje ima sluha. Svaki čovjek po svojim ličnim svojstvima miješa boje na paleti svojih doživljaja, bez obzira na to da li po vlastitom mišljenju pokazuje sklonosti za slikarstvo ili ne... Nesreća je u prokletstvu dresurom zamorenih mozgova, da im je dosadilo slikati, smatrajući da je prikloniti glavu pred ljepotom nespojivo s dostojanstvom uzvišenog građanskog poziva. Djeca su genijalni stvaraoci, uživajući u ljepoti u mnogo jačim dozama nego odrasli, bez staračke potrebe, da vlastitu doživljajnu ljepotu boja i zvukova izraze, jer djeca uživaju u riznici ljepote tako iskreno, da nijedno od njih ne sumnja, da bi ta svemirska panorama jednoga dana mogla otputovati u nepovrat. Djetetu je dovoljna jedna posve obična ploha politure, pak da godinama putuje vijugavim krivuljama u prerezu svijetle politirane daske, da promatra odraze svjetiljke što blista na parketima kao odsjaj broda, koji nestaje u neprozirnoj tmini pod divanom. Paralelno sa svojim mudrim roditeljima, koji se u idiotskoj svakodnevnosti

bjesomučno lome oko tvrdoglavih i često glupih detalja takozvane stvarnosti (tako žalosne, tako beznadno sive i na kraju tako, ah, zaista, tako bijedno plaćene), djeca žive u prostorima svoga djetinjstva kao nadareni stvaraoci. Nijedan dekorater ne osjeća te senzacije što je doživljava dijete u polutmini između dva fotelja, pod draperijama skrletnog baldahina kakve stare crvene suknje, i nitko ne čita u životu knjige s takvim intenzitetom, s kakvim djeca listaju starim poderanim slikovnicama. Djeca doživljavaju boje i zvukove zanosno; grmljavinu jedne jedine žice u klaviru, u sumraku polutamne sobe, mirise voća i kolača, kave i mirodija djeca uzdižu majstorski do zavidnovisokog užitka, te bi po dostignutom potencijalu dječjeg doživljavanja ljepote čovjek doista mogao da se prikloni frazi, kako živimo na jednom od najmudrije sagrađenih svjetova.

Djeca nisu religiozna, ona ne vjeruju u vrhunaravne prikaze, ali udišu miris crkava i crkvenih prostora tako zanosno, da nijedan od profesionalnih namještenika i statista bilo koje crkve nije u stanju da proživi tajanstvo hrama s intenzitetom maloga dječaka u bijeloj roketi i crvenoj suknji, koji s bakrenom kadionicom u ruci kleči na sagu pred srebrom okovanim antependijem mramornoga žrtvenika. Baroknu plastiku srebrnog antependija (gdje reljefi kraljeva u hermelinu i vitezova u oklopu kleče pred posljednjim tajnama), miris starinskih dalmatika, protkanih zlatnim ljiljanima, teške brokate pluvijala, tajanstvo izblijedjelih crkvenih barjaka, sve to udišu djeca kao ribe vodu. Kasnije, u životu, čovjek upija u crkvama pljesniv i rakijaški vonj prosjaka, slijepaca i epileptika, on promatra »kulturnohistorijski« po koju dematerijaliziranu kretnju baroknog sveca na oltaru, on se sjeća promašenog randevua u polutmini crvotočnih klupa (što mirišu po mošusu starih usidjelica), ali nikada više ne će ni jedna crkva postati snenim prostorom katedrale, sa crveno-žutim, suncem obasjanim rozetama, s mramornim sveticama i vitezovima, sa solo-sopranom Schubertove Ave Marije...

Čovjek je u životu zaboravio da uživa u mirisu tamjana i zato mu sakristije mirišu po pljuvačnicama ispunjenim pilovinom, a crkve po prnjama prosjačkim, po kupusu i po gluhonijemim uzdisajima idiota. Djeca plivaju u ljepotama, mirisima i bojama kao delfini. U djetinjstvu ljepote se kaleidoskopski prelijevaju s takvim intenzitetom, s kakvim u predodžbi blista beskrajnost ili pjeva vodopad, obasjan suncem. Dijete živi u rajskom prastanju bogatstva, ne osjećajući glupe potrebe da zaustavi pojave u njihovim beskrajnim količinama. Čovjek je izmislio plug poslije dugog gladovanja i patnje, a umjetnost puna je životvorne peludi ocvaloga cvijeća u takvom bogatstvu boja, zvukova i mirisa, da je nikakve vandalske gluposti ne će uništiti.

Goethe je pisao o optičkoj analizi boja, ne posvetivši dovoljno pažnje čarobnjačkom bojadisanju djetinjstva, kada nas jedna crvena lopta liječi od zubobolje ili od očaja kišnog popodneva.

Kod putovanja kroz nepoznate prostore i gradove osjeća se suverena snaga boja i mirisa, a nije svejedno da li kod našeg prvog ulaska u koji nepoznati grad miriše svježe pečena kava ili nas pozdravljaju brončani spomenici lovorovim vijencima i svečanom gestom blagoslova dobrih augura. Nije svejedno da li će nam pogled u prvom dodiru s nepoznatim gradom pasti na bijednog prolaznika, na prosjaka ili na herolda, koji srebrnom trubom javlja gradu da su stigli pjesnici s harfama. To su pečati koji ostaju za čitav život, i mi ćemo još na samrtnoj postelji, u posljednjem trzaju sjećanja, sigurno čuti jedan grad s veselom zvonjavom, s radosnim ljudima, gdje biljare po rasvijetljenim kavanama. a drugi bit će za nas dosadna gomila granita, sa sivim, prljavim i tamnim ulicama, gdje zveckaju sitna zvonca po rakijašnicama, a psi se vuku podvinuta repa, podmuklo, usred sveopće čamotinje i glada. Melankolija i zanos, životna radost i umor izviru iz boja i mirisa kao potoci, i, putujući, čovjek se opija tim djetinjastim tajnama, kao što je nekoć davno putovao u sobi od ormara do ormara i od divana do peći.

Tako je moj prvi ulazak u Moskvu ispao žalostan. Kako sam nogom dodirnuo moskovsko tlo, odmah, u prvom trenutku, sa terase Vindavskog kolodvora, namirisao sam žalost. Mirisalo je po snijegu, vrane su graktale sa zlatnih lukovica jedne ruske crkve, a nedaleko kao da su se pripalile prnje: zrak je bio zasićen oporim vonjem spaljena sukna. Jedna gospođa u crnini sjedala je pred kolodvorom u kabriolet i bila mi se pričinila neobično visoka, po svoj prilici zbog toga, jer se uspravila u otvorenim kolima; zatim je sjela, upravo više, zabacila se na stražnje sjedalo, zaogrnula se nervozno krznom i viknula šoferu da krene. Njeno lice bilo je blijedo, a glas taman i neljubazan. Boja tog timbra, tako neočekivano oporog u ustima mlade lijepe žene, impresionirala me, te nisam uspio da skoncentriram svu svoju pažnju na markantnu pojavu dame, jer sad, retrospektivno, ja se vrlo bistro sjećam, da sam zastao zbunjen novim neobičnim prizorom. Na jednopregnim saonicama sjedio je crnobrad čovjek u crnom kaftanu s bijelim mrtvačkim sandukom na koljenima. Ugledavši grobara u crnom kaftanu, mene je taj bizarni način transporta toliko iznenadio te sam ostao razdrt između nesimpatične dame i hebrejskog grobara sa bijelim okrečenim mrtvačkim sandukom na koljenima. U slijedeći hip (možda još istovremeno, to sad više ne mogu da razlučim), znao sam da je blijedo lice nepoznate gospođe u crnini lice same žalosti, i tako sam već stajao očaran simbolikom njene crnine, boje njenog glasa i njene kobne pojave. Gospođa dala je rukom u crnoj rukavici znak šoferu, mašina je nestala u oblaku prostoga benzina, ostavivši me kao nastrijeljena neodređenim tmurnim osjećajem demonskog mirisa požara i smrti. To stanje ne bi se moglo nazvati tjeskobom, a nije bio ni umor neprospavane noći, kad su ljudima lica zelena, kao utopljenicima.

Osjećaj mirisa paljevine i žalosnog pogreba, više tankoćutna paučina nego jak i izrazit doživljaj maglenog jutra, kada je čovjek prvi put doputovao u jedan grad, a svijest zaogrnuta teškim mirisima i tmurnim bojama zatvara se kao riblje škrge u blatnoj vodi. Da

nije bilo ove tajanstvene dame u crnini, da je sjalo sunce, da se nisu dimile pripaljene krpe, da su se mjesto grobara u kaftanu sa mrtvačkim sandukom smijale bijele djevojke, od jednog običnog, najbanalnijeg ulaska u grad bio bi nastao trijumf, upravo tako kao što se javila sjenka ranjene žalosti. Kao kad na gitari vrisne krivi zvuk, ja sam, promatrajući modar oblak benzina što se dimio za kabrioletom, znao da će trebati golem napor volje da bi se svladala đavolska magija gnjilih mirisa i bljutavih boja. Sjeo sam u saonice bespomoćan, u strahu da gledam lijevo ili desno, da ne vidim prosjake, razbite prozore, kudrave pse i ružne žene, i to ne zbog praznovjerja, nego prosto od djetinjaste strave da mi loše impresije prvog moskovskog jutra ne upropaste intimnu inspiraciju, koja mi se uz pojam ovoga grada javlja kao panorama svijetlih horizonata već godinama.

U hotelskoj sobi mirisalo je po paljevini i po karbolu. Grube ponjave na vojničkom kavaletu, pusta, okrečena soba s golim zidovima, sve je to više naličilo na ludnicu nego na hotel. Tresla me je groznica, te, ležeći u postelji, ugledao sam prijeko na zidu, u crnouokvirenom ogledalu nesimpatična, strana, bradata čovjeka, gdje zuri ravno u mene. Da ne gledam tog indiskretnog stranca u staklu ogledala (od mog subjekta potpuno odvojenu i nesimpatičnu ličnost), ustao sam i prekrio ogledalo crnom pelerinom. Vrativši se u krevet, počela me je ta crna pelerina, prebačena preko ogledala, smetati simbolikom crne zastave. Samo kad mrtvac leži u sobi, zastiru se ogledala crnim suknom. Jastučnice vonjale su po penetrantno oštrom dezinfektoru, a platno isparavalo se vlažno pod znojnim tijelom u temperaturi. Netko je dvaput hrupio u sobu, stao da se nešto objašnjava i prepire, i tako sam ustao da uzmem ključ, da se zaključam, ali ključa nije bilo. Na povratku, iver mi se jedan od neoblanjane daske na podu zabo u meso stopala i dok sam, raskapajući iglom po živome mesu, raskrvario nogu, zimica me potresla, i tako polugol, u nezagrijanoj sobi, cvokotao sam od zime. Stijene bile su zaleđene i dah se dimio kod svakog izdisaja, tako da se

čitav onaj histerični štimung razlistao do povišenog bunila, kad čovjek trabunja u potpunoj samoći. U koferu prolila mi se flašica joda po rublju i po vunenom sviteru. Lica nekih pokojnika stala su mi se javljati u polusjeni ormara: čude se mrtvi madžarski kavalerijski oficiri što sam stigao u Moskvu. Gvozdene cijevi od centralnog grijanja stale su pucketati kao da će poteći topla para tim mudrim arterijama, ali pusto pucketanje rasplinulo se kao iluzija i sobom se razlila ponovno ledena tišina.

U intenzivnoj borbi s neprijatnim bojama i mirisima preležao sam sve do sutona, potpuno osamljen i duboko nesretan. Sa dvorišta, osvijetljenog slabim polusvijetlom električne lampe na visokom nakatranisanom stupu, dopirala je blijeda svjetlost i intimno se razlila po stropu, a to je tom neugodnom prostoru dalo nešto od intimne topline ljudskog stana u predvečerje. Javio se klavir; poluglasovi klavira mekani i topli razlijevali su uspomene na neke davne, mrtve sutone, kad se očekuju tople bijele žene u polusnu i samo se čuje kako srce bije u grlu.

Konačno se pojavio na vratima čovjek da me upita što ne silazim.

— Stigao čovjek putnik u gostoljubivu kuću i zaključao se kao da je umro.

Objasnio sam ljubaznom neznancu sve svoje neprilike i sve je tako poprimilo ton vesele anegdote, koja se završila votkom u znak utjehe i dobrodošlice. Votka me je bila ugodno zagrijala i tako sam dugo ostao u šutnji, osjećajući kako dobre i simpatične boje ponovno pobjeđuju infernalnost svih stvari. Na krovu jedne limom obijene jednokatnice, na drugoj strani dvorišta, rastopljene krpe snijega, drveni plotovi, jedno bure sa smrznutom vodom, sve je bilo pokriveno mekanom bijelom bojom. Ono snježno zaleđeno bure pojavilo se sa jedne Brueghelove slike. Tiho je sniježilo, i ja sam dugo snatrio nad čistom bjelinom snijega, osjećajući kako sa svakom pahuljom pada u mene sve veći mir i spokoj. Bilo je sve tiho. U harmoniji boja i zvukova sve se dobro i dostojanstveno vratilo na svoje mjesto.

KREMLJ

Najprije patetično čičeronski: na Spaska vrata čitava je ruska historija ulazila u Kremlj otkrivene glave. Sav ceremonijal Carstva vezan je s tim Vratima i po Carskom ukazu svaki prolaznik, skinuvši šešir, morao je da se pokloni tu Bogu i Caru, koji su stoljećima stolovali u ovoj slavnoj ruskoj tvrđavi. Edwardu Danielu Clarkeu, engleskom putniku, to se prije sto i pedeset godina pričinilo toliko apsurdnim da je prošao kroz Spaska vrata pokrivene glave i bio potom odmah izdevetan do krvi. Pred Spaskim vratima stajala su vješala i smrtne kazne tu su se vršile u Carsko Ime; tu su u šesnaestom vijeku đakoni i sveti oci trgovali svetačkim moštima, a Carevi poslije pobjedonosnog rata ulazili bi na te dveri u svoj slavni prijestolni grad kao trijumfatori. U Kremlju sastajale su se procesije hodočasnika iz svih ruskih krajeva; na ovoj pozornici briljirali su Samozvanac, Godunov, Ivan Grozni i Napoleon, a danas sav taj čičeronski patos historije rasplinuo se, pa čak ni u vodiču za inostrance ne govori se o Kremlju više jezikom operetnog patosa. Danas svi ljudi ulaze u Kremlj kao ono Edward Daniel Clarke prije sto i pedeset godina, pokrite glave, a sa Senatske kupole vijori se crveni barjak Antikrista. Pred Novgorodskim Spasom Svederžiteljem, pred Blagoveščenskom Bogomaterom danas ne palucaju kandila i, ako igdje na svijetu, tu je Stari Krvnik sa gubitkom Kremlja godine 1917 izgubio jednu svoju historijsku tvrđavu, kao general Stesselj Port Arthur, prije dvadeset godina (1905).

Od petrovskih vremena do Oktobarske revolucije, iz sanktpeterburške perspektive, kada su Romanovi već

davno zaboravili da su podrijetlom Moskvići, Kremlj se rasplinuo negdje daleko u ruskoj provinciji, pretvorivši se u simboličnu frazu srednjoškolskih pismenih zadataka i u zdravicu sveslavensku. »Большая деревня«, tako se posprdno govorilo o Moskvi, kad se na petrogradskim carskim balovima krojila sudbina evropskog svijeta. Putovali bi ljudi iz ampirskog Peterburga u daleku boljarsku prošlost da vide Cara Topa i Cara Zvono, vraćajući se iz prašne Moskve sretni da su ugledali granit Nevskog prospekta, gdje krave ne zvone klepkama na povratku sa pojila na Moskvi Rijeci, u centru grada oko Arbata, gdje je živio Tolstoj u drevnom domiku s tarabama kao u kakvoj palanci. Kremlj danas postao je centrom Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, a magična formula o »Trećem i Posljednjem Rimu« kruži još uvijek kao povampirena sablast u zapadnjačkoj protuboljševičkoj publicistici.

Kremlj ostao je simbolom za posljednjih pet stoljeća ruske prošlosti i apartna ljepota njegove osebujnosti toliko je retorična, te bi se jedva mogla opisati bez isto tako bogate blagoglagoljivosti. Tamnocrveni, ispečeni masivi cigle, tipično kvatročenteskni, zlatne bizantinske kupole iza fjorentinskog tvrđavnog zida, galerije po arkadama i kule četvorokutne, osmorokutne i ovalne (svaka samostalno arhitektonsko djelo), zlatni vjetrokazi i tornjevi, konture teških bedema s vazdušastom lakoćom zlatnih lukovica, sve je to muzički motiv, pomalo sladak kao menuet Čajkovskoga, a pomalo dramatičan kao odsječena pasja glava, taj simbolični trofej Ivana Groznog, kad je pokajnički, u monaškoj mantiji, s odsječenom pasjom glavom kao s ordenom na grudima, na trijumfalnom povratku u Moskvu objavio ruskom narodu, da je oteo Kazanj Mongolima.

Ugledan prvi put sa bilo koje strane, sa Moskve Rijeke ili sa Crvenog trga, Kremlj zaječi kao zov trube i kao ptica na vjetru baca se pogled s vjetrokaza na vjetrokaz, kada zlatne ploče kupola u vedrini zvone kao stihovi legende, o kojoj su sanjala slavenska pokoljenja vjekovima. Kontrast pozlaćenih bizantinskih kupola sa rustikalnim tvrđavnim kontrforovima, zelenilo teških

staroruskih borisgodunovskih klobuka, kojima su pokriveni pojedini tornjevi (što tako kobno sjećaju na primitivne drvene kule još iz Rjurikovih vremena), sve one vijugave krivulje i splet kamenih mnogokutnika, jabuke na zvonicima i trokutne fasade, natkrovnice i dvorogi kameni lastavičji repovi na kruništima, tamnocrveni masivi od krvave cigle isprane kišom, sve se to zgruda i zadimi u oku čovjeka kao oblak na večernjem zapadu. Mnogo zlata, mnogo boja i beskrajno mnogo arhitektonskog zanosa! Sa staroruskim izblijedjelim freskama u stilu Kijevske Lavre, s aureolama svetaca i anđela, s ingenioznom arhitektonikom osnovne teme, uglavnom horizontalne, koja ne stremi u visine, priljubivši se uz Moskvu Rijeku, kao da ne namjerava da se trgne pod oblake, glavna inspiracija graditelja, vidi se, bila je talijanska, a ipak blista i treperi ruski. Ta tvrđava Gospodnja, koja je danas prestala da bude carskim stanom, nije više grobnica nego svjetionik. Ako se ikad otkrila sretna formula koja povezuje mrtvu davninu sa svijetlim iluzijama dalekih budućih dana, onda je Kremlj takvo jedno remek-djelo, koje je u historiji ostalo jedinstvenim arhitektonskim i političkim spomenikom. Gotički piramidalni šiljci na dorskim kolonama, školjke plosnate i rozete paučinaste, izvajane virtuozno tanahno, likovi bizantinskih svetaca i isposnika, zlatom okovani okviri ikona, bogata ornamentika usplamtjele gotike koja se prelijeva u renesansu, kameni orlovi i carice, apostoli, medvjedi i ptice, zvona na zvonicima i ruski narodni tekstilni ornamenat po vlažnim svodovima portala tako niskim, da se ispod njih prolazi po zakonima etikete samo pognute glave, sve to pjeva melodiozno i bogato kao onih trideset i pet holandskih zvona na Spaskim vratima, kako je na ovome svijetu sve prolazno samo nije poetski dar čovjeka. Ako je ikada koji graditelj bio pjesnik, onda je to bio Aristotele Fieravanti.

Po kiši, u sivom poslijepodnevnom osvjetljenju, sa čavkama koje grakću iznad gromovoda, blatan, u izlizanoj tratini bedema, sa zadimljenom i melankoličnom moskovskom pozadinom i okovanim masivnim dverima,

Kremlj djeluje tmurno kao prava tvrđava. Veliki prostor Krasne ploščadi, o kojoj je zanosno pjevao Kranjčević poslije revolucije godine 1905—06, pun rastopljene snježnice, ispresijecan dijagonalama od automobilskih pneumatika, miris ribe, katrana i juhte iz kitajgorodskih magazina, straže koje se jednolično kreću po kruništu zidova, sve to stoji bezvremeno, u znaku stoljetnih perspektiva.

Ispred Lenjinova Mauzoleja grupe istočnjaka u šarenim perzijskim i buharskim halatima, četa dječaka sa crvenim zastavama i bubnjevima, uznemirene mase prolaznika, škripa osovina pod teretom robe, sve se to kreće i bruji kao na sajmu. Jaše eskadron konjice, jauču automobili, istovaruje se burad sa slanim ribama, prodaje se zelenje, petrolej, staretinarska roba i knjige, a jedan slaboumnik maše iznad gomile znatiželjnika flašom i urla iz svega grla: čudo dvadesetog vijeka, eto u flaši morskoga čovjeka...

Riga i Avignon, Torre Rotonda u Milanu ili Ponte degli Scaligeri u Veroni stoje ponosno kao nadgrobni spomenici stare slave, u isto tako talijanskom rumenilu pečene cigle, sa isto tako dvorogim lastavičjim repovima na kruništima, ali Kremlj jedini je renesansni tvrđavni model, na čijim se bedemima i danas vijore zastave i prijete topovi, i u čije je temelje uzidano pet stotina revolucionarnih lubanja, palih u bitkama u kojima se još uvijek rube glave i dan-današnji.

Noću, Kremlj svojim crvenim zidinama i kulama svijetli kao kulisa u fantastičnom ruskom baletu, sa Bakstovim dekoracijama. Pogled sa Hradčana i Budima podsjeća na Kalemegdan, i dok je pogled sa Hradčana intiman i sentimentalan kao Smetanina »Má vlast«, a pogled iz Beograda ne dopire ni do Zagreba, pogled na blistavo Zamoskvorječje sa kremaljskih bedema, u ustreperenoj svjetlosti zelenih svjetiljaka, sa dalekom zvonjavom satova u ravnici, taj pogled ostaje otvoren, kao što je otvoren ruski prostor. Sa kremaljskih zvonika vidi se do Vladivostoka na jednu i do Amazone na drugu stranu.

U crnim masama Moskve Rijeke blistaju veliki stakleni kvadrati mliječnobijele rasvjete tvornica na keju. Čuje se gdje gude dinamo-motori i vide se sante leda u rasvijetljenim četvorinama odraza na vodi, kako izmiču u tminu. Puca led na Moskvi Rijeci, dolazi proljeće! Nad plosnatim lukovima mostova klizi tramvajska lira i sipa iskre, a zidovi kremaljskih domova okrečeni su bijelo i zlatna kubeta svijetle metalno. Krvavocrvene svjetiljke na južnom bedemu obasjavaju sjenke straže, koja se kreće nijemo, kao Horacijeva pratnja na Helsingöru, kad treba da se javi duh mrtvog danskog kralja. Nad Senatskom kulom vijori se rumenilo crvene zastave u tmini; kao plamen suklja crvena tkanina osvijetljena jakim reflektorom, te taj režiserski trik dominira nad čitavim tvrđavnim kompleksom, iznad svih kremaljskih osamnaest kula, iznad svih kupola i zvonika i nad čitavom Moskvom, kao svjetionik.

Pod katedralom Vasilija Blaženog rasvijetljen je nečiji stan, po svemu kao improviziran. Piju u rupi čaj bradati ljudi i živo mašu rukama. Mlada plava žena je ustala, otvorila vrata i izlila lavor vode na ulicu. Tišina. U daljini čuje se voz. Jedno pseto glođe pokraj mene u tmini kost. Sa Spaskih vrata odbija četvrt po ponoći, u dvije dvostruke oktave, i ta trideset i dva odzvuka bruje preko kitajgorodskih palača, gdje stoje crkve sa starim kazanjskim ikonama i zelene i crvene starinske boljarske kuće u licitarskim bojama, pak sve do Basmanaje na jednu i Tverske na drugu stranu.

Monumentalno jednostavne, skromno okrečene stijene Uspenskog sobora, sa Blagoveščenskim soborom kao lijevom i Arhangeljskim soborom kao desnom kulisom, noću su pozornica, stvorena za svečane predstave i carske ceremonije. Tu se pušio tamjan u oblacima, i dok su zvona kremaljska grmjela kao topovi, niz one skaline iz lijeve kulise prolazio je car u ornatu, na putu prijeko u Arhangeljski sobor, na poklon i cjelivanje ikona. Crveni zidovi tih hramova danas su okrečeni, ali ispod kreča ružičastoizblijedjela boja cigle prelijeva se na ljubičastoj svjetlosti električnih svjetiljaka u svijetloplavu, tako da sveci i svetice s anđelima u sjaju

svetokruga nad glavnim portalom izgledaju kao goblen, protkan zlatnim žicama. Taj kulturnohistorijski carski dekorativni centar pravoslavnog Kremlja blista kao skupocjena kaseta, puna briljanata. I po bizantinsko-venecijanskim crkvama ima zakutaka u kojima se vrijeme zaustavilo, gdje još i danas paluca po koje bizantinsko svijetlo iz davnine. Ali u smeđezlatnom tkivu crkvene rasvjete u centru Kremlja, u titranju srebrnih kandila, u zlatu ikonostasa na freskama, na zlatu crveno-crnih ikona, gdje se sveci i mučenici mole Gospodinu u bijelim dalmatikama i bijelim togama sa dekorativnim crnim krstovima, u umornoj proljetnoj rasvjeti, centar kremaljske tvrđave čini se kao da je preživio svoje vrijeme netaknut. Slavno berlinsko modrilo neba, tamno kao more pred maestralom, žuta medena boja kupola, patos ruske šarene palete, u naivnim kontrastima pučkih tkanica, slikarski je motiv pomalo démodé, ali još uvijek, nažalost, likovno neostvaren. Za snježnih večeri, bez te četrunaste sunčane iluminacije, blijedozelenkaste auerke pred starinskim jednokatnicama razvodnjuju boje, i onda se crni obrisi Napoleonovih baterija sa topovskim kuglama iz osamstodvanaeste, što stoje naslagane oko arsenala, pričinjaju kao potez dlijeta na grubom drvorezu.

Sve, što je u Kremlju građeno za posljednja dva-tri cara, u znaku je neukusnog arivizma, s kojim se čovjek tako često susreće po evropskim dvorovima devetnaestoga stoljeća. Čitavo moderno carsko krilo kvari arhitektonsku harmoniju kremaljske cjeline, što je isto tako fatalan slučaj sa bečkim i budimskim burgom. Portali novog Carskog dvora uokvireni su crvenim mramorom, a čitav scenarij carske rezidencije postavljen je na ovoj historijskoj pozornici s očitom namjerom, kako bi se naivnoj svjetini prikazao boljarski luksuz jednog Dvora u milijarderskim razmjerima, kao da će se na ovome mjestu snimati američki monstre-film, koji zlatom i bogatstvom svojih mozaika, mramora, intarzija i štukatura treba da zaslijepi najšire slojeve.

Nad glavnim stubištem, u masivnom zlatnom okviru monumentalno platno historijske žanr-manire, u stilu epigonskog pilotyzma, primijenjenog za turističku propagandu. U punoj rasvjeti, okružen svojom svitom, Njegovo Veličanstvo, Samodržac Sviju Rusa, Car Aleksandar III, odgovara deputaciji mužika, koja je pred Carem priklonila glave poslije neuspjelih seljačkih nemira po čitavoj zemlji: »Idite kući i ne vjerujte lažima o darivanju zemlje. Vlasništvo je sakrosanktno!« Te carske riječi stoje urezane pod okvirom slike na žutoj ploči, a ruski mužici zastajkuju danas pred tim platnom, sričući slovo po slovo mudre carske besjede, i čini se da je ruskim mužicima danas milo da su te laži o darivanju zemlje postale istina. Gdje je danas carska neprikosnovenost vlasništva?

Bijela mramorna dvorana Georgijevskog reda s pokućstvom u narančastožutim bojama ešarpe tog visokog carskog ordena, sa beskrajnim nizom brojaka carskih pukovnija, odlikovanih tim najvišim Redom od Narve do Port Arthura i Lavova, stoji pred pokoljenjima kao grobnica. Nasred dvorane izložena je piramida nadgrobnih vijenaca pokojnog predsjednika Sovjeta Narimanova, a kroz stakla monumentalnih prozora vide se iz daljine zadimljenog Zamoskvorječja dva crvena slova »K« i »O«, na dimnjaku velike tvornice opeka Красный октябрь. Pucketaju parketi, a iz parka pred dvorom odjekuje cika mladosti: pred carskom zgradom mladi artiljeristi igraju fudbal i viču iz svega grla, kao da ovo urlanje nije u očitom protuslovlju s pravilima carskog ceremonijala, kad je u perivoju ispred svevišnje rezidencije vladala protokolarna tišina, kakva vlada pred hramovima u kojima stanuju polubogovi.

U velikoj, zlatnoj Andrejevskoj dvorani zasjeda Internacionala. Zuji šum pisaćih strojeva, vrludaju amo-tamo stenografistkinje sa šuštavim serpentinama izgovorenih sentencija, blistaju pozlaćene mramorne kolone, razlijevaju se odrazi po svijetlomodrim, zelen-

kastoizblijedjelim preljevima svile i zlatnim komturskim lancima Andrejevskog ordena sa Raspetim Tijelom Kristovim. Tu plamte usijane krune bogatih svijećnjaka i nad glasnim metežom, nad crvenim stolovima i predsjedničkim baldahinom, visoko gore iznad jednog zlatnouokvirenog portala, diskretno skroman portret Karla Marxa.

Internacionala zasjeda kao rimski Koncil i vijeća uvijek o jednoj te istoj temi već četrdeset i više godina. Zemlja, jedno od najtežih nebeskih tjelesa, zavijena u magle, okreće se polagano, jedamput u dvadeset i četiri sata. Polagano se okreće teška i zamagljena zemlja, a kroz magle naziru se pastelnozelenkaste pjege uzoranih polja, iskrčenih šuma, sasvim tanane, isprekidane, paučinaste niti civilizacije. Zeleno-smeđi kontinenti, modri okeani, parobrodarske linije, crte kanala i željeznica, progres... I dok se na tim nitima zapaža neko mravlje postojano miljenje, sa tamnocrvenim tragom krvi, tu iz visine Andrejevske dvorane govore ljudi u daljinu čitavoj Zemlji, a riječi im se s antena talasaju preko čitave kugle kao signali svjetionika.

Sjedi stogodišnji Kinez kao gavran na grani, žvače nekakav slatki korijen, žmirkajući svojim mudrim očima kao kornjača. Drevna kitajska starina prisluškuje kremaljskim signalima, a još uvijek blistave mu oči svjetlucaju od unutrašnje vatre. Riječ je o Shanghaiu, o Kini, o kineskom mesu, koje sijeku evropski Shyloci na malo i na veliko. Ljudi iz Aserbejdžana i Buhare govore o britanskim mitraljezima, a Rifkabili odobravaju s druge strane rukom, u dubokoj solidarnosti s nesretnicima iz Kalkute ili Pakistana. Jedan je Meksikanac govorio o petroleju i United Statesu, a sušičavi Finac, sa vrlo lošim zubalom, jednolično lutoranski deklamira o osamsatnom dnevnom radu, o Amsterdamu i o dnevnicama. Luta između tih govornika borisgodunovski statist, mužik s podrezanom kosom i jednom ukoričenom knjigom ispod miške: »A. B. C.« od Buharina. Temperamentan Kalabrez gestikulirajući govori o bijedi svoga zavičaja, gdje seljaci još uvijek robuju u kolonatskom odnosu, a jedna blijeda, tuberkulozna žena

naslonila se o pozlaćenu mramornu kolonu i čehovski snatri o dalekim priviđenjima, o sretnim plavim ostrvima, na kojima će se čovječanstvo jednoga dana iskrcati matematički precizno i sigurno. Šum govorničkog roja s antene zuji jednolično, kao da neki nepoznati i čudni insekti s daleke jedne planete grebu u mikrofonu ili kao da vjetar zvoni u telegrafskim žicama. Govori čovjek iz Indije, odgovaraju mu Borneo i Skoplje, a svi se ti glasovi tužakaju jedan drugome kako je teško živjeti pod okolnostima čovjeku nesklonim, kako je idiotski glupo umirati u masama, neprirodnom smrću za tuđe interese, na ratištu, u rudnicima, na galijama, kako je nespojivo s dostojanstvom čovjeka robovati i kako je stiglo vrijeme da čovjek uzme kormilo svoje korablje u vlastite ruke.

Leže na tim životima rudnici i livnice, fosforna kiselina izgriza im vjeđe i pore, usijano gvožđe pali im meso, a čitava jedna teška zemlja leži na leđima ovih Atlanata. Dogovaraju se kako da arhimedovski podignu globus, da se rasterete, da požive ljudski, da konačno ostvare ono što je trebalo ostvariti već davno, na početku svake civilizacije, da čovjek bude ravan čovjeku, a što do danas nije ostvareno zbog tromosti duha ljudskog. Mnogo je još sumnje u svijestima i mnogo tmine, jer takve se bogohulne misli protive svim čarolijama, a oteti se od šamanstva, od boljarskog i gavanskog zlata i krvi, to su procesi po svojim razmjerima tako golemi, da im je kretanje, izmjereno vremenskom mjerom jednog ljudskog pokoljenja, kretanje puža.

Lenjin, jedan od najvećih hipnotizera historije, stoji u duhu nad grimiznim baldahinom Andrejevske dvorane, a svi govornici sa katedre počinju i svršavaju svoje govore i teze sa citatima iz Lenjina. *Dixit Lenin discipulis suis.*

Govore apostoli lenjinizma u interkontinentalnim razmjerima o stvarima zapravo veoma logičnim i jednostavnim, a Malajci, Indokinezi i Japanci Istočnog univerziteta slušaju te govore sa dna dvorane kao publika. Sjedi tamo madžarska omladina, hrvatski dečki

i Arnauti, zajedno s Poljacima i Nijemcima. I dok jedan govornik podsjeća svojim dosadnim glasom na provincijalnog arhimandrita, dvije ruske gimnazistkinje listaju logaritmičkim tablicama. Sinus i kosinus! Na vlas tako kao što smo i mi prepisivali zadaće na gimnazijalnim misama.

NA DALEKOM SJEVERU

Odigrao se ovaj dramolet u jednom od sjevernih gubernijskih gradova, što ima oko četrdeset tisuća stanovnika; da od prljave željezničke stanice ne odzvanja piska parostroja, čovjek bi i dan-današnji očekivao Čičikova da se pojavi sa dna ulice sa svojom poznatom trojkom. Drveni plotovi, naherene petrolejke, telefonski stupovi sa tustim gavranovima na žici, pravi ruski bidermajer, sa drvenim kolonama na portalu jednokatnica i šarenim cvjetićima na zavjesama od prozora. U hotelu Ermitaž, ancienrežimski, nikolajevski kelner, s bijelom pregačom i mekanim servilnim kretnjama, tumači strancima, kako je taj gubernijski grad bio rezidencija Ivana Groznog i kako je sredovječni ženski manastir preudešen danas za klub konjaničke pukovnije, koja se u revolucionarnim ratovima odlikovala od Perma na Uralu i Semipalatinska do Arhangeljska i Varšave. Dugi dosadni drvoredi između snježnih zameta, crvene cigle novogradnje električne centrale, a u dubokom koritu zamrznute rijeke vide se seljaci gdje lome zelene ploče leda, natovarujući ga na saonice. U riječnom koritu preko bijelog ledenog ogledala vijugavi saonici, izlizani i požutjeli od konjske mokraće; lijevo i desno od te bizarne ceste u ledu miruju zamrznuti, crni, nakatranisani šlepovi i parobrodi, puše se mali čađavi dimnjaci, i ti blijedi okomiti pramenovi dima rađaju iluziju, kao da su brodovi pod parom i kao da će krenuti svakog trenutka.

Doputovali smo u ovaj daleki sjeverni gubernijski grad u pratnji gospodina Karla Diefenbacha, generalnog direktora i šefa i glavnog akcionara eksportne kuće »Karl Diefenbach A. Ge.« u Hamburgu. Gospodin kru-

pan, ružičaste kože, svijetle masti, s plavim, prosjedim, vodoravnočetkasto podrezanim engleskim brkom, sa neobično svijetlim, tvrdo ispeglanim plastronom, s afektirano čistim tvrdim okovratnikom i manšetama, generalni direktor Diefenbach u svojoj šezdesetoj godini obožava tri fetiša: bitku kod Sedana, admirala von Tirpitza i, na kraju, anginu pectoris.

Gospodin iz Hamburga, čiji se imetak cijeni na desetak milijuna maraka, šef međunarodne firme, koja vlastitim brodovima eksportira drvenu građu za Indiju, Levant i Sredozemno more, kupio je od ruskog veletrgovačkog trusta »Goseks« (»Государственный экспортный комбинат«) za sezonu 1925—26 fantastičnu količinu standarda drvene građe, u vrijednosti od mnogo milijuna zlatnih maraka, pak se čovjek logično odlučio da vidi tu svoju vlastitu robu prije proljetnog ukrcavanja s namjerom, da u Moskvi eventualno signira novu partiju već obrađene građe i da tako poslije ovog izleta inkasira nove profite.

Gospodin Karl Diefenbach, koji je u vagonu listao ilustriranom popularnom brošurom o Flettnerovom Rotoru, zanosno citirajući von Liliencrona, bio je čovjek po svom duhovnom horizontu zapravo bezazlen. Čudio se trajno naivno najjednostavnijim obratima misli, kad se ne bi podudarale s onim što je on smatrao neoborivim svetinjama. Kad treba i ne treba, on je citirao svog dragog von Liliencrona, a trebalo ga je vidjeti kako izgovara pojedine stihove tog svog von Liliencrona, pak da se čovjek uvjeri, kako analfabetizam nije baš uvijek najveća smetnja ljudske pameti i kako je današnja međunarodna situacija trajno ugrožena mnogo većim opasnostima od analfabetizma.

Weit der Schwadron war ich voraus geritten,
und hielt im Nebel, horchend, auf dem Hügel.
Kommandoruf, vom Winde abgeschnitten,
verworren klang Geklirr von Ross und Bügel.

Oduševljeni recitator ove poezije, rezervni ritmajstor sa gvozdenim krstom drugoga stepena, čiju rozetu nije ponio na ovaj svoj poslovni put iz osjećaja takta, jer je to visoko odlikovanje zaradio u sukobu s ruskim oružjem oko Mazurskih jezera, kretao se veoma samosvijesno u raznim oblastima duha kao što to čine generalni direktori, koji nisu svijesni opasnosti tih suptilnih pustolovina. Znao je za ekspresionizam, za Schönberga i za Labanovu plesnu školu, a bio je uglavnom orijentiran na izgradnju njemačke trgovačke i ratne flote, na način, koji se u političkom rječniku vulgarno zove Tirpitz-fašistički. Objašnjavao mi je detaljno kako u Hamburgu ne može pobijediti Komuna, pošto je grad Hamburg sapet sa tri solidna, dobro organizirana agrarna crveno-bijelo-crna pojasa, a gdje su seljaci dobri gospodari, tu nema mjesta političkim avanturama. Govorio je o »kolosalnom« von Tirpitzu, kao genijalnom organizatoru njemačke flote, kod koga bi svi engleski admirali zajedno trebalo da uče kao šegrti.

— Dvadeset tisuća njemačkih pomorskih oficira pod von Tirpitzom pretvorilo se u stopostotni granit onog pojma koji se zove njemački Pflichtgefühl, tu tipičnu njemačku svijest o »osjećaju dužnosti«, koja je Englezima i Amerikancima, nažalost, nepoznata. Ovi Anglosasi ginu u ratu zbog profita, a ne iz uvjerenja. To je prvo, a zatim von Tirpitz jedini je admiral svjetskoga rata, koji je ostao nepobijeđen,

— Pa molim vas, gdje se nalazi danas ta slavna von Tirpitzova flota, kad je taj vaš von Tirpitz kao »kolosalni« admiral jedini ostao nepobijeđen, zapitao sam gospodina Diefenbacha, osjetivši u njegovoj negaciji evidentnih historijskih činjenica enervantnu snagu otpora, koji produžuje borbu s jakom voljom da pobijedi, premda je potonuo.

— Kako, gdje se nalazi flota von Tirpitza, iznenadio se gospodin Diefenbach mom pitanju. — Ostala je nepobijeđena, to je poznato svakom djetetu . . .

— Pitam vas, gospodine, gdje se danas nalazi ta nepobjediva flota vašeg admirala? Gdje plovi? Po kojim morima, pod kakvom zastavom?

— Potopljena je. Njemački mornari sami su je potopili, i to je opće poznato. Zašto to pitate? Zar niste čuli za njemačku tragediju u Scapa Flowu?

— Vrlo dobro! Ta Tirpitzova flota nalazi se danas osam stotina metara ispod morske površine, a engleski admirali plove istodobno po svim oceanima! I ti bi engleski admirali imali, po vama, da uče kod vašeg »kolosalnog« von Tirpitza kao šegrti? O, gospodine generalni! Gdje vam je pamet? Doista divan admiral, čija se flota nalazi na dnu morskom, taj može da služi uzorom kako valja pobjeđivati...

U takvim paradoksalnim okvirima otprilike odvijao se naš razgovor sa gospodinom iz Hamburga čitave prošle noći u vagonu, gdje je on zanosno tumačio, kako je socijalizam u Njemačkoj već ostvaren i kako tamo njima nikakve socijalne revolucije ne treba.

— U Njemačkoj se bogataši smatraju samo privremenim upraviteljima imetka, a imetak je de facto nacionalan. Ovo, što se sada zbiva u Rusiji, to smo mi imali već za Friedricha Velikoga. Stepen društvene svijesti kod nas bio je na većoj visini od ruskog već u vrijeme pruskih kraljeva. Posjeći jedno stablo iz javnog drvoreda, ili razbiti staklo, uopće poremetiti bilo kakvu sitnicu u javnom redu, to je kod nas prosto nezamislivo. Kad negdje visi tabla da je nešto »verboten«, onda je »verboten«, a ne kao u ovoj zemlji, gdje baš nitko ne poštuje, da li je nešto »verboten« ili nije,

— Čast visokom stepenu društvene svijesti kod Nijemaca, gospodine generalni, ali ne znam da li vam je poznato, Marx definira stepen društvene svijesti na jedan posvema drugi način,

— Marx je bio Židov!

Gospodina iz Hamburga, kao glavna reprezentativna ličnost, pratio je šef »Goseksa«, Pjotr Konstantinovič Andrejevski, koji je tri godine proživio u Sibiru još kao student, a zatim se dao u profesionalne revolucionare.

U revolucionarnim ratovima zauzimao je gradove od Jekaterinburga do Odese, a sada upravlja državnim

trustom »Goseks« i zauzima jednu od važnih partijskih pozicija, kao što je stajao sa baterijama u kiši granata na isto tako važnim partijskim pozicijama.

— Jednostavnije bi bilo boriti se s browningom u ruci, govorio mi je Pjotr Konstantinovič o neprilikama i o brigama, koje se javljaju s lijeva i s desna na tom tegobnom putu, na kome se ljudska svijest otima zakonu historijske tromosti.

— Nije to mala stvar, rađa se novo društvo, na novim osnovama, tumbaju se svi ustaljeni pojmovi privatnog prava i vlasništva. U ratu borilo se za pobjedu oružjem, demarkacije bile su jasne: ili si za Sovjete ili za Wrangela, ali danas napast sa sviju strana vreba čovjeka, sama iskušenja lijevo i desno, a džepovi su ipak džepovi, i obično prazni, materijalna odgovornost veća nego u ratu, a tu su danas baleti, tu karte, tu konji, a svi smo pod kožom krvavi! Eto, prije tri nedjelje ustrijelio mi se jedan intimni drug, čovjek koji je svojih petnaest najboljih godina žrtvovao za partijsku stvar! A ustrijelio se zbog novaca! Bio je šef banke, pak žene, karte, inostranstvo, devize, šampanjac, tres!

S Pjotrom Konstantinovičem Andrejevskim doputovao sam u daleku nekadanju rezidenciju Ivana Groznog kao neka vrsta pratnje gospodina Diefenbacha, u ulozi izletišnog priživaljščika, koji se pridružio ovoj ekskurziji da vidi rusku provinciju, tu staru, napamet poznatu temu svih ruskih beletrističkih varijacija. Čitavog dana pregledavali smo pilane i obrađenu drvenu građu, a dan je, po rasporedu, trebao da završi svečanom večerom u stanu glavnog knjigovođe »Goseksove« filijale »Crveni sjever«, gospodina Aleksejeva.

Diefenbach kretao se od jedne partije svoje građe do druge kao zasopljeni morž u ribarnici, zbunjen što će prije da smota u svoju drobinu. Ne bi se moglo reći da je bio sitničav. Stari rutiner, on bi jednim pogledom procijenio asortiman čitavog štosa, a samo od vremena na vrijeme, ležernom, više kao duhovitodobroćudnom primjedbom, on bi ukazao na ovu ili onu gredu da je tu i tamo defektna ili »da nije baš idealno prepiljena«, ali, u onoj faraonski nepreglednoj gomili ruske boro-

vine, to nije izgledalo kao zanovijetanje, već više kao neka vrsta protokolarne konstatacije.

Dan je bio težak i naporan, a pred nama stajala je isto tako teška i naporna noć, da u saonicama prevladamo razmak od pedesetak kilometara, preko šuma i zamrznutih jezera do novog kompleksa pilana, koje isto tako obrađuju za gospodina Diefenbacha masu drvene građe, u količini od nekoliko desetaka tisuća tona.

Večera kod glavnog knjigovođe »Goseksove« filijale, gospodina Aleksejeva, koja nam je stigla u revire tek poslije podne kao iznenadna dobra vijest, nagovještavajući same dobre stvari (bit će topla soba, a bit će i čaja i kavijara), pretvorila se stjecajem okolnosti u čitavu malu dramu. Da bi se objasnio scenski zaplet u domu glavnog knjigovođe Aleksejeva, bit će potrebno da se prikaže sveukupna situacija, važna za razumijevanje društvenih relacija između gospodina iz Hamburga i glavnog »Goseksovog« knjigovođe, gospodina Aleksejeva.

Čitav kompleks pilana u rejonu »Crveni sjever« (nazvan danas imenom revolucionara osamdesetih godina prošloga stoljeća Stjepana Halturina, koji je bio obješen u Odesi) bio je do Oktobarske revolucije vlasništvo staroga Nikolaja Aleksejeva, veleindustrijalca i trgovca drvenom građom, jednog od najjačih gavana ne samo u čitavoj guberniji nego na sjeveru između Pićera i Vjatke. Stanovali su Aleksejevi u Petrogradu u svom hôtel particulieru, i, dolazeći ovamo u te daleke revire na finskoj granici, gdje je stari Aleksejev počeo da pili drvo devedesetih godina, svraćala bi djeca od vremena na vrijeme, kao na neku vrstu izleta, u stoljetne prašume. Kada su vulkani oktobarskih dana odnijeli aleksejevske šume, najstariji sin Pavel Nikolajevič, čovjek skroman i pristojan, pomirio se sa sudbinom i kao stručnjak, koji vlada poslom, uspio je da se probije do relativno visokog mjesta glavnog knjigovođe u bivšem svom poduzeću.

Gospodin iz Hamburga bio je do rata godine četrnaeste jedna od najboljih mušterija firme Aleksejev. Stari Aleksejev kumovao je najstarijoj kćerci gospodina

Diefenbacha, Alisi, danas učenici Labanove plesne škole, a gospodin Diefenbach prisustvovao je lično svečanom ceremonijalu kod krštenja maloga Aljoše Pavloviča Aleksejeva, najstarijega dečkića Pavla Nikolajeviča, koji je umro od tifusa za vrijeme Revolucije.

Gospodin Diefenbach bio je s familijom Aleksejevih vezan osim poslovne i nekom intimnijom vezom, i on je, nekako prije samog rata godine 1914, proputovao sve ove goleme šumske komplekse Aleksejevih, kada se živjelo na svijetu doista bezbrižno, kao da život i nije drugo nego neka vrsta piknika na sunčanim proplancima finskih prašuma, između jedne golf-partije i jedne baletne premijere u petrogradskoj Carskoj operi. Po ovim desecima hiljada jutara šuma i jezera gospodin Diefenbach je lovio lov i bio po tim pilanama, šumskim postavima i lugarnicama dobro poznat gost. Minulo je, eto, punih dvanaest godina od posljednjeg izleta gospodina Diefenbacha u ove revire, pak je put u daleke predjele, sa kojima je povezan tolikom masom intimnih uspomena, za gospodina Diefenbacha bio neka vrsta perverznog iznenađenja. Do jučer još, kad smo krenuli iz Moskve, gospodin iz Hamburga nije imao pojma da će vršiti reviziju svoje ispiljene robe u revirima aleksejevskih šuma, a večeras, kad je sa svima nama pozvan kod jedinog autentičnog i legitimnog predstavnika firme Aleksejev, on se sasvim zbunio. On prije svega dolazi u prijateljsku kuću bez poklona i bez cvijeća, a zatim on trguje aleksejevskim daskama kao da se ništa nije desilo, jer »poslovi su poslovi«, to je, dakako, osnovno pravilo u ratu, jer je opet rat — rat, i da se dogodilo obratno, da je kojim slučajem rat izgubio gospodin iz Hamburga, ni Aleksejevi ne bi imali u tom pogledu nikakvih skrupula. Revolucija je revolucija.

Stan glavnoga knjigovođe »Goseksa« Pavla Nikolajeviča bio je u jednoj blatnoj uličici u centru, u prvome spratu trošne, više od toga, moglo bi se reći, ruševne i prljave kućerine, neke vrste javne zgrade s magazinima u prizemlju i širokim hodnicima, popločenima ciglom, pod lukovima svodova još iz vremena Ivana Groznog. Ljetnikovac Aleksejevih sa terasom i s labudovima,

usred golemog parka pod stoljetnim švedskim jelama, danas je dječji dom, dok njihov sadašnji stan u ovoj antipatičnoj kućerini predstavlja dramatski završnu fazu u dugotrajnoj borbi za vlastiti krov, što ga je Pavel Nikolajevič izvojštio kod stambenih vlasti naročitim zalaganjem za uspostavu bivših međunarodnih veza firme Aleksejev. Jedna od tih adresa, koju je Pavel Nikolajevič izigrao kao svoju najbolju kartu, bila je adresa Karla Diefenbacha, gospodina iz Hamburga.

Našli smo se na fantastičnoj pozornici, sa tragovima gavanskog makartovskog intérieura: bogati sagovi, divani, bakreni oklopi, prazne metalne krletke za papige, a sve osvijetljeno čađavom petrolejkom i voštanicama koje se dime zloslutno kao buktinje na nekom kobnom, vihrovitom pogrebu. Čitava soba, sve stijene i sve stražnje daske okrenutih ormara, kaširane tkaninom i sagovima, bile su tapetirane uokvirenim fotografijama raznih veličina. Četvorinice, sasvim sićušne, uokvirene pedalj širokom ebanovinom, obojadisane minijature na slonovoj kosti, paralelogrami, okomiti i vodoravni, zlatnouokvirene elipse s girlandama i stiliziranom lovorikom, obiteljski ansambli gospođa i gospode u dolamama, u cilindrima, u balskim haljinama, u aristokratskoj ruskoj gali, marabu, svila, dragulji i peterburški intérieuri, divni dani Krima i Carskog Sela, zbogom, dovidenja na svetog Nikada.

Preletio sam pogledom sve te fotografije peterburških intérieura: bogato, luksuriozno, arivistički. Lusteri, fabrički Louis Quinze, punjeni medvjedi s ogromnim srebrnim zdjelama u šapama, masivni ruski boljarski Louis-Philippe. A sad smo se u onom uzahnom, ormarima pregrađenom prostoru stisli nas trinaestorica.

Sjedio je tu gospodin iz Hamburga, a do njega Aleksej Nikolajevič, Aljoša, mlađi brat kućedomaćina, čija žena leži u babinjama i koji se tu pojavio u znak naročite počasti i simpatije za gospodina iz Hamburga, starog znanca i prijatelja njihova roditeljskog doma. Uz Aljošu Nikolajeviča sjedio je šef »Goseksa« Pjotr Konstantinovič Andrejevski, do Pjotra Konstantinoviča Jevgenije Georgijevič Bertenzon, glavni šef-inženjer

kombinata »Crveni sjever«, a do inženjera Bertenzona, na lijevom krilu stola, šef pilane »Stjepan Halturin« tavarišč Vasiljev, na čiju smo pilanu trebali još večeras da pođemo.

Na čelu stola briljirala je kućedomaćica Ana Ignjatijevna, a na drugoj strani, vis-à-vis svoje supruge, sjedio je kućedomaćin Pavel Nikolajevič. Do Pavla Nikolajeviča, jedan do drugoga, tri člana partije kao delegati trusta »Crveni sjever« i čovjek, koga su svi zvali »товарищ бугальтер«, a koji nije do kraja progovorio ni jedne jedine riječi. Trinaesti (posljednji kod stola), na gornjem uglu, između tavarišča Vasiljeva i »tavarišča bugaljtera«, bio je Kuzma, potrkivalo i kamerdiner, za koga nije bilo posebno servirano i koji je dirigirao sluškinjom Šurom, trčao po mineralnu vodu, natakao votku, glodao po koji batačić rjabčika; pravi Kuzma na kraju stola, prišipetlja i bluna, pomalo klaun, a pomalo i idiot od kuzena. Dementia praecox, što da se radi, kad ga Gospodin ne će uzeti k sebi na oblake... Tolike je đavo odnio, a ovaj albin s pastelnoplavim, vodnjikavim očima, eto, ostao je živ na teret familije u brodolomu.

Supruga Pavla Nikolajeviča, Ana Ignjatijevna, otmjena mlada dama od trideset godina, s dubokim promuklim altom i skupocjenim starinskim nakitom, bila je žena lijepa, jedva primjetljivo kozičava; njene kremom i puderom zalijepljene pježice na obrazima davale su toj neobično živoj pojavi izvjestan akcenat apartnog šarma. Diskretno napuklim glasom i živim temperamentnim kretnjama Ana Ignjatijevna odavala je svoju neobuzdanu i neukroćenu narav; njene žarko narumenjene usne, što su se od crne kave pričinjale požutjelima, kao prsti nikotinista, prigušen glas pun suza, velike, tamne, blistavo upaljene oči, sve je to na Ani Ignjatijevnoj treperilo skladno, a istodobno i arogantno, kao što već jesu drage i bezobzirne mlade bogate žene, luksuriozne kao gospodski hrtovi. Elegancija Ane Ignjatijevne, upravo više, sjenka njene elegancije na ovoj spiritističkoj seansi, na kojoj je došlo do dramatskog sazivanja duhova, kretala se na početku sa jako naglašenim prezirom, kakav se buni u velikim glumicama

kad imaju da igraju pred drugostepenom publikom, a osjećalo se da pod onom umornom i vješto dotjeranom maskom polumrtve boginje, pod svjetlucavim i ružičastoblijedim sedefom lakiranih nokata, tinja masa sakrivenih mačjih nagona, koji se javljaju u violentnom grčenju prstiju i nervoznom grickanju donje usnice. Od svoga supruga Pavla Nikolajeviča ta žena bila je po svome karakteru nesravnjivo jača; blijedi, slabokrvni, crvenokosi neurastenik na drugoj strani stola bacao bi na nju pasji plahe poglede, pune blagosti, panike i kao nekog bespomoćno slaboumnog smiješka, osjenjenog sakrivenom unutarnjom vibracijom punom strave, s kakvom se pelivani kreću na cirkuskom konopcu, gdje jedan krivi korak može da znači katastrofu.

Dvorila nas je šesnaestogodišnja djevojčica Šura. U tonu i načinu, kojim je Ana Ignjatijevna upravljala Šurom, osjećala se neprikrivena viša ironija spram te mizerije od blesave Šure, koja tako nespretno maše tim sosovima i to uvijek sve obratno, desno mjesto lijevo; etiketa, forme, uljudnost, dril posluge, servis u smislu dobrih starih običaja, kakvog sve to ima smisla danas, kad je sve ovo đavolska panihida, kad ovi barbari tu gunđaju vječnaja pamjat nad njenim vlastitim grobom, a ona ima da servira večeru svojim vlastitim grobarima. Kakav sve to ima smisao danas, kad taj damast za dvadeset i četiri osobe, s ogromnim monogramima koji simboliziraju njeno ime, kad to srebro, taj kristal, taj porculan, kad sve to stoji u ovom kabinetu voštanih kipova, u odvratnom panoptikumu s ovim gorilama, među ovim smiješnim ormarima, u ovoj trgovini bijede i propasti, pred ovom vandalskom družinom, kakva se tu skupila večeras kod njena stola.

„Još taj nepoznati i nesimpatični bradati žurnalist iz inostranstva, i taj sumnjivi gospodin iz Hamburga, koji kriminalno bestidno trguje s ovim provalnicima (a pojavio se s manšetama i tvrdom kragnom, kao da se na večeru dolazi u lovačkom dresu, u čizmama), ta dva zapadnjaka nisu još ono posljednje što čovjeka može zadesiti na ovome svijetu. I taj šef državnog eksporta, taj Pjotr Konstantinovič Andrejevski, čovjek iz moskov-

skog centra, on jeste doduše komunist, ali intelektualac, peterburški advokat i na kraju ipak — komunistički general i slavna historijska ličnost, ali ovi bijednici tu na desnom krilu, koji oblizuju svoje noževe i sjeckaju meso na kašu i hrane se kašikom kao prosjaci, kako dolaze oni do toga da sjede kod njena stola, kada ih nitko živ nije pozvao? Tatari, tirani, koji je perverzno ponizuju i muče već godinama...”

Da kod te večere prisustvuju osim nas stranaca još i partijski delegati, to je, čini se, bilo protiv njene izrazite volje, a i protiv volje njenog supruga, ali dok je on, pasivan po svojoj naravi, stavljen pred neku vrstu fait accomplija, bespomoćno popustio, Ana Ignjatijevna odigrala je svome suprugu u kuhinji violentnu scenu. Kroz staklena, slabo zavješena kuhinjska vrata čulo se i primijetilo uzrujano objašnjavanje, i kada se pojavila pred nama u ulozi ljubazne domaćice, osjetilo se da grimasira u povišenom raspoloženju, contre-coeur, kao rutinirana dama, koja bi, kad bi smjela, podigla svoju suknju kao kakva gruba sudopera i pokazala nam svoje sakrivene misli — in natura. U njenoj ironiji, u pretjerano sarkastičnom tretmanu bijedne Šure, njenom svladavanju uprkos, bilo je ipak i zle namjere, sa očito primjetljivom tendencijom naglašenog omalovažavanja njezinih vlastitih gostiju. Delegate partijske ona suvereno nije počastila ni jednim jedinim pogledom i nije ponudila ni jednim zalogajem. Na desnoj strani Ane Ignjatijevne bio je vakuum.

Spram gospodina Diefenbacha, u početku lažno pretvorljivo uljudna, sa stereotipnim smiješkom dame, koja sjedi na čelu stola kao domaćica, igrajući točno određenu ulogu po pravilima ceremonijala, Ana Ignjatijevna nije bila naročito ljubazna. Više hladno rezervirana, odgovarajući na pitanja gospodina iz Hamburga kratkim staccato-rečenicama, sa »da« i sa »ne«, sa »jeste« i sa »nije«, ona se očito svladavala pod tom torturom. Gospodin iz Hamburga, nelagodno zbunjen kao i Ana Ignjatijevna, mjesto da se snađe konvencionalno u toj igri, ispitivao je ženu o raznim znancima iz njihovog

zajedničkog sanktpeterburškog kruga i time samo pojačavao njenu nervozu u porastu.

— Što je sa suprugom Jekaterine Georgijevne, pita gospodin iz Hamburga. — Umro je, ha, ha, kako je umro, normalnom smrću, ha, ha, ne, ne, ne, gospodin iz Hamburga misli da se kod nas umire normalnom smrću, ha, ha, da, da, da, od gladi je umro, a Nikolaj Pavlovič, on je nestao, ne, ne, nisam tako mislila, nije »nestao«, nego je ne-sta-o-o-o, tako je nestao, to je barem jasno, kako je nestao. A šarmantna Katja, die war eine geborene Golenischtschew, ona je strijeljana, a njena sestra admiralša je u Parizu, da, da, da, admiralša je u Parizu, njen zet knez, ambasador, i on je u Parizu, da, da, taksi-šofer, ali su sretni, slobodni, ide im dobro, a ni Sašenjke nema više, njegova jedinica grafinja Alja pjeva u Rigi, u jednom operetnom ansamblu i tako dalje . . .

Odgovarajući gospodinu iz Hamburga na njegova glupa pitanja (o, sancta simplicitas), Ana Ignjatijevna svojim telegrafskim macabre stilom, »da-da« i »ne-ne«, kao da iz njenih usta teče jedna beskrajno duga Morse-vrpca, »da, da, da« i »ne, ne, ne«, a ta macabre vrpca raste kao beskrajna serpentina smrti i očaja, s ogromnom masom stopova, »Sašenjka« — stop, »admiralša« — stop, »Kutuzov-Goleniščeva« — stop, »adieu pour toujours, und so weiter«, sve s nervoznim iskapljivanjem jedne votke za drugom, Ana Ignjatijevna je glasnim sarkastičnim uzvicima izvrgavala ruglu dobroćudnu naivnost svoga gosta, koji pojma nema o čemu se radi . . .

Sve je počelo relativno tiho i da nije bilo Diefenbachove naivnosti, sve bi se bilo po svoj prilici i završilo relativno dosadno i konvencionalno. Jeli smo gibanicu s jajima i kosanim mesom, sosove od kiselih gljiva, gustu čorbu i divljač, pili smo prilično votke, i to najprije kao aperitiv, a zatim kao vodu, jedna-dvije butelje kavkaskog vina, za nas trinaestoricu, nije bilo dovoljno da se ugasi žeđ.

Govorilo se o indiferentnim stvarima, kao što se već glumi razgovor kod banketa, hoćemo li imati dobar saonik i hoće li nas napasti vukovi? Ove godine bila je

relativno blaga zima, medvjedi uzmiču na sjever, vukova nema mnogo, a i siti su prilično, poklali su prilično mnogo goveda po okolnim selima. Istina je, prije dvije--tri nedjelje, jedne noći oko jedanaest, čopor vukova provalio je sve do katedrale u centru i sedmoro je ljudi umrlo od ugriza. Bijaše to izuzetno violentan slučaj provale bijesnih vukova, a nas ide cijela karavana saonica, pak nema nikakve opasnosti! Imamo dobre bunde, i mraz je slab, minus pet, te će se moći dobro spavati u sijenu, a osim toga konvoj ima i puške... Predviđeno je sve.

O gaterima bila je riječ i o tome kako se drvo najpraktičnije reže, i kako bi trebalo kombinirati pilane s tvornicama celuloze; da li Indija treba drvo za gradnju i kakve kvalitete i kako danas stoje tržišta u Alžiru i Maroku, jer, eto, njemačka trgovina, premda je torpedirana ratom, danas konkurira velikim silama, ne samo u Africi i u Južnoj Americi, nego i u srcu same Engleske.

Mucava njemačka konverzacija povijala se oko našeg banketa kao dim oko ognjišta, kad ne će nikako da plane, a kako je s votkom raslo i raspoloženje, gospodin Diefenbach postajao je sve glasniji u svojoj njemačkoj interpretaciji potencijala ne samo njemačkog novca, nego i njemačkog posla kao takvog.

Kod druge pečenke, koja se kao ogromna teleća butina pojavila na srebrnoj zdjeletini i koje nitko nije više ni dotakao, uzeo je Pavel Nikolajevič u ulozi kućedomaćina čašu i nazdravio svom dragom gostu, prijatelju i kumu svog pokojnog sina, gospodinu Karlu Diefenbachu. Rezignirani svijetli sjevernjak (kome je majka bila letonska Njemica), s izbrijanim brcima i tankom švedskom bradicom kratko podrezanom, bacio je sanjarski slaboumni svoj pogled iznad petrolejke na strop i progovorio kao kokoš kad pije vodu, a bradica mu se čudno micala kao da je glumačka, zalijepljena mastiksom. Mekan, topao tenor Pavla Nikolajeviča, kakvim govore neurastenici znojavih ruku, zvonio je prijatno; on je mucao kao kakav arhimandrit s amvona, sav u tremi, a uvijek,

kad bi mu pomanjkala koja riječ, on bi kažiprstom lijeve ruke tucnuo o palac, interpolirajući u tok svoga govora glas »e«. Ta riječca »e« čini se da je naročito uznemirivala gospođu Anu Ignjatijevnu, jer je ona, slušajući svoga supruga, prebirala ustreperenim prstima lijeve ruke po stolu kao po klavijaturi, i, upijajući nervozno dim za dimom, ona bi ga oduhnula punim izdisajem, preko zdjela s mesom i salatama na drugi kraj stola, gridkajući pri tome nervozno usnice s histeričnom grimasom.

Pavel Nikolajevič govorio je uglavnom retrospektivno: spomenuo je kad je Monsieur und Herr Generaldirektor Diefenbach bio posljednji put ovdje, na imanju Aleksejevih, kako su to bila vremena, koja se danas pričinjaju — e — kao neki davno zaboravljeni roman. O jednoj divnoj mjesečini govorio je Pavel Nikolajevič na finskim vodama, o šampanjcu — e — što su ga pili u šumi kod lovačke vatre i o tome kako je Ana Ignjatijevna bila tada još njegovim idealom — e — to jest zaručnicom. A poslije, na svadbenom putovanju, vraćajući se iz Španjolske, bili su Ana Ignjatijevna i on gosti Monsieur Diefenbacha i njegove drage supruge, na posjedu gospodina Diefenbacha kraj Gamburga, a sve se je to rasplinulo kao san i svega toga — e — više nema, a, eto, gospodin Diefenbach doputovao je na ovo aleksejevsko groblje i to je događaj radostan, a s druge strane opet za gospodina direktora i poučan, jer se pokazalo, jer se nesumnjivo praksom na temelju iskustva pokazalo, da je život takav te se može bez svakoga, a, osim toga, dakako, nema sumnje, postoji i neki prirodni zakon i tako dalje, i tako dalje, sve, dakako, ima svoj rep i svoju glavu, a protiv vjetra jedriti je teško...

— O, da, Flettner je svojim Rotorom dokazao da se i to može, upao je Pavlu Nikolajeviču u riječ gospodin iz Hamburga, i tako mu dobacio pojas za spasavanje u posljednjem trenutku neočekivano, pa je Pavel Nikolajevič, zbunjen ovim intermezzom, podigao čašu, prekinuo svoju besjedu i, pristupivši gospodinu iz Hamburga, izljubio se s njime srdačno.

— To je sve — e — što on — e — može — e — da kaže u ovaj čas: et campos ubi Troia fuit...

Poslije domaćina ustao je mlađi brat Pavla Nikolajevića Aljoša, naglašeno progeni degenerik, sa neprijatno izbočenom donjom čeljusti, koji je punu godinu proboravio kao volonter trgovačke kuće »Diefenbach A. G.« u Hamburgu, i kao takav bio veoma čestim gostom gospodina Karla Ludvigovića...

Aljoša je nazdravio simpatičnoj Madame Difenbak Genrijeti Gansovnoj, slavnoj igračici tenisa i automobilistkinji, djeci Karla Ludvigovića, njegovim prekrasnim kćerima i njegovoj ličnoj i obiteljskoj sreći. Aljoša je govorio o nekakvoj sunčanoj »gamburškoj« terasi, gdje se obično pila kava i gdje se stari pokojni papá Aleksejev jedamput kao dijete rasplakao, kada je Genrijeta Gansovna udarila u klavir Volgu... Волга, Волга, мать родная, Волга, русская река, tratarata, tratarata... Kako su onda svi nazdravljali Volgi, kako su motornim čamcima poduzimali daleke izlete, kako je sve to bilo idilično... Onda je još živio pokojni papá, koji bi se u grobu preokrenuo, da vidi danas ovaj Babilon u ovoj sobi, sa starim polupanim ormarima...

Karlu Ludvigoviću Diefenbachu postajalo je sve neugodnije. Osjećao je bezdan između gospode Aleksejevih i svoje komunističke pratnje, ali on je doputovao da s današnjim trgovcima SSSR-a sklopi dobar, fer i unosan posao, uobičajen po svim propisima razmjene robe i novca, a ne da ovdje filozofira i da drži govore nad otvorenim grobovima.

„Čast, kome čast, ali profiti njegove hamburške firme ovisni su od današnje trgovačke konjunkture, a ta je u rukama njegovih trgovačkih partnera, tih šutljivaca u ruskim radničkim košuljama, a ne ovih brodolomaca i sentimentalnih romantika. Što je bilo — bilo je, a da je nešto na kraju propalo, bit će da takva katastrofa, uzme li se pravo, ima i dubljih razloga... Zašto nije propalo u Njemačkoj?"

Gospodin Diefenbach se sabrao i počeo da govori, kako mu je neizrecivo žao što nije našao svoje kumče, maloga Aljošu, na životu!

— Ali, eto, gospodin Bog obdario je roditelje još jednim sinom, divnim dečkom, koji će obradovati svoga oca i svoju mamu, možda više nego što se oni i sami nadaju. Još će postati konjanikom, revolucionarnim oficirom, malim Bonaparteom, učinit će svoju divnu domovinu velikom i slavnom . . .

— Radije bih ga svojim vlastitim rukama zadavila, nego da mi se tako izrodi, prekinula je gospođa Ana Ignjatijevna govornika surovo i demonstrativno, skočila do mašine za kafu i, okrenuvši svima nama leđa, nalila je pod kaveni kotlić nervozno toliko mnogo špirita, da ju je modrikasti sumporni plamen, zaliznuvši visoko, osvijetlio u obrisima, kao da je planula.

— Ana Ignjatijevna, molim vas, zapalit ćete se još, obratio se Pavel Nikolajevič obazrivo spram svoje supruge, promatrajući uzrujano čas nas, a čas njenu furioznu pojavu, što udara tanjirima i viče na Šuru, da je đavo odnese!

— Velike li štete, ako se zapalim, pha, kao da ne bi bilo najbolje da se zapalim, p-ha . . .

Nastala je stanka.

Šef »Goseksa«, Pjotr Konstantinovič Andrejevski, sjedio je savršeno nehajno, pijuckao votku i odbijao dim za dimom, kao da ga se ova komedija ne tiče ništa.

„Glupo je da tu dangubi s ovim glupanom iz Hamburga, glupo je da se organizirala ova večera kod ovih glupana, glupo je da se ovi glupani tako glupavo vladaju pred ovim inostranim glupanima, glupo je da to ovi njegovi glupani nisu umjeli predvidjeti i na kraju glupo je da se momentano ne može krenuti iz ove gluposti, jer konji još nisu zapregnuti i jer je čovjek trajno stegnut glupostima. Glupo je što je napustio Moskvu, svoju limuzinu, svoju partiju chemin de fera, i što će tu s nekakvim glupim švapskim gavanom morati da prosjedi čitavu noć u otvorenim saonicama. Ne će to baš ništa koristiti njegovoj reumi, đavo je odnio, a đavo odnio i takve ideale kad čovjek postaje trgovcem drvene građe i pratiocem milijunaških bandita. Bolje bi bilo zapovijedati konjaničkom divizijom, nego piliti drvo."

Tavarišč Vasiljev, šef pilane »Stjepan Halturin«, blijedi samouk, s brazgotinom od lijeve sljepoočice preko laloka do zaraslih rana pod škrofulama na vratu, šutio je na lijevom krilu stola, promatrajući Anu Ignjatijevnu tako jezivo prazno kao što se u prirodi ignoriraju razne vrste kukaca. U živom inteligentnom pogledu toga čovjeka nisam mogao primijetiti ni jedne jedine, pak ni najsitnije iskrice interesa za šarm, što ga je magnetizam te žene emanirao na sve prisutne, od »tavarišča bugaljtera« do njenog slaboumnog kuzena Kuzme, na kraju stola. »Kom-brig«[1] Vasiljev je trinaest godina prostajao kod gatera na aleksejevskim pilanama, a zatim 1917, pred Lavovom teško ranjen kao vojnik carske armade, ponijet talasom događaja, već je u revolucionarnim ratovima 1918 zapovijedao crvenom konjaničkom brigadom. Bez jedne jedine kaplje krvi u obrazima, taj čovjek jeo je veoma malo, progovorio nije ni riječi, a od votke nije okusio ni kapi. Nije pušio, te bi od vremena na vrijeme uzeo u ruke nož i tiho tuckao oštricom po porculanu tanjira, a onda se opet zagledao u želatinu ili u kavijar, u kristalnim posudama, okićenim borovim grančicama.

Najviše se uzrujavao inženjer trusta »Crveni sjever«, Jevgenije Georgijevič Bertenzon, čovjek kratkovidan, kome se pogled gubio iza palac debelog stakla na cvikerima. Nervčik, simpatičan zbunjenko u ruskom »fin-de-siècle«-smislu, zbrkan površnom takozvanom beletrističkom kulturom, kao toliki ruski inteligenti, i on je polazak u narodne gomile shvatio s formalne, etiketne strane. Generacije tih ljepotana duha krenule su u socijalizam ne razmišljajući mnogo o posljedicama opasne pustolovine, koja se poslije otkrila više kao kanonada nego kao štampanje duhovitih članaka po liberalnim listovima. Godište inženjera Bertenzona preboljelo je visoke temperature prvih marksističkih injekcija književnobeletristički, više s Maksimom Gorkim nego s Partijom, a kada je došlo pitanje konzekvencija, onda su se Bertenzoni opredijelili za Slavenstvo, za obram-

---

[1] Komandant brigade.

beni rat 1914—18, uglavnom za angažman na strani carskog oružja.

— Стенька, Митенька, пожалуйста, будьте добры, žrtvujte svoju ruku, svoju nogu za zapadnu demokraciju! Budite dobri, intervenirajte!

A kad su Stenjka i Mitenjka intervenirali (marksistički), na svoj način, pak okrenuli kundakom po intervencionistima, onda je za liberale tipa inženjera Bertenzona nastao kaos, i oni su, u sveopćem brodolomu sviju evropskih vrijednosti, izgubili kompas. Bertenzoni, a ime im je legija, bili su za eserovsku agrarnu reformu, ali uz otkup, za revoluciju, ali gercenovsku, romantičnu, bengalski osvijetljenu revoluciju, za revoluciju tipa kadetskog, za formalnu demokraciju, za normalnu građansku revoluciju s bankama i profitima i s parlamentarizmom, a ne za »divlju pugačovštinu i pogrome«...

Jevgenije Georgijevič, potomak nordijske jevrejske familije, još je kao dječarac u osnovnoj školi doživio antisemitski pogrom; jedva su ga polumrtva sa smrtonosnim opeklinama izvukli iz goruće kuće, i tako je za čitav život ostao razdražen i nervčik, i kao da mu je čitav organizam i danas još svježa opeklina, on strepi pred svakim snažnijim pokretom, nervoznim glasom ili izazovnim pogledom. Tako nije uspio prevladati panički strah pred revolucijom, ne razumijevajući njene katastrofalne snage.

— On uviđa opravdanost strukturalne izmjene društva i socijalnih perturbacija, on je za elektrifikaciju lenjinskih razmjera, ali nikako ne razumije zašto je danas čitava ruska inteligencija prosto odgurnuta nogom i zašto se sistematski provodi bojkot ruske inteligencije?

— Vi hvatate vjetar svojom kapom, mili moj, ironično mu se obratio šef »Goseksa«, Pjotr Konstantinovič. — To su vjetrenjače, mili moj, u vašem mozgu! Tko je odgurnuo tu »rusku inteligenciju«, gdje je tko odgurnuo tu »rusku inteligenciju«? Jesam li ja »ruski inteligent« ili nisam, pa tko je mene odgurnuo? Jeste li vi ruski inteligent, a tko je vas odgurnuo? I kako možete govoriti da je vas netko »odgurnuo«, kad ovdje,

pred jednim kremaljskim asom i pred nepoznatim inostrancima, pričate potpuno slobodno sve što vas je volja, premda sve to nema repa ni glave,

— Bože moj, nije svakome dano da dođe na svijet s bonapartističkim sposobnostima, Pjotr Konstantinovič! Ali velika većina, gro od devedeset posto ruske inteligencije, taj gro je odgurnut. Dobro je da vam to netko kaže, da biste vi to rekli drugima...

Prosto više da razbije dosadu, nego da oponira, Pjotr Konstantinovič opro se Bertenzonovoj kazuistici odlučno.

— Vi, Jevgenije Georgijeviču, vi, na primjer, vi niste »odgurnuti«! Govorimo konkretno. Logično. Molim. Vi, na primjer, niste partijski čovjek, a imate djelokrug kao nikad prije, i triput veću mjesečnu plaću od mene! Zašto biste vi bili »odgurnuti«, to vas molim da nam objasnite!

— Nije riječ o rubljima! Nije riječ o materijalnoj strani pitanja! Riječ je o tome, da smo mi moralno bačeni pod noge. Mi smo predmeti i s nama se postupa kao sa predmetima,

— Tako je, bravo, to je prava riječ, moralno smo odgurnuti! Bili smo svoji na svome, a danas smo krpe, odobravao je uzrujano Aljoša, mlađi brat Pavla Nikolajeviča.

— To ste pomalo i sami krivi, što postupaju s vama kao što postupaju, mili moji! Da naša ruska inteligencija nije tako fatalno nesposobna, mogla bi da igra posvema drugu ulogu nego što je igra...

— Tko je nas što pitao, nas nije nitko ništa pitao, gotovo bijesno zavikao je Aljoša Nikolajevič i svojom pijanom, dršćućom rukom uzeo čitav snopić žižica iz kutije, te su mu se od nervoze prosule po stolu.

— Nas su prosto uzeli i prelomili nas, evo, ovako, kao ja ove žižice, prosto nas prelomili i bacili na ulicu! Upropastili nas! Cijelu zemlju su upropastili, ne samo nas!

Aljoša Nikolajevič lomio je jednu šibicu za drugom svojim dugim, tankim prstima, i sve tiše ponavljao:

— Cijelu su Rusiju upropastili, dva milijuna Rusa gladuje i prosjači po Evropi, cijela ruska inteligencija...

— Pustite vi, molim vas, »cijelu tu rusku inteligenciju« varalica i krijumčara, koje bi trebalo mitraljezama... Rusija je dokazala da može bez te svoje takozvane »inteligencije«, jer tko je sebe osjetio zaista »ruskim inteligentom«, taj nije pošao za ruskim generalima, nego za narodom! Narod je uostalom riješio tu stvar mitraljezama,

— Da, to je vaša jedina mudrost: mitraljeza! Mitraljezama se ne rješava ništa!

— Ne, nego bi vas, Aljoša Nikolajeviču, i onu zagraničnu gospodu trebalo pustiti da nas sasjeckate kao faširano meso? Je li? A najposlije! U zdravlje! Čemu da uludo trošimo riječi? Vi ste divan čovjek, Aljoša Nikolajeviču, samo puni malograđanskih predrasuda! Dižem ovu čašu u zdravlje našeg kućedomaćina Pavla Nikolajeviča, najsimpatičnijeg malograđanina u čitavoj guberniji! Živio Pavel Nikolajevič! Zdravo! Pijmo! Eks! Još jedamput! Eks! Još jedamput! Eks! Hura!

Popili smo tako u tri zamaha rukom tri puta eks u zdravlje Pavla Nikolajeviča i dvaput u zdravlje Monsieur Difenbaka iz Gamburga — koji ima prilike da se na licu mjesta uvjeri, kako se ovdje ne jedu živi ljudi i kako Es. Es. Es. Er. pili drvo i liferuje prvorazrednu robu, kao sve trgovačke i industrijske zemlje na svijetu...

— Sve postaje iz dana u dan bolje! Monsieur Difenbak imao je danas prilike da vidi, kako seljak postaje konzument. Seljaci kupuju na pilanama daske, znači da seljaci imaju novaca! Znači da je novac u prometu, znači da unutarnje tržište realno postoji! Znači da nismo u zraku!

— To ne znači da seljaci imaju novaca, pobunio se Jevgenije Georgijevič Bertenzon.

— A što, znači li to da nemaju novaca, kad kupuju daske?

— To znači, da su seljaci jutros tovarili daske za željeznicu, to nisu bile seljačke daske nego državne...

— Kakve su to bile daske, Pavel Nikolajevič, molim vas, zapitao je Pjotr Konstantinovič Pavla Nikolajeviča Aleksejeva s prizvukom, kao da ga moli da mu pomogne.

— To su bile daske za novogradnju ložionice lokomotiva...

— Dakle, molim! Nova ložionica lokomotiva! Gradi se nova ložionica lokomotiva! A tko gradi tu novu ložionicu lokomotiva? Zar ruska »odgurnuta inteligencija« gradi tu novu ložionicu? Boli li glava tu nesretnu inteligenciju, da li se u ovoj zemlji grade nove ložionice lokomotiva ili ne? Ta inteligencija ne gradi ništa i nije nikad gradila ništa, jer uopće pojma nije imala što znači »graditi«. Jedna od najneinteligentnijih inteligencija na svijetu, koja je brbljala o Bogu decenijima, a i danas brblja o Bogu, to je ta naša inteligencija. Kad mi kažemo da seljak postaje konzument, ruska inteligencija tvrdi da nije istina da je seljak postao konzument. Kad se uredi dispanzer, inteligencija tvrdi da je to provala u tuđi stan. Kad se organizira partijski klub, inteligencija se buni da to nije sloboda savjesti! I tako dalje, i tako dalje! Uostalom, vsjo ravnò! Pijmo u zdravlje ingeniozne »odgurnute« inteligencije, koja uvijek govori istinu! Eks! Triput eks! U zdravlje Monsieur Difenbaka, koji će sutra vidjeti trista tisuća tona ispiljene, sortirane, prvoklasne robe, žute kao putar!

— Dok su Aleksejevi upravljali ovim poslom, nosila je rijeka godišnje milijun i trista hiljada greda, i to je bila normalna tranša!

— Da, ali je onda rijeka nosila milijun i trista hiljada greda ravno u džep gospode Aleksejevih! A godine dvadeset i sedme nosit će rijeka dva milijuna balvana bez Aleksejevih, ravno u džep SSSR-a, mili moj, a to je, dopustit ćete, ipak neka mala razlika...

— A tko to kaže? Šta su Aleksejevi imali od toga? Zar je to onda bilo isključivo vlasništvo Aleksejevih? To je bilo zajedničko, i naše i radničko! Svima je nama onda bilo dobro...

— Sehr richtig, odobravao je Monsieur iz Hamburga, Karl Ludvigovič, Aljoši Nikolajeviču. — I mi

u Njemačkoj, koji vodimo nacionalne poslove, smatramo sebe samo privremenim upraviteljima narodnoga imetka. Vrlo točno! Mi smo »de jure« registrirani kao vlasnici, ali »de facto« mi samo upravljamo, a »de facto« sve što postoji jeste nacionalno, i to je pametno...

— Ja, dakle, dižem ovu čašu u zdravlje Monsieur Difenbaka i želim mu da nas on kao »privremeni upravitelj narodnog imetka« što prije uzmogne da pozdravi na svojim de facto socijaliziranim pilanama u Gamburgu. Da živi rusko-njemački SSSR!

— Sehr richtig! Ne bih imao ništa protiv toga, sve je to samo pitanje, kao što sam već rekao, puke formalnosti, i prekosutra u Moskvi, molim, gospodo, spreman sam potpisati jedan dugoročni ugovor od danas na pet godina, pod istim uslovima...

Kao da nije čuo što tu trabunja ovaj gospodin »privremeni upravitelj narodnog imetka« iz Hamburga o nekom dugoročnom ugovoru na pet godina pod istim uslovima („kao da smo mi pali na glavu, da se pod istim uslovima vežemo na pet godina"), Pjotr Konstantinovič obratio se spram Ane Ignjatijevne, da se i ona kucne s Monsieur Difenbakom.

— A vi, Ana Ignjatijevna, vi zar ne ćete da se kucnete s nama? Vi ne želite da gospodin Difenbak doživi što prije ostvarenje svojih ideala? On se i sam, kao što smo čuli, smatra samo privremenim upraviteljem narodnoga imetka, i čuli ste ga, gdje se želi vezati s nama za punih pet godina, znači, on pretpostavlja da ćemo mi za pet godina još uvijek potpisivati s njime ugovore...

— Ne tiče me se gospodin ništa! Ne želim gospodinu da doživi to što smo doživjeli mi. Kad bih mu ja to željela, značilo bi da ga mrzim kao svog najgoreg neprijatelja,

— Ana Ignjatijevna, molim vas, javio se Pavel Nikolajevič, a kako je ustao s čašom votke u ruci, po gestama, po krvavom pogledu, vidjelo se da je pijan.

Pjotr Konstantinovič odbio je invektive Ane Ignjatijevne ironično, ali ne više tako blagonaklono, kao da

ga ova prepotentna žena ne nervira svojim pomanjkanjem takta.

— Vi, mila moja, vi subjektivno imate najmanje razloga da se uzrujavate! Vi živite u toploj sobi, dvori vas posluga, vama je dobro,

— Meni je dobro? Oh, gle, duhovita li čovjeka, prasnula je u smijeh gospođa Aleksejeva, i taj njen forsirani smijeh prsnuo je oštro kao zvuk razbitog stakla. — Mi smo potonuli, i što se meni može još dogoditi, kad ne mogu više da tonem dublje od dna? Budite ljubazni, izvolite, bacite jedan pogled »na ovo moje dobro«, na ovaj svinjac gdje živim, izvolite, molim, imajte toliko moralne kuraže i priznajte, zar je ovaj kriminal dostojan ljudskog života? Eto, neka kaže gospodin Difenbak, neka posvjedoči kako se živjelo ovdje prije rata i što je uopće značilo živjeti prije rata,

— A kako su živjeli milijuni prije rata, koji sada uopće nisu više živi, jer su ih u ratu zaklali? Kako ste živjeli i kako živite, veoma važno pitanje, a kako živim ja i kako živimo svi mi? Zar živi netko bolje od vas. Mila moja, ne budite nepravedni, otresito se ogradio od tih gluposti Pjotr Konstantinovič. Njegov obrat bio je iznenadno oštar i naglašen.

— Nije me briga kako žive drugi, to nije moja stvar! Svatko neka o sebi vodi računa! Ja sam propala, s nama je gotovo, mi smo spali na menažeriju...

— Zato jer Kuzma nema livreje, je li, jer sjedi s vama kod istoga stola, zato ste vi spali na taj nivo, što ga zovete »menažerijom«? U ovom istom gradu, mila moja, živi s vama nekoliko tisuća žena, koje bi mislile da sanjaju, da mogu samo dvadesetičetiri sata poživjeti u ovoj vašoj menažeriji, na vaš menažerijski način, razumijete li, samo jedan jedini put u životu, za čitav život na dvadesetičetiri sata. Da vam je dnevno stajati na otvorenom gateru, čitavog života...

— Nije meni stalo do gatera ni do sindikata, ne nabacujem se ja sindikatima, vama su uvijek puna usta sindikata, vi uvijek govorite o sindikatima, a sve je laž, razumijete li, sve što govorite, sve je laž. Prostitutke ste s ulica protjerali, a od čitave Rusije stvorili ste

bordel! Sve vam žene stoje na dispoziciju kao Tatarima, i vi tu još nešto deklamirate o sindikatu, o ženama, o čovječanstvu, kao da ja ne znam kakvo je to »čovječanstvo«, vaše žene na gateru, znam ja sve to napamet, pustite vi to, molim vas!

— Ana Ignjatijevna, ustao je Pjotr Konstantinovič, udaljivši se od stola na korak-dva, tako te se činilo kao da će ostaviti ovu ludu ženu, ja vas ne razumijem, šta želite time da kažete?

Svi smo šutjeli široko otvorenih očiju; desna ruka Pavla Nikolajeviča Aleksejeva, supruga Ane Ignjatijevne, ispružena na damastu između servijeta, žardinijera i srebrnih zdjela punih želatine ribizne boje, modra ruka Pavla Nikolajeviča treperila je kao galvanizirana, on je pratio pogledom svoju suprugu, duboko nesretnim pogledom pregažene žabe.

I Ana Ignjatijevna je ustala kao da će izjaviti nešto sudbonosno, kad se u tom trenutku pojavila na vratima Šura, da pozove Aljošu, Alekseja Nikolajeviča, da odmah dođe, jer mu je ženi pozlilo.

Ta Šura, kako je utrčala s tom alarmantnom viješću, zbrkani odlazak Alekseja Nikolajeviča, njegov uznemireni glas na vratima, gospodin iz Hamburga, koji mu je na odlasku još nervozno ponudio dvije njemačke cigare, svi mi ostali, inženjer Bertenzon, koji nas je uvjeravao da su ruske babice poznate kao klasa i da će se porođaj svršiti sigurno bez komplikacija, sve to razbilo je dramatsku scenu kod stola, kao kad su pali asovi, a sad se karte miješaju za novu igru. Nastao je drugi raspored odnosa, i slika se preokrenula u nov prizor.

Pjotr Konstantinovič vratio se na svoje mjesto, Kuzma nam je uzrujano svima natakao votku, a partijski delegati ostali su nepomični kao statisti, za koje nije predviđena nikakva replika u samom tekstu, i tako se razgovor opet pokrenuo teško i konvencionalno.

Gospodin Diefenbach, kao pravo, autentično magare u porculanskoj radnji, koje nikako ne može da pojmi o čemu je riječ, s najboljom subjektivnom namjerom da razbije nelagodnost stanja i da skrene raz-

govor na novu temu, izvadio je iz svoje putne torbe čitav snop kartoniranih fotografija svog hamburškog posjeda, koji posjeduje kao »privremeni upravitelj«. Tu je bilo snimaka jednospratne mramorne vile na jezeru, bogatog perivoja s bijelim statuama, ribnjak s vodoskokom, gola, suncem opržena djeca gospodina Diefenbacha, intérieuri salona, sjenice s pergolama i zimzelenom, tenis i svi ostali detalji jedne vile, sagrađene po principima suvremene udobnosti: kamini, indijski šalovi, sagovi, holandske slike, mramorna kupatila itd.

Gospodin iz Hamburga porazdijelio je te fotografije, objašnjavajući kako je njegov ljetnikovac najmodernije uređen, a sve da nije ni bilo tako skupo, jer da je štednja uprkos svemu ipak jedan od osnovnih principa narodnog blagostanja.

— Kosti se ne bacaju, kostima se hrani živad, a vjetar pomoću vjetrenjače svijetli, čisti kuću, pumpa vodu, mete dvorište, polijeva vrt i obavlja sve sitne poslove. Vjetar pomoću vjetrenjače zamjenjuje nekoliko glava posluge, a korištenje vjetra u svenjemačkim razmjerima ušteđuje godišnje nekoliko milijuna maraka. Dobar privrednik može da izbije impozantne profite iz svega: iz vjetra, iz vode, iz sunčane topline. Staklenici gospodina iz Hamburga, na primjer, s agrumima svake vrste, grijani su isključivo dinamom na vjetar, a što znači vjetar uopće, vjetar kao takav, to nam je genijalno objasnio Flettner svojim Rotorom. Rusija, na primjer, koja ima vjetra kao ni jedna druga zemlja, uopće ne pokazuje nikakvu namjeru za korištenje ove svoje jedinstvene mogućnosti...

— Prodajte mi vaš vjetar, gospodo, i stvorit ću od ove zemlje raj zemaljski...

— Bilo bi bolje da mi vama prodamo našu produkciju za slijedeću sezonu, gospodine Difenbak!

— U redu, nemam ništa protiv toga, već sam govorio o tome u Moskvi s vašim ministrom! Spreman sam da potpišem ugovor na punih pet godina pod istim uslovima, uz sedampostotni popust od današnjih ugovorenih cijena...

Pjotr Konstantinovič odmahnuo je na ove riječi gospodina iz Hamburga kao da tjera muhe, a taj mu je gest značio otprilike, da je sve to luk i voda. I tako smo se posvetili ponovno promatranju snimaka Diefenbachove vile, njegove »dače«, sagrađene takoreći od daška najsuptilnijeg zefira.

I Ana Ignjatijevna uzela je iz konvencionalnosti te kartonirane fotografije, a lice joj se izobličilo od intenzivnog bola, kao da je steže u dijafragmi.

Na toj istoj terasi, gdje su prije jedanaest godina pili kavu, u tim istim sobama sa teškim zavjesama i brončanim statuama, kao da se ništa nije dogodilo (a tamo se zaista ništa i nije dogodilo), živi još i dan-današnji gospodin iz Hamburga. Njen pogled bio je caklen i u lijevom kutku i po trepavicama skupljala se dugo, dugo jedna gusta suza, pak je polagano, masna kao glicerin, preko obraza kliznula na papir. Ana Ignjatijevna sklopila je vjeđe, odbacila fotografije i, rastegnuvši lice u grimasu, gutala je suze što su je stegle u guši. Htjela je da se svlada, grickala je čas gornju a čas donju usnicu, gužvala servijetu i vidjelo se da pod svaku cijenu želi da ne podlegne užasu, što će je strovaliti s očajnim vriskom u dubljinu ove njene današnje stvarnosti. Fotografije jednoga života, koji stvarno negdje postoji, života, koji nije fikcija nego svakodnevna dosada gospodina Diefenbacha, čovjeka njenog vlastitog kruga, koji trguje i danas ovim njihovim aleksejevskim šumama, sve ono što je jedamput bilo istina i što se tako perverzno rasplinulo, sve to oborilo je Anu Ignjatijevnu i ona je glasno zajecala kao dijete.

— Ana Ignjatijevna, kao Boga vas molim, budite dobri, zaputio se njen suprug spram nje i počeo joj prosjački ponizno i samozatajno ljubiti ruke, da se urazumi, da je vrati k svijesti, da joj skrene pažnju kako je luckastodjetinjasta i skandalozna ova glupa scena pred inostrancima i pred gostima, koji su se prvi put našli pod njihovim krovom.

— Pustite me, molim vas, odbila je surovo svoga supruga Ana Ignjatijevna, niti plakati čovjek više ne smije! Sve su nam uzeli, bacili su nas na ulicu, po-

pljuvali su nas, a čovjek više ni plakati ne smije! Kod svog vlastitog stola, pod svojim krovom ne smiješ više plakati, i to je politika, te moje suze! U tanjir mi pljuju kod mog vlastitog stola, djecu su mi oteli, Aljošu ubili, Pjera povukli u pionire, u politiku, gdje je politika za dijete, gdje je za dijete, da mu pune glavu da nema Boga, i još ti dokazuju da si sretna, da si nepravedna, da nemaš srca za čovječanstvo... O, Gospode, Gospode, Gospode...

Bio je to plač ranjav i bolan. Čitavo gornje tijelo Ane Ignjatijevne trzalo se od unutarnjega grča, i ona je zaludu nastojala da priguši lelek maramicom i da posuši suze prstima. Miris jela, uzahnog zadimljenog prostora, dim teških cigara, miris votke i čađavih lojanica, smrdljiva žuta petrolejka nad crnim ormarima kao crnim daskama mrtvačkog sanduka, sve se to sleglo kao gusta smola.

Poustajali smo zbunjeni i nemoćni. Pjotr Konstantinovič priskočio je Ani Ignjatijevnoj sa čašom čaja, Šura je otrčala po snijeg, Pavel Nikolajevič natočio je čašu kavkaskog vina, a Ana Ignjatijevna zagrcavala se u suzama kao dijete, koje hoće da živi kapriciozno, kome se ne umire, a ne može da diše, gadna rana stegla joj grudi i nema zraka...

— Zraka, dajte zraka!

Jedan je delegat otvorio fortočku, a kroz maleni otvor prolio se sobom hladan slap zimske noći. U oblacima dima srknuli smo taj talas vedrine kao čašu sode, a u mamurnom, glavobolnom raspoloženju noćni uzduh pjenio se osvježavno, kao kakav ledeni napitak. Iz ulice odjeknula je pjesma. Vesela, dječja, po taktu marša.

— Komsomolci, uzviknuo je radosno jedan delegat pristupivši prozoru, da vidi omladinu, kako se pjevajući vraća s večernjeg kursa.

A Ana Ignjatijevna jecala je dalje slomljeno, sasvim dječji, i kukala da ona ovako dalje ne može. Histerično je zatiskivala svoje uši servijetom da ne čuje omladinske pjesme, jer će ona poludjeti od tih pjesama, od tog zaluđivanja djece, od toga da to pjeva njen sin, ona će poludjeti, ona to više ne može...

Tavarišč Vasiljev, koji je cijelo vrijeme šutio, uzdahnuo je prigušeno: »Kasno je, treba da krenemo...«

Bila je tiha sjeverna noć. Milijuni plamenih kandila od »Alphe u Kolima Malim« do Herkula i Oriona blistali su u modrini zvjezdanog slapa što se strovaljuje u snopovima astralnih kaskada nad vučjom tminom, kojom naše saonice jedre u smjeru Sjeverne zvijezde, kao sitan čamčić po nedoglednoj pučini nebeskoj. Omotan krznom, u bundi, ležao sam nauznak, u sijenu, gotovo vodoravno. Osjećajući kako mi se brada sve oštrije ostakljuje od inja i leda, udisao sam taj zvjezdani napitak punim prsima, kada su kastanjete od trista milijardi zvijezda zveketale nad mojom glavom kao zveket praporaca o vratu naše kljusadi, koja trajno trza glavom i rže od inja u nozdrvama i od mirisa vučjeg, koji nas prati kao sjenka.

Ima na toplim morima zvjezdanih noći u punoj tišini, kada se blago povjetarce slijeva s obale na more, vlažno kao glicerin. U srebrnom vodopadu mliječnog puta čuju se delfini gdje dušu i gdje se bacaju u fosfornoj tišini, kao da uzdiše more iz mračnih, plutonskih dubljina. Zvjezdane tišine na toplom ljetnom moru obavijene su svilenim koprenama južnjačkih mirisa, a ova sjeverna noć bila je euklidovski staklena; osjećala se polarna praznina, u kojoj blistaju silna svijetla, a sve ima svoju sakrivenu logiku da upravo tako biti ima kako jeste, da prostor miriše po juhti i po smoli, po sijenu i kobilama, po vučjoj stravi koja ravna kretanje zvijezda kao i bijedno miljenje ove naše bijedne karavane u snijegu i u ledu, a kako se živa stisla duboko ispod ništice, i ti su mirisi u nosnicama nestajali pod igličavom, astralnom, čistom svježinom ništavila.

Modrina je bila nedogledna: oko oštre igle sjevernog stožera, oko Velikih Kola i oko Herkula, a spram istoka prašile su se prozirno blijede Plejade. Svaki korijen na putu, obris pojedinoga grma javlja se sa zemlje u kontrastu sa staklenim nebom crno, masivno i teško. Saonik je izlokan vijugavo, i mi se valjamo kao lađa na talasima, udarajući i zapinjući čas o izgrebenu zemlju kolosijeka, a čas o ledenu koru snježnih zameta,

gdje lijevo i desno prijete vučji tragovi; ržu konji od mraza i kretnjama svojih mesnatih vratina prosipaju blagi zveket praporaca. Zvecka zvoncad na konjskoj ormi, udaraju kopita, dovikuju se kočijaši pucketajući bičevima, a daleko na horizontu svjetlucaju nepoznata sela i čuje se sa zvonika kako odbijaju kasne noćne ure.

Oko sela i manastira oživjeli su putovi. Uz vjetrenjače, breze i samotne borove ostavljali smo iza sebe čitave karavane saonica, koje se prenatovarene kreću u svim smjerovima kompasa. Pužu po vedrim noćima beskrajnim ravnicama Matere Rusije mase saonica, razvozeći tovare žita, sapuna, petroleja, na stotine i na stotine vrsta, i tek tu i tamo zasvjetluca po koja mahorka i odjekne hrapav poklič kirijaša: »Oho, oho-pr--pr-r-r, na-a-a, pr-r-r...«

A zatim ponovno zveket praporaca, talasanje izrovanim saonikom, struganje drvenim rogovima po zemlji, udaranje kopita i svjetlucanje nebeskih svjetiljaka u modroj praznini, posutoj iskričavom prašinom zvjezdanog inja, koje prijeti ljudskoj toplini ledenim dahom smrti.

Ono nešto crno, golemo, što raste desno u snijegu, nije prikaza, ono je samotno drvo koje se zgrčilo uz put; bit će plot, zasut snijegom, što proviruje kroz visok talas zameta. Rastu sablasne sjenke daleko pred nama na putu; to se razabiru pogrbljena leđa kočijaša, vide se konjska stegna u gibanju, rumeni se nečije osvijetljeno lice u sjaju mahorke; to su domaći iz Akulova, što voze žito u vjetrenjaču i digli se već o ponoći.

— Oho, oho, pr-r-r-r, na-a-a, jesi li ti to, Mitenjka?

— Mi idemo na Halturinov zavod! Kako je na jezeru?

— Dobro! O-ho, pr-r-r-r-r, na-a, o-ho-ho-o-o! Samo se drž'te lijevo! O-ho, pr-r-r-r, na!

Sjedim u saonicama uz upravitelja kombinata »Stjepan Halturin«, Vasiljeva. On se vratio sa tromjesečnog naučnog putovanja po Engleskoj.

— Bilo je prilično anglomana u našoj građanskoj i radničkoj klasi, ali kada smo se kod Arhangeljska sastali licem u lice s Englezima, pokazalo se da ni ruski

čovjek nije posljednji na svijetu! Isprašili smo dobro leđa gospodi Englezima! Mesne konzerve su im bolje od ruskih, to da, ali drugo ništa! Rade strojevima, kakvima bi se danas već i u tulskoj guberniji smijali, a ugljenokopi im zaostaju za njemačkim barem pedeset posto, i ne budu li obnovili pogon u rudnicima i modernizirali svoje mašine, ne će im spasti besposlica. A to opet današnji ekonomski stroj ne može da uradi, te nema izgleda, da bi se položaj engleske radničke klase poboljšao! A u Rusiji danas je, uglavnom, produkcija oko sedamdeset i osam posto spram predratne... Za dvije godine bit će sto posto, a za četiri ili pet godina, dakle devet stotina tridesete, sto pedeset posto. Znači da će život prosječnog ruskog radnika godine hiljadu devetsto tridesete za sedamdeset posto biti bolji od današnjega. A to je u Engleskoj, u konzervativnoj Engleskoj, nemoguće. U Engleskoj ne bi bilo moguće, da se snize plaće za deset ili petnaest posto ili da se položaj osnovnih plaća podigne u omjeru s produkcijom, jer njihov sistem nije dovoljno elastičan. Tamo je jedini regulativ produkcije profit, a u Rusiji je to drugo pitanje, jer je radnik producent i vlasnik, pak sam vodi svoju stvar. Ako ne ide, ne ide... Tko mu je kriv, ako ne ide? Znači da je sam kriv! Nema danas više nikoga drugog, tko bi bio odgovoran! Danas imaš sam svoje, pak radi kako umiješ. Teško je! Često veoma teško, jer je teško objasniti ljudima kako to, da stvari ne idu brže... Nemamo novaca, blokada, građanski ratovi, nove investicije, nerentabilne, izgradnja metalurgije, nizak standard masa, sve veće investicije za nerentabilne stvari, za topove, i tako dalje, i tako dalje,

— Ja nisam dugo član Partije, nego tek od aprila sedamnaeste! Kad se Vladimir Iljič vratio iz Švicarske, onda je tek meni sijevnulo. Ali imamo mi starih drugova, подпольника, koji su petnaest-dvadeset, a i više godina radili ilegalno, pod knutom i vješalima! Njihovi živci su pri kraju. Sve su to umorni, stariji ljudi, te nestaju jedan za drugim kao muhe. Smalaksavaju, nestaju. Lakše je bilo raditi u podzemlju, nego danas po

uredima, a i to se mora. Ljudi su glupi, paragraf postaje opasniji od kontrarevolucije, paragrafira se sve, bilježi se sve, same knjige, propisi, knjigovodstvo, činovništvo, karijera... Dolaze birokrati, karijeristi, lažu i mažu, kradu gdje stignu, a kako da se to objasni jednostavnom partijskom drugu, koji u fabrici gladuje, stradava i zebe? Čovjek je žrtvovao svojih petnaest-dvadeset godina na zatvore, na štrajkove, na borbu, na Sibir, na inostranstvovanje, na deportaciju, čovjek je svoj vlastiti život žrtvovao, uzme li se pravo: vlastiti život, a što se može više? Tukao se od Vladivostoka do Rige, krvario, a sada kako da mu objasniš da plaće moraju da se snize, i da onaj činovnik, caristički idiot, mora da sjedi i da ljenčari u uredu, jer nema boljega! U čovjeku se buni sve, a ne može ništa! Magle su, neznanje, zaostalost, seljačka zemlja, a mi nemamo inteligencije! Da mi danas imamo nekoliko hiljada inteligenata takvih kakav je onaj inženjer Bertenzon, Rusija bi se digla kao orao, tako bi se digla, u jednom poletu, visoko... Bertenzon se ne razumije u politiku, on je politički glupan, sve nešto trabunja o ljubavi spram bližnjega, možda i u Boga vjeruje, đavo bi ga znao, čita pjesnike, poeziju, poeziju je Gospod stvorio, tako govori, i tako, u jednu riječ, ako se pravo uzme, Bertenzon je nevin kao vrabac, ali je specijalist i pošten čovjek, i što se tu sada ima voditi računa o tome što Bertenzon misli, kažimo, o filozofiji ili o Bogu, na primjer! Neka misli šta ga je volja, samo da radi svoj posao, a Bertenzon, vidite, radi kao konj i ne krade. Kad bismo mi imali dvije-tri hiljade Bertenzona, omastili bismo bradu u takvom boršču, kakvog svijet nije vidio... Ali što da se radi, kad ruska inteligencija izgleda kao oni Aleksejevi? Jeste li vidjeli, molim ja vas, ono čudo od žene?

Jednostavna fraza o Ani Ignjatijevnoj (da je čudo od žene) dočarala mi je svu teatralnost scene usred onog zadimljenog prostora među aleksejevskim polupanim ormarima: čuo sam glas Ane Ignjatijevne kako jeca. Pod jednoličnom pjesmom praporaca, pod narančastorumenim i smaragdnim kandilima nebeskim, mag-

leno priviđenje onih ludih likova kod Aleksejevih kikotalo je u sjeni naših saonica kao čopor vještica. Htio sam da objasnim Vasiljevu, na svoj način, kako je već sama pojava gospodina iz Hamburga razbuktala u ženi sve njene zapretane strasti, i kako je čitavu onu scenu izazvao zapravo sam Diefenbach svojom netaktičnošću, kad je počeo da muči ženu idiotskim zapitkivanjem o groficama i o admiralicama.

— »Nema većeg bola, nego sjećati se sretnih dana u nesreći«, rekao je jedamput jedan pjesnik, a to je duboka ljudska istina...

— Da, da, možda taj pjesnik i nema krivo, ogradio se Vasiljev od moje korozivne poetske propedeutike, i da mi ne bi palo na pamet, kako on ne cijeni poeziju, on je naglasio s naročitim naglaskom: — Pustite vi tu poeziju, poznajem ja tu gospodu bolje od vas i od svakog poeta! Između nas i njih nema kompromisa! Nigdje! Na čitavom svijetu! Trebali ste samo dvadesetičetiri sata da proživite na Kolčakovom frontu, kada su gazili preko naših pozicija, pak da vidite što je u stanju jedna takva Ana Ignjatijevna da uradi. Čast njoj i njenim sretnim danima, ali tko lud vjeruje, da se rijeke mogu vratiti na izvore? A ti su glupani uvjereni da se krvlju mogu zaustaviti točkovi revolucije. Tko im je kriv, da se stvar okrenula protiv njih? Svojim kriminalom, potocima prolivene nevine krvi, oni su sami agitirali za nas, među narodom koji pojma nije imao šta mi hoćemo i tko smo mi, oni su sami agitirali... Tko je za nas znao po Sibiru, da hoćemo to što hoćemo? Ja ne razumijem taj svijet! Nikad nisam mrzio te glupane, a oni nas tako slijepo mrze, kao pravi idioti! Ja sam rodom tu, iz ovoga kraja, i kao dečko radio sam kod staroga Aleksejeva, a kasnije na gateru. Stari je bio isto takva bluna kao što su mu i sinovi. Svi zajedno — ništa... Čudim se Pjotru Konstantinoviču da je uopće htio da govori s tom bagažom od žene. Kako je samo slaboumno izjavila, da nju baš ništa nije briga, kako ide drugima. Dakako! A to je istina. Kada je takvu gospođu boljela glava za nešto što nije njeno? Nerazumljivo. I što mene najviše čudi to je, da

ta gospoda još uvijek žive kao na mjesecu. Oni ne vide ništa što se oko njih zbiva. Oni su u sebi već osam godina uvjereni da će to sve sutra otići do vraga i nikako da se otrijezne. Daske u mozgu! Sve zabito palac debelim čavlima!

Prošli smo kroz jedno seoce, sa crnim zaspalim kolibama, kao kreda bijelom stijenom crkvice sa pet lukovica i visokim tarabama; sve je šutjelo nepomično, kao izumrlo. Nigdje kretnje ni laveža, tek se negdje iza drvenih greda čuo lanac na vratu govečeta. Na kraju toga sela sjajila se tri sitna okanca i mnogo se je saonica okupilo tu pred rasvijetljenom krčmom, kao na sajmu. Topao, zaparen zapah konjske mokraće, žvakanje sijena, koštano muklo trenje konjskih zuba, kretanje kirijaša s ormom i naramcima sijena, u teškim bundama, sablasno tiho, u »valjenkama«,[2] sve je to djelovalo sugestivno; tako smo se i mi zaustavili da nahranimo i napojimo konje i protegnemo noge.

Krčma je imala dva pregrađena prostora, a golema usijana ruska peć tako je zagrijala ovu sobetinu, da su se svi obrazi zapalili u boji kraplaka, a znoj se cijedio kao u kupatilu. Po svima klupama, oko peći, na stolovima i u kutu na visokoj seljačkoj postelji ležali su ljudi, tako da smo morali da gazimo preko ljudskih tijela, kao na ratnom previjalištu za vrijeme bitke. U kutu, nad velikim stolom, gdje se pušio visok žuti samovar, sjala je srebrna ikona i pred njom palucalo živo kandioce. Crni bizantinski Hristos, oduljene donje čeljusti, kao kakav španjolski El Grecov vitez, a do Hristosa plakat s Lenjinom, u snažnom govorničkom pokretu. Poziv na unutarnji zajam SSSR-a. Još jedan plakat za kooperative, sa crvenim natpisom: »Nije snaga kooperativa u novcu, nego u ljudima, koji razumijevaju smisao suradnje.« Plakat sa novouvedenom desetinskom mjerom, plakat Sveruske poljoprivredne izložbe i mnogo

---

[2] Valjenke, vrsta pustenih izvaljanih čizama, kakve nose seljaci i u našim gorskim krajevima.

papira raznobojnog, s ispisanim parolama. Sve već požutjele od dima, pod drvenim gredama tavana.

Kad je onaj narod doznao da smo inostranci, da putujemo iz Germanije na Halturinov zavod, nastalo je među bosonogim figurama u bijelim košuljama radoznalo gibanje: bezbroj blistavih očiju svjetlucalo je oko nas u žutom dimu i pokazalo se da svi ti bosjaci i kirijaši poznaju našeg Vasiljeva i da su s njim srdačno intimni.

— Vi ste iz Germanije? A kako živi narod u Germaniji? Kako je sa zemljom u Germaniji?

Dok je gospodin iz Gamburga objašnjavao narodu kako je zemlja u Germaniji razdijeljena u šest kategorija (po kvaliteti), kako se u Germaniji ore traktorima i gnoji vještački i kako zemlja odbacuje toliko i toliko žita po jutru, promatrao sam taj narod, izvjestan tihi način općenja tog naroda, u trajnoj sordini, slušao zvučno njino otvoreno slovo o kostromskoga dijalekta i divio se masama prekrasnih blijedih, voštano prozirnih lirskih ruku. U južnim zemljama čovjek susreće tvrde, izbrazdane, okorjele pesnice, pune ožiljaka, brazgotina i žuljeva, s tvrdim dlanovima i noktima plosnatim i zaraslim. Izrađene, otvrdle, surove ruke s jakim tetivama industrijalnih predjela djeluju borbeno i okrutno, kao što je taman i mrk život po tvornicama i na palubama, gdje su ruke izbodene iglama, isprane slanom vodom, istetovirane sidrima, grbovima i golim ženama. Poslije opržženih, od krvotoka nabreklih teških evropskih pesnica, u onoj krčmi imao sam čudno i bizarno priviđenje sjevernjačkih ruku: sve ruke po stolovima, zataknute o remenje od košulja, ruke što su se poduprle o vratnice ili objesile niz vertikalu, bile su suptilno raščlanjene, bljedokrvne, dugoprste, inteligentne, nježne ruke.

U polusvijetlu petrolejke, te su se osjećajne, bolećive martirske ruke prelijevale u gnjiloj boji kao meso koje se krije pred sunčanom svjetlošću, ruke koje gnjiju u clair-obscuru vjekova. Jedan mladić s bujnom, na vratu podrezanom plavom kosom, s pravilnim grčkim nosom i pogledom zapaljenim kao u temperaturi, sklo-

pio je svoje ruke pod podbratkom i gledao u inostrance iz Germanije s ekstatičnim, višim slavenskim zanosom. Lice je toga dečka bilo heruvimski svijetlo, u bijelom platnu, sa žutom slamnatom kosom, on je sličio djevojci, koja sanja o dalekoj, fantastičnoj, neviđenoj Španjolskoj na oblacima.

Kombinat nazvan imenom Stjepana Halturina stajao je nad zamrznutim jezerom, na čijoj se dalekoj drugoj obali u blago ustalasanim perspektivama intenzivno modrio šumoviti horizont. Korito zaleđenog jezera izgledalo je kao snježna dolina, isprecrtana dugim dijagonalama saonika, u staklenom uzduhu s gorostasnim omorikama sve je podsjećalo na proplanak alpinske visoravni. Vjetrenjače, zamrznuti parobrodi u luci, sa bijeloobojadisanim mostovima i crvenim pojasima za spasavanje, visoki jarboli jedrenjaka, brodogradilišta sa snježnim kosturima lađa, sve diskretno okruženo plastičnim vučjim tragovima; kombinacija s brodovima pomorske luke i divljeg Sjevera, sasvim nestvarna. Nad kolibama, u kojima kipe samovari i svjetlucaju kandila pred ikonama, treperio je dašak modre svjetlosti, i dok se još para dimila iz nosnica i inje se hvatalo brade i brkova, čulo se po veselom kliktanju ptica da dolazi proljeće. Počet će tutnjava leda po vodama da odzvanja kao topovska grmljavina. Zaječat će žute trube sunčane rasvjete, zazelenjet će se jezero i zatalasati na proljetnom vjetru, a hiljade i hiljade tona sortirane robe iz pilane »Stjepan Halturin« zaplovit će na otvoreno more. Dolazi proljeće, zvone pile na gaterima, cvile sirene, puše se bijeli oblaci dima, kao da čitava tvornica putuje svijetlim cestama.

Koloniju na obali jezera nosi polet divljeg Sjevera, kad se kolonizatori probijaju na Sjever, osvajajući prašumu puškom i sjekirom. Ržu rutavi sibirski konji, odzvanjaju mukli udarci sjekira i zujanje pila, snijeg je posut iverima ispiljene građe, i vidi se kako tu raste nova tvrđava u prašumi. Grade se prijatne stambene kuće, svrdlaju svrdla, ječe klanfe, pucketa oganj pod čađavim smolavim kotlovima, raste civilizacija usred

pustoši. Gdje su se još preksinoć kotile medvjedice u prašumskim brlozima, crveni se danas zgrada radničkog kluba, sa pet stotina sjedalica, bioskopom i pozornicom. Otvaraju se ulice s kantinama, dućanima, ambulatorijem, školom, bolnicom i radničkim stanovima, sve nordijski čisto i uredno.

Dvije tisuće kilometara od Moskve, stotinjak od posljednje željezničke stanice, u prašumi, koja seže do Sjevernog ledenog mora, grme dinamo-motori, blista svjetlost, pjevaju djeca i udara zbor balalajčika. Dobra i bogata knjižnica s kolekcijom socijalnoekonomske literature, kakve nemaju po Evropi ni univerzitetske biblioteke; u partijskom klubu djeluje analfabetski tečaj i viši obrazovni tehnički i politički kurs, na kome se govori sređenije i discipliniranije o nizu aktuelnih pitanja, nego na bilo kojem našem političkom mitingu.

Na povratku s tog izleta u koloniju, stupajući uz Karla Ludvigoviča Diefenbacha, čekao sam da progovori. Šutke, pognute glave stupao je čitavim putem, a za večere bio je zamišljen i ozbiljan. Kad smo navečer legli (a spavali smo u istoj sobi na njegov naročiti zahtjev, da ne bi spavao sam), Diefenbach je progovorio odlučno i promišljeno kao u nekom solilokviju: »Tim Rusima treba priznati, dakle, da se dobro razumiju u svoju stvar!«

Bili smo u gostima u domu upravitelja pilane Vasiljeva. Nad njegovim stolom, u maloj izbi, obloženoj medvjeđim krznima, dominirala je kopija iz jedne engleske ilustracije osamdesetih godina, što prikazuje atentat na Aleksandra II pred Zimskom palačom. Konji u propnju lome u panici rudo, a bomba što je planula dekorativno, raspršeno jato prolaznika i konjanika, sve markirano grubim potezima pera, očito djelo samouka, koji je precrtao svaki najsitniji detalj sa veoma mnogo naivne pažnje. U tom atentatu protiv Aleksandra II igrao je ulogu jednog od moralno-intelektualnih inicijatora Stjepan Halturin, radnik, samouk, rodom iz Vjatke, gdje mu na glavnom trgu stoji danas spomenik iz zahvalnosti poznijeg pokoljenja, koje je osvojilo pozicije, pred kojima je Halturin pao kao osamljeni stje-

gonoša, koji gine ispred svoga vremena. Halturin je bio jedan od organizatora Sjevernoruskog radničkog saveza, a obješen je u Odesi, zbog atentata na vojnog komandanta grada Odese, čuvenog krvnika. Lik Stjepana Halturina, pokrovitelja ove nove industrijske kolonije, dominirao je kabinetom Vasiljeva u crnostiliziranom okviru, kao ugljenom precrtana fotografija. Blijedo upalo lice tuberkuloznog mladića s pahuljičavom bradicom i upaljenim grozničavim pogledom.[3]

Milijuni osvetnika koji su se digli da osvete Stjepana Halturina krenuli su i u ove daleke sjeverne šume, da pronesu kroz tminu vjekova svjetiljku civilizacije, a jedan od njih sjedi evo i kod ovoga stola, u svom kabinetu, nadahnut junaštvom Halturinova pokoljenja, i sam spreman za veliku stvar, kad se čovjek otima srednjovjekovnim preživjelostima, da bi poživio životom dostojnim svoje svijesti i svoga iskustva. Vasiljev gradi danas pilanu i diže koloniju na Dalekom sjeveru i na njegovome stolu stoji Lenjinova sadrena glava, nijemo promatrajući »Kurs više matematike za samouke«, nad kojim upravitelj pilane bdije čitave noći kao đače samouče, da bi se javio na prijamni ispit za viši kurs tehničkih rukovodilaca. Na zidu fotografija tog istog čovjeka, u sivom šinjelu carske ruske infanterije s furaškom na glavi, gdje stoji uz svoju djevojku, pred jednom platnenom kulisom, na kojoj je naslikan staromodan kabriolet, sa biciklističkim točkovima na žbice. Kako je ogroman razmak od onog mobiliziranog neukog ruskog vojnika u šinjelu, koji se kao kandidat

---

[3] U jednom filmu, što sam ga vidio kasnije u Moskvi, gdje je prikazan život Stjepana Halturina, taj mladić, u posljednjem činu na stratištu, stavlja samome sebi krvnički konop oko vrata, da bi utješio svog prijatelja, koji čeka izvršenje smrtne osude pod drugim vješalima. »Mi umiremo za pravednu stvar, nas će milijuni osvetiti...« U tu istu sekundu otvara se perspektiva nad njihovim glavama s ostvarenjem Halturinove vizije pod vješalima: Krasnaja ploščad pred Kremljem, sa stotinama i stotinama tisuća glava, ruku i zastava, na jednom mitingu masa, u olujnom talasanju stihije, koja prijeti čitavom trulom svijetu, sazidanom na zločinu i umorstvima.

carske smrti oprašta sa svojom djevojkom, do ovog upravitelja čitave jedne kolonije, koji studira kurs više matematike. To je danas jedan revolucionarni general, koji se kroz dim požara i baruta probio do svog kabineta s ogromnom švedskom peći, do velike staklene verande pune bujnozelenih fikusa i do biblioteke knjiga, rasutih po čitavoj kući. Da nijesu topovi »Aurore« potresli svijetom, naš Vasenjka bio bi se kao junak iz carskih bitaka vratio u svom mecima izrešetanom šinjelu u ovu gladnu derévnju, i on bi čitav svoj život bio prokuburio na gaterima gospode Aleksejevih, za gospođu Anu Ignjatijevnu i gospodina Diefenbacha iz Hamburga, a možda bi tek njegovi unuci bili doživjeli da ih unuci gospode Aleksejevih proklinju kao likvidatore svoje sreće.

Taj Novi Čovjek nije sentimentalan. On čita »Sovjetsku kulturu« i ostale književne listove, on citira Johna Reeda, Romaina Rollanda, Barbussea i odlomke tekstova sovjetskih pisaca od Borisa Pilnjaka do Erenburga i Majakovskog. Njegov komplet Lenjina nije samo ukoričena dekoracija nad divanom, nego komplet potcrtan na mnogim mjestima crvenom i modrom olovkom. Svaka riječ Lenjinova za ovog brigadira ima biblijsko značenje. Taj čovjek promatra svakog dana kod ručka i kod večere veliku geografsku kartu Rusije, na kojoj su crvenim krugovima markirane električne centrale, novi transformatori i novi izvori energije u milijunima kilovata, a vidi se na karti da se prostor od Arhangeljska do Odese i od Tobolska do Baltika crveni od tih krugova, od tih livnica, od tog tisućutonskog ritma gvožđa i čelika. Kao najnoviji model transsibirskih lokomotiva, kroz mozak našeg generala tutnje veliki planovi elektrifikacije, industrijalizacije, kooperativa i svih onih političkih parola, kojima su ti ljudi pokrenuli mase u osvajanju Čovjekovih prava.

U pustom, prašumskom kraju to je novi tip ruskog čovjeka koji među sibirskim medvjedima mnogo više nalikuje Jack Londonovim kopačima zlata, nego ruskim inteligentima Antuna Pavloviča Čehova, na prijelazu stoljeća. Dok su ruski čehovski inteligenti danas stvar-

no u emigraciji (kao sve one Izabele Georgijevne, generalše i admiralše o kojima Ana Ignjatijevna sanja) ili čeznutljivo emigrantski nastrojeni (kao sva gospoda Aleksejevi), taj Vasiljev je borac koji je udario, jer je imao pravo, i koji ni u snu više ne misli da bi Ana Ignjatijevna ponovno trebala da sjedne u svoju kočiju ili da putuje u Hamburg ili Biarritz na svadbeno putovanje. Briga njega za Anu Ignjatijevnu i za njene suze. On gradi kupatila, daje bioskopske predstave, svira fonograf s Lenjinovim govorom, a svi ga kirijaši, drvosječe i radnici na gateru zovu Vasenjka i vjeruju da Vasenjka radi mudro, jer radi po planu koji nije pao s neba, nego raste po zakonu ruske zemlje. I kad ih Vasenjka jednog dana pozove, oni će uzeti svoje puške i svoje kacige i poći za njim, u njegovoj brigadi, na Ural, na Vladivostok, na Peking, kamo već bude Vasenjka naredio, jer Vasenjka je njihov čovjek.

Promatrajući Vasenjku, sjetio sam se Cromwellovih oklopnika i opet sam jedamput, u ovo apokaliptičko vrijeme, osjetio tvrdo tlo pod nogama.

LENJINIZAM NA MOSKOVSKIM ULICAMA

Tolstoj kaže za Moskvu da svaki ruski čovjek osjeća njeno materinsko značenje; inostranci, i ne znajući da je Moskva »majka čitave Rusije«, osjećaju ženstveni karakter tog grada. I Napoleon je, po Tolstoju, osjetio ženstvenost Moskve: »Cette ville asiatique aux innombrables églises, Moscou la sainte! La voilà donc enfin, cette fameuse ville! Il était temps!«

Promatrajući drugoga septembra 1812, u deset sati izjutra, Moskvu iz daljine, on je pozvao k sebi prevodioca Lelorme d'Idevillea i rekao mu: »Une ville occupée par l'ennemi ressemble à une fille qui a perdu son honneur!« Okrenuvši se zatim spram svoje svite, naredio je da mu predvedu boljare: »Qu'on m'amène les boyards!«

Dva su puna sata prošla poslije Bonaparteove zapovijedi, a boljara nije bilo. Boljari su pobjegli iz grada koji se, uslijed optičke varke, pričinio Bonaparteu »obeščašćenom djevojkom«, a zapravo je bio lagum koji će njegovu karijeru pretvoriti u prah i pepeo.

Svaki građanin, putnik iz zapadnih zemalja, koji danas ulazi u Moskvu, očekuje boljare, a boljari su pobjegli iz grada i nema im traga ni glasa. I dok se Moskva danas, uslijed zapadnoevropske optičke varke, pričinja »djevojkom obeščašćenom« (po komunarima), ona je, kao i u Bonaparteovom slučaju, lagum čija će grmljavina odjekivati još pokoljenjima.

Ničeg ženkastog nema u tome gradu koji svojim barjacima i parolama simbolizira sintezu suvremenog političkog evropskog i međunarodnog aktivizma, na ruševinama svjetskog rata koji je potresao temeljima građanske civilizacije godine 1914.

Moskva je danas kovačnica lenjinizma, lenjinizirana bezbrojnim dekorativnim sredstvima. Po vestibulima kolodvorskim stoje Lenjinovi spomenici i putnik od prvog momenta čim stupi na moskovsko tlo gleda Lenjinovu pojavu u bezbrojnim varijantama. Lenjin u dinamičkoj pozi, sav se propeo, ponijet temperamentnim gestom, kao stjegonoša i burevjesnik, kao admiral na pramcu galije, kao predvodnik gomila koje hipnotizirane prate svaku njegovu riječ; tamo prosipa iz jednog corne d'abondancea kišu zlatnih červonaca unutarnjeg zajma za obnovu privrede, a tamo nas promatra iz crvenouokvirenog medaljona njegova plješiva tatarska glava, s dva lukava garava oka i senzualnom donjom usnom. Po izlozima, plakatima i zastavama, po bioskopskim platnima i reklamama, po tramvajima i zidovima crkvi i palača, on se javlja kao današnji moskovski portparol, kao propovjednik moskovske političke propedeutike, o kojoj se na Zapadu piše da hoće od Moskve da stvori »Treći i Posljednji Rim«.

Lenjin je uklesan u zidove moskovske kao granitni temelj, on lebdi u timpanonu nad fasadama, a citatima lenjinskim ispisane su moskovske kuće kao mošeje citatima iz Kurana. Vi pijete u restoranu pivo i slučajno vam je pogled pao na onaj kolutić od hartijice pod kriglom, a tamo je u krugu ispisana lenjinska teza o kolonijalnom pitanju: »Pet šestina globusa danas robuje kapitalu! Jedina slobodna šestina svijeta jeste Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika.«

Lutate ulicom, a tamo na jednoj mnogokatnici gravirano je staroslovjenski stiliziranom ćirilicom: »Revolucija je vihor koji lomi sve protivnike.«

Kod Iverske Matere Božje, gdje su se molili Bogu Šulek i Gaj i gdje se kanonik Rački čudio pobožnosti ruskoga naroda, uklesana je Lenjinova parafraza Marxove teze da je »religija opijum plebsa«.

Parola kojom je Marx uništio sav šarm metafizičke narkoze postala je devizom časopisa »Bezbožnik«, organa Ruskog federativnog ateističkog saveza, što ga po Moskvi u tisućama i tisućama primjeraka razvoze veliki kamioni, ispisani tom istom parolom.

Zastali ste u centru, na raskršću velikih bulvara, a pogled vam se zaustavio na kamenom reljefu gdje je uklesan pobješnjeli lav: »Svaka velika ideja rađa paniku, nalik na riku lavlju.« S jedne stijene prijeti vam svojom naglašenom snagom gigantska pesnica s natpisom: »Ako si u pravu, udri«, a na crvenom platnu što se vijori preko ulice kao šarena kineska reklama piše: »Iljič je govorio: ne zaboravite djecu«, a tamo s plakata objašnjava Lenjin sluškinjama da su pozvane da upravljaju sudbinom Rusije.

Vladimira Iljiča gledate po slastičarnicama od čokolade ili od kreme, a torte i kolači ispisani su citatima iz njegovih djela. U trgovinama cvijeća on je sastavljen od crvenih i bijelih cvjetova, po knjižarama on je naslovni list knjige, a po bazarima igračka. Djeca slažu puzzle na kojima je komponiran život Lenjina, od gimnazijskih dana, kad su mu objesili brata, do historijskih revolucionarnih mitinga na moskovskoj Teatralnoj ploščadi. Po trafikama i filatelističkim dućančićima on je slijepljen od maraka, a na kalendarima banaka, cjenovnicima kavana i trgovina on prijeti kapitalu uzdignutom desnicom ili mitinguje pred nepreglednom masom o državnom kapitalizmu i prelaznoj Novoj ekonomskoj politici (NEP). Po trgovinama sukna on je komponiran od raznobojnog sukna, po restoranima on je vinjeta na butelji, a po brijačnicama on je medaljon od mrtve kose. Lenjin je sastavljen od potkova i od čavala, od masti i od voska, on je razglednica i mjenica, obligacija, reklama i partijski program. Njime počinju uvodnici u štampi, otvaraju se politički zborovi i predavanja, i kad prisustvujete nekoj predstavi, vaš vam pratilac ne će govoriti o tome teatru ili glumcima toga teatra koliko znače umjetnički u moskovskim ili u ruskim omjerima, već o tom kako je ovdje sa te pozornice govorio jedamput Lenjin. Ovdje se on provezao jedamput ulicom, ondje je stajao onog historijskog dana kad je nastupao Kolčak, tamo je ležao bolestan, a tamo su ga vidjeli posljednji put...

»Lenjin je umro, lenjinizam živi«, to čitate svakog dana po stotinu puta na tramvajskim stanicama, to se

vijori sa crvenih barjaka i to svijetli noću po fasadama i krovovima. U izlozima, u urbaniziranom centru grada kao i po predgrađima, gdje stoje žute kasarne i krave šetaju ulicama, Lenjin stoji između toaletnog sapuna i parfema, surogata za kavu i bijelih šećernih klobuka. Njegovo bijelo poprsje od sadre osvijetljeno je crvenoomotanom svjetiljkom u mramornom izlogu među šunkama i kobasicama, a tamo se kao zlatovlaso dijete prodaje u trgovini crkvenih predmeta, sa svetačkim moštima i ikonama. Lenjin je danas trobojna oleografija u zlatnom okviru, na mjesečnu otplatu, koja visi po kabinetima i nad bračnim krevetima, on je proziran vodeni žig na ljubavnom pismu i tema za doktorsku disertaciju. Njegov Mauzolej je tintarnica od alabastra ili kaseta izvajana od orahovine, sandučić za pisma ili kutija za cigarete; on je uspomena putnička u obliku vaze ili čaše, on je graviran na tanjirima, na pepeonicima, na kefama, na džepnim satovima, na jelovniku, na transparentu, na agitacionom plakatu.

U centru Moskve postoji velika zgrada Lenjinova Instituta gdje se jedna legija profesionala bavi istraživanjem njegove ličnosti, knjigama što ih je čitao, pismima koja je pisao, ljudima koje je poznavao. Izdaje se poseban Lenjinski Zbornik, štampa se svaka i najmanja uspomena na toga čovjeka koji je osvojio Moskvu kao legenda. Njegov sprovod bio je historijski događaj u međunarodnim omjerima, i to da se Pićer danas zove njegovim imenom, da od Moskve do Kine nema ni jednog grada koji ne bi imao Lenjinove ulice ili trga, da se djeca ruska danas zovu Lenjin kao što su se francuska nekoć zvala Napoleon, to su znaci da se Lavina koja se zove Iljič još uvijek nije zaustavila u svojoj akceleraciji. Iljič je bio, Iljič je rekao, Iljič je pisao...

Iljič, dakle, nije samo slika po policijskim uredima, moto lirskih pjesama ili glas gramofona! On nije samo zastava vojnička ili zdravica na banketu, kada se mnogo pije i govori, a malo misli. On je doista negdje duboko ukotvljen u svijesti ruskog čovjeka, i njegov lik svakog dana postaje sve više magičnom formulom ruskog života kao takvog. Ruski ljudi u sjeni lenjiniz-

ma mnogo su prepatili, prevladali krvav period imperijalističkih intervencija i građanske vojne, i koliko god se pod pojmom lenjinizma staložila masa gorkih i negativnih iskustava u okviru borbe s oporom i čovjeku nesklonom stvarnošću, Lenjinovo ime uprkos svemu ipak zvoni toplo, pomirljivo i gotovo tiho. To nije sentimentalna tišina lirike, to je katarza kada se nad pokoljenjima oduhovljuje viši smisao tragedije.

— Ah, da, da, Iljič, da, to je bio čovjek... da, da, on, Iljič, to je bio genijalan čovjek... i da ga nije smrt prerano otela...

Čuje se psovati po svima. I veliki i mali statisti revolucije veoma često ispadaju smiješni u očima suvremenika i gorke šale kolaju o svim ličnostima iz Kremlja, ali kada se govori o Iljiču, osjeća se nenamještena distanca, jednostavna i iskrena. On je meštar i rabi, simbolično slovo početka i svjetlost u tmini. On je Iljič koji u vrijeme ono reče učenicima svojim: »Zaista vam kažem, ni vrata paklena ne će me nadvladati...«

Lenjinizam prekrilio je danas čitavu loptu zemaljsku kao sjena sablasno golemog kontinenta od Kavkaza do Aljaske, od Vladivostoka i Mongolije do Baltika, a livnica lenjinizma, u ruskim i u međunarodnim omjerima, jeste Moskva. Tu se štampaju kompleti njegovih dvadeset i šest tomova, i iz Moskve bacaju se te knjige u milijunima egzemplara po čitavome svijetu, na svima jezicima kontinenata, kao sveto pismo. Bivši carski moskovski Oficirski dom danas je velika trgovačka kuća koja, u svojih šest spratova, bruji kao pčelinjak od šuma strojeva za pisanje i galame klijenata i namještenika koji u tome gigantskom poduzeću vrše ekspedit Lenjinovog Opusa. Nekoliko stotina eksneditora radi dnevno osam sati na tehničkom raspačavanju tih žuto pakiranih kompleta, što putuju liftovima, utovaruju se na teretne automobile i raznose na sve strane svijeta, od Shanghaia do Ognjene Zemlje.

Na Varvarki, u kitajgorodskom moskovskom Cityju, postoji nekoliko palača s veletrgovačkim odjeljenjima koja se bave najnovijom industrijskom granom

»Уголок Ленина«. Svaka ruska škola, svako državno poduzeće, svaka partijska i vojna jedinica, svaki analfabetski kružok, svako profesionalno udruženje imade svoj »Уголок Ленина«. U kutu sobe pribite su na zidu slike iz Lenjinova života, crteži s planom sveruske elektrifikacije, historijske pobjede sovjetskih armada, koksare, visoke peći, hidrocentrale i barjaci; tamo su izložene Lenjinove knjige, snimci njegova rukopisa, odljev mrtvačke maske, gramofon s pločama njegovih govora, dokumenti iz života Lenjinova od najranijih dana djetinjstva do apoteoze na Crvenom trgu. Sav taj materijal baca se na tržište u velikim količinama, te ne iznenađuje da se industrijalizirani kult lenjinske pojave odražava na svakome koraku po moskovskim ulicama, dominirajući glavnim gradom kao i bezbrojnom masom gradova po čitavoj ruskoj zemlji.

Centar Moskve danas je Lenjinov Mauzolej. Na Krasnoj ploščadi ispred Senatske kule kremaljske stoji privremeni model Mauzoleja, po projektu akademika arhitekta A. V. Ščuseva. Asirski kubus kao simbol vječnosti, s natpisom u verzalu od jednostavnih pet slova ЛЕНИН. Model je od drveta, a zamišljen je kao grobnica od bronce i od poetske riječi trajnija.

Pred tim modelom od Mauzoleja dnevno se okupljaju hodočasnici na poklon pokojniku. Uz sibirskoga kopača zlata i lovca na medvjede, tu stoji žutokoži kineski kuli, uz mužika iz Tulske gubernije astmatičan holandski malograđanin ili seljak iz Vestfalije. Žene i djeca, starci i vojnici, prosjaci i đakoni s kamilavkama i dugim mokrim bradama, svi oni kisnu na snijegu i na vjetru, čekajući da uđu i da se poklone sjeni čovjeka koji je vjerovao u pobjedu ljudskog razuma. Od dvadeset i prvog januara godine 1924, svakoga dana prolaze gomile u nijemom defileu pred balzamiranim tijelom u staklenom sanduku.

Napoleonov sarkofag pod kupolom pariskog Doma Invalida, sa zastavama i trofejima pobjeda od Wagrama do Moskve, djeluje arhitektonski svečano, carski patetično, kao što su patetični bili bonapartistički dani kada se u Tilerijama krojila sudbina Evrope. Bona-

parteov sarkofag smješten je tako rafinirano da svatko tko hoće da ga vidi mora (htio ili ne) prikloniti glavu pred generalom koji je likvidirao revoluciju i kome je Beethoven brisao posvetu Eroike, indigniran ovim cezaromanskim komedijantom.

Lenjin, žut, balzamiran, u staklenom sanduku, sa riđom bradicom, u običnoj proleterskoj ruskoj rubaški, sa stisnutom pesnicom i pritajenim ironičnim osmijehom oko usana, taj Lenjin, voštan, nepomično mrtav, paskalovski potpuno osamljen, u najbanalnijem ružičastom svjetlomraku, s jedne strane, djeluje grubo barbarski kao panoptikum, a s druge, ta voštana lutka, obasjana magijom tajanstvenog Istoka, govori pritajenim, zapravo neponjatnim glasom ruskog azijatskog misterija kakav se puši po čađavim i vlažnim moskovskim crkvama i kakav jedva da je shvatljiv ljudima materijalistima dvadesetog stoljeća. Spava Lenjin pod prozirnim staklom mrtvačkog sanduka, a lijevo i desno od pokojnika straži po jedan crveni gardist i rumen odsjev golog noža svjetluca na kavalerijskoj britkoj sablji, kao što kobno blistaju odrazi na noževima mrtvačke straže koja se voštano ukočila uz božji grob u noći od Velikog petka na Veliku subotu.

U drvenom Mauzoleju četiri metra pod zemljom, gdje u mlakoj temperaturi crvenim sagom nečujno prolaze povorke gologlave, tihe, pomalo u prekogrobnoj stravi, pogleda uperena na žutu plješivu lubanju jednog trupla čije se nosnice lašte od daha smrti, tamo se zbiva čudo. Tamo jedan čovjek i dalje postojano i tvrdoglavno agitira u interesu svoje partije, iz daljine, sa druge, nepoznate obale, svojim truplom ovdje prisutan među nama, a zapravo je otputovao i samo je sjenka, ali sjenka koja bogovima uprkos živi kao parola da samo jedinstvo proletarijata može spasiti svijet od novih katastrofa.

Svi Perzijanci i Indijci, ljudi crne masti iz Centralne Afrike i Američkog Juga koji su prošli ispred onog voštanog tijela sa stisnutom pesnicom odnose u sebi neizbrisiv pečat posmrtne audijencije kod Bijeloga Čovjeka koji je dvadeset pet godina govorio i pisao da

je pitanje kolonija za evropsku radničku klasu pitanje upravo tako važno kao pitanje osamsatnog dnevnog rada ili socijalnog osiguranja. Bonaparte, u svojoj grobnici u Domu Invalida, leži kao Car pred kojim se po dvorskom ceremonijalu mora prikloniti glava, a Lenjin nasred Moskve agitira kao što je agitirao i za života, kada su trgovi ovoga grada odjekivali od njegova glasa a tisuće i tisuće prisluškivale njegovim riječima kao glasu vihora.

Lenjinov Mauzolej danas je centar Moskve, i kao što su vas nekoć davno Moskvići pitali jeste li vidjeli zvonik Ivana Velikoga ili katedralu Vasilija Blaženog, tako vam danas stavljaju pitanje da li ste bili kod Iljiča?

Za svečane rasvjete Lenjinovim su imenom osvijetljene sve zgrade i svi tvornički dimnjaci; bezbrojna masa njegovih fotografija i reprodukcija viđa se po izlozima, po privatnim kućama, po albumima i spomenarima. On je tema monografije, on je bidermajerska silhueta, on je futuristički crtež, on visi u foajeu kazališnom, po Louis-Quinze-salonima i po kolima za spavanje. U starom Engleskom klubu (tako dobro poznatom iz »Vojne i mira«), u današnjem Muzeju revolucije, Lenjin kreće se na čelu ruskih masa koje su već u Pugačovu i Stenjki Razinu osjetile odraz svojeg vlastitog lika i volje i koje su sa Pugačovom i Stenjkom davno već htjele da uzmu vlastitu sudbinu u svoje ruke. Pugačov i Stenjka Razin gazili su preko Volge, zapovijedali hiljadama i hiljadama sudbina i kao strah i trepet požarom čitavih gradova nagovještavali svitanje koje tada još nije moglo da svane. I pred Stenjkom drhtali su boljari u Carskom Selu kad su ti legendarni mužici palili na horizontu ruskom plamene putokaze, ali oko Lenjina, kao oko fokusa, komponirane su sve dvorane Engleskog kluba kojima je još nedavno odzvanjao smijeh dvorjanika i blistale generalske livreje u carskoj gali.

Lenjin nije samo historijska anegdota u školskim čitankama, on je kletva u dušama svih onih blijedih lica koja danas lutaju moskovskim ulicama kao utopljenici i brodolomci, proklinjući dan i čas proleterske

pobjede. Po ulicama prodaje se Lenjin kao manšetni gumb i kao broš za sluškinje; on je crvena partijska zvijezda u zapučku radničke bluze, jeftina pasta za zube, reklama za strojeve metalurgijskih trustova, ime lokomotive ili novolakirani crveni električni tramvaj. Mase vrve moskovskim ulicama prodajući sitne bijele kaučuk-rozete s Lenjinovom slikom; pokućarci, dugobradi pustolovi u prljavim kaftanima, nuđaju Lenjina na jeftinim staklenim čašama, na vazama za cvijeće, na sadrenim bareljefima, na kavenim šoljama i cigarlucima. Kad danas stranac stigne u Moskvu, prvi i najneobičniji dojam jeste da čitav grad, u svojoj dinamici i kretanju masa, nosi pečat jedne irealne sjenke koja se poslije svoje smrti javlja simbolički kao što su se javljali Krist i Muhamed. Lenjin govori s tramvajskih kola, s mramornih spomen-ploča, sa fasada velikih reprezentativnih moskovskih palača, sa kremaljskih zidova, Lenjin vas gleda iz izloga, on se vijori na stjegovima, on se dosađuje nad vašim krevetom u praznoj hotelskoj sobi, on je svjetiljka i putokaz, dnevni razgovor, novinski članak i državna vlast.

ADMIRALOVA MASKA

Admiral Sergej Mihajlovič nije bio čovjek glup i, više još od te ne pretjerano laskave fraze, moglo bi se reći da je razumijevao stvari i događaje sa mnogo fantazije. Još kao mlad fregatni oficir, Sergije Mihajlovič ratovao je na Tigrovu poluotoku, u Port Arthuru, kod jedne baterije od petnaest centimetara, i doživio Stesseljevu kapitulaciju, predavši svoju espadu u ruke japanskog admirala.

Krstarica na kojoj je Sergije Mihajlovič doplovio u Port Arthur nasukala se na početku opsade na uzanom prolazu između kopna i Tigrova poluotoka, u onom prokletom tjesnacu što je, pun opasnih grebena, zatvarao portarthurski zaljev kao neprobojna barijera. U portarthurskoj kotlini, punoj terre rosse, gdje na krvavom blatu nije bilo nadaleko ni jednog jedinog drveta, nego vjetar tužno i osamljeno plače nad grmom oniske borovice, u krajini oplakivanoj žutozelenkastim blatnim kineskim morem, usred močvarnog, malaričnog predjela, Sergije Mihajlovič obolio je od melankolije. Na »Žemčugu« važio je kao dobar pijanist, a ta, tako poetski nazvana krstarica potonula je veoma prozaično na ulazu u luku, zajedno s njegovim Chopinom i Rahmanjinovljevim etidama. Imao je dva-tri sasvim pristojna druga kod baterije, izvrsne šahiste, i ti su predali dušu Gospodinu za vrijeme opsade, što od japanskih metaka, a što od skorbuta. Sjenke nije bilo, ni vode, ni konzerava; sunce je peklo sve nesnosnije, a japanski topovi tukli su sve preciznije, dvadesetičetiri sata na dan.

O davnim portarthurskim danima admiral Sergije Mihajlovič govorio je sa mnogo sarkastičkog, višeg prezira, kao što se izražavaju stari, umorni ratnici koji

retrospektivno savršeno preziru vojničku problematiku o kojoj je riječ.

— Čitav Port Arthur, upravo portarthurska caristička blamaža najvećeg stila, spada zapravo među najbezobraznije paname čitavog svijeta. Beton bastiona i artiljerijskih kazemata, sve samo smeće i prašina, najjeftinije engleske kvalitete! Forovi krivo iskalkulirani i uzidani, te bi samo za najpotrebnije korekture bilo potrebno minimalno tri godine sistematske pregradnje po fortifikatorima koji se razumiju u taj posao, a ne po nekakvim varalicama iz Shanghaia koji su čitavu prevaru od početka uzeli u ruke kao japanski agenti. Drvena građa sva trula, traverze, kabeli, dinamit, artiljerija, sve englesko smeće posljednje vrste. Zašto je ruski generalštab otkupio tu staru kinesku tvrđavu za one silne milijune, to ne zna ni đavo! Nešto se po Pićeru govorilo kao da su dvorski krugovi bili zainteresirani oko šumske industrije na Yaluu i po mandžurskim rudnicima, ali to su bile intrige pićerburških salona. Na kraju balade, za sve blamaže u historiji netko mora da preuzme krivnju . . .

— Tako se kod Rusa danas uobičajilo da se svi skandali terete na saldakonto one carske nikolajevske blune i njegove Virubove, ali što se Port Arthura tiče, to bi Sergije Mihajlovič mogao da bude objektivnim historijskim svjedokom da kod te krvarine Raspućin nije imao svoje prste. Port Arthur, to je posvema druga stvar. Čisti slučaj takozvane strateške ludnice, a ne sabotaža. Čitav fortifikacioni sistem bio je sagrađen na očito slaboumnim, da, upravo kliničkim pretpostavkama,

— Svi generalštabovi svijeta sastavljeni su od paranoika, od paralitika, od manijaka i od shizofreničara sviju vrsta, to je točno, ali hipoteze carskog generalštaba bile su kretenske ispod svakog nivoa: po tim hipotezama uzelo se da se Japanci uopće ne će moći iskrcati i da će baterije od petnaest centimetara biti dovoljne da bezuslovno spriječe svaki takav pokušaj. Pokazalo se, međutim, da se Japanac iskrcao elegantno, takoreći bez ikakve intervencije s ruske strane, i da je počeo da bije portarthurski tvrđavni pojas najmodernijim baterijama od

trideset centimetara, po svojim vlastitim kalkulacijama koje su, za razliku od ruskih, bile egzaktne. »Dosta je jedan tvrđavni pojas«, tako se brbljalo, a pokazalo se da su i tri pojasa bila suviše slaba garancija za neku, kakvu-takvu, sistematsku obranu. Poluotok Laotiehshan gospoda dakako da nisu utvrdila jer su »gospoda fortifikatori« uzeli kao nepobitno da Japanac ne će moći preko Laotiehshana da gađa indirektno. A pokazalo se da su japanski artiljeristi gađali na dvanaest hiljada metara s izvrsnim rezultatom. Sve jedna imbecilna glupost za drugom, sve jedna kriva pretpostavka za drugom, sve sama korupcija, kurve, šampanjac, špijunaža, to je bila ona ludnica od carskog generalštaba. Uostalom! Što znači danas, dan-današnji, moderan evropski rat? I najveći dreadnoughti izgledaju danas, na distanci od dvadesetak kilometara, kao tuberkule u mikroskopu. Sve je jedan krtinjak gdje se ruje na dva-tri kilometra distance. Podmornice . . . To je sve!

Kada Sergije Mihajlovič danas razmišlja o onim dalekim portarthurskim danima, sve su se grozote rasplinule, a jedino čega se panično sjeća jeste motor portarthurske ledane. Cijele noći slušao je onaj prokleti motor ledane kako sopće i odjekuje od stijene jednog magazina: tef-tef, tef-tef, tef-tef, tef-tef . . .

Tako je melankolik Sergije Mihajlovič, prezirući svoju admiralsku karijeru, muzicirao i tako je na kraju balade za posljednjeg međunarodnog rata, što su ga ruski poeti blagoizvoljeli prozvati »Gospođom Vojnom«, zapovijedao jednom divizijom baltičke flote i predao je nekom socijaldemokratskom deputatu baltičkih Sovjeta, a da za čitavog rata ni sa jedne svoje krstarice nije opalio ni topa. Njegov admiralski brod na kome je potpisao kapitulaciju zvao se »Slava«. Sic transit — »Gloria« . . . Stvari su pošle svojom normalnom logikom. Potpuno se dezinteresirao za političke događaje i kada su mu godine dvadesete ustrijelili suprugu (plavokosu kurlandijsku barunicu), on je već bio prilično uzvišen iznad svih tih banalnih naših svakodnevnih sitnica.

To je bilo dvadesete, zimi, kad mu je GePeU (Государственное Политическое Учреждение) ustrijelilo

gospođu. Onda je Moskva bila zatrpana snijegom do pojasa, a posred Petrovke vodila je jedna jedina staza između dva metra visokih snježnih zameta. Sergije Mihajlovič svakoga je dana nosio svojoj supruzi u zatvor kašiku-dvije vrele čorbe, a kada su mu rekli da sutra više ne treba da dođe, on je znao što to znači. Prva mu je pomisao bila da će biti najbolje da odmah sam popije tu čorbu da se ne ohladi. I odmah je iskapio tu toplu čorbu, a onda se vratio kući, sjeo na divan i razmišljao o tome kako je posrkao ženinu čorbu kao pseto, a što dalje? „Da, tako je to bilo, i to je bilo sve... Sad radi kao dopisnik u jednom industrijskom poduzeću, dopisuje se engleski, dobro mu je. Muzicira. Slika. Nastoji da zaboravi. Chopin, Rahmanjinov, Skrjabin... Među mlađim ruskim kompozitorima ima nekoliko interesantnih imena, ali, nažalost, slabo pišu za klavir..."

Čovjek svoje vrste, taj čudovišni admiral Sergije Mihajlovič, dobar glumac, s alirama jednog artista: kod njega u stanu izgledalo je kao u kabinetu voštanih kipova. Stanovao je u jednokatnoj drvenjari iz polovine prošloga stoljeća, gdje se kroz prozor dvorišne sobe vide pod snijegom u vrtu bijele breze, a na dnu parka stoji visoka stijena od neožbukane crvene cigle. Puši se s druge strane dvorišta od susjeda nekakva parna cijev i to se čuje u sobu kako neprekidno odjekuje u jednoličnim, portarthurskim razmacima: tef-tef, tef-tef, tef-tef...

Možda, kad je tamo za fligel royalom nad bjelokosnim tipkama maštao mladi fregatni oficir, u dolami, sa zlatnim rojtama, s ordenjem i s epoletuškama, svirajući romanse, kad se svjetlost voštanica prelijevala po porculanu i po blistavim plohama politure, kad su se u onim paučinastim ogledalima odsjajivala ramena mladih lijepih gospođa, biste pune marcipanske bjeline, diskretno porubljene crnim baršunom i svilom, možda je u tim prostorijama admiralova stana bilo intimne topline i smijeha koji se pjeni kao šampanjac od duhovitih aperçuja i možda je mizanscena onih dana davala pljesnivom i sivom prostoru neki drugi, šar-

mantniji ton, ali danas sve to vonja po posvema finoj, jedva zamjetljivoj plijesni što se kao srebrn dašak hvata pogasle politure, ogledala i sukna na presvlakama naslonjača. Svijećnjaci, otrcana tigrovina, Makart-svjetiljke, samovar, sve je to natopljeno gustim uspomenama na jednu mrtvu barunicu, vitku damu, naslikanu u plein airu sa suncobranom, a sada ovijenu crnim velom. Odmah do oniske peći od obične, proste cigle, grube i neožbukane, s usijanom gvozdenom pločom na kojoj admiral kuha svoje jelo, naslagana je mokra jelovina; dva-tri naramka kvrgavog drva, sjekira i malena ručna pila. Sve zaudara po baruničinim mačkama što kao tri stare, ugojene, krastave beštije mijauču oko admirala, krezubog pognutog gospodina, sa čupercima kudjeljave, olinjale kose.

„Eto, i te proklete mačke, i one mu ogorčavaju život, ali što da radi? To je jedino što mu je ostalo od pokojne supruge."

Upoznao sam admirala Sergija Mihajloviča u jednom krugu gdje se govorilo o bakrorezima iz osamnaestoga stoljeća, i u vezi s tim razgovorom o starim ruskim vedutama, pozvao me da ga posjetim jer da on posjeduje čitavu zbirku starih ruskih veduta iz osamnaestog stoljeća, a vidi (to je bila s njegove strane veoma laskava fraza) da ima posla s »connaisseurom«.

Zaista! Admiral je imao čitavu jednu seriju veoma interesantnih veduta iz prednapoleonskog perioda i staroga oružja iz Petrovog doba, porculana i pokućstva (ruskog Louis-Philippea), a uvjeravao me da su to tek ostaci ostataka od svega što je tu nekoć bilo i što se zvalo vrubeljevskim obiteljskim imetkom. Čitava zbirka porculana, pak familijarnog vrubeljevskog srebra otputovala je do đavola. Devetnaeste i dvadesete, sve do smrti njegove supruge, njih dvoje živjelo je od tog familijarnog srebra i porculana, i tako je sve ovo što se danas ovdje vidi po vitrinama posljednje od posljednjeg smeća, spram onoga blaga kojim je jedamput bio krcat ovaj dom kad je još ovdje živio njegov blagopokojni djed, admiral Vrubelj.

»Da, to su bili dani kad se umiralo kao na kanilu: kap po kap... Svakog jutra uzeo bi Sergije Mihajlovič po koju srebrnu ikonu ili kakvu minijaturu i zaputio se na Suharevku, tamo prostajao na najvećoj zimi, da se navečer vrati sa suhom ribom i korom pljesniva hljeba za komad petrovskog srebra. A najgluplje kod te trgovine bilo je to da su svi ti kulturnohistorijski unikati otputovali u ruke inostranih agenata, u inostranstvo, za smiješnu bagatelu. Devetnaeste i dvadesete, sve do smrti njegove jadne žene koju su ustrijelili nevinu kao jagnje, živjelo se ovdje zaista perverzno, na samrti, u agoniji.«

— A zašto su ustrijelili madame Vrubelj?

— Zašto? Iz perverziteta! Ni za što! Zašto bi je bili ustrijelili? Tako... Palo im je jednog jutra na pamet. Bilo im je dosadno. Našli su da se spremala u emigraciju, zato su je ustrijelili,

— Pak valjda je zato nisu ustrijelili? Ne strijelja se iz perverziteta, Sergije Mihajloviču, ako boga znate!

— Vi ste naivan i mlad čovjek, mili moj! Šta vi znate zašto ljudi strijeljaju jedni druge? Iz perverziteta, dakako, a zbog čega drugog bi je bili ustrijelili? Zašto onda mene nisu ustrijelili? To bi tek bilo logično da su ustrijelili mene, a ne nju. Jer ako se ona spremala u emigraciju, onda sam, valjda, logično, i ja morao nešto o tome znati. A mene, eto, vidite, nisu ustrijelili... Ne znate vi što je GePeU! Stotine hiljada ustrijelili su oni, savršeno bez ikakva razloga! Iz perverziteta!

— Sami ste mi rekli da ste odmah pošto su vam saopćili smrt vaše gospođe popili njenu toplu supu. Zar je i to bilo iz perverziteta?

— Da, razumije se, bilo je! Bilo je iz perverziteta! Točno! Sve je to bilo perverzno, ludo i neuračunljivo... Sve je to bilo perverzno, ali ipak vidite: zgaziti jedan ljudski život zato jer se netko odlučio na emigraciju, pardon?

— Dakle, prema tome, vaša se žena ipak spremala da emigrira?

— Spremala se, dakako,

— A vi?

— Jesam, dakako, i ja sam htio emigrirati! A što može pas bez marke i bez krova, nego rep pod noge pak niz cestu kuda bog da ... Svi smo mi bili na kraju svojih snaga i nitko nije više bio normalan,

— Kako to da ste onda ipak rezignirali?

— Nisam imao moralne snage da se ustrijelim. Ne bih znao da vam kažem zašto. Nije to bilo iz kukavičluka, nego više zbog dobrog ukusa. Ustrijelio mi se jedamput u Rigi, na brodu, u svojoj kabini, jedan moj dobar oficir, karabinom u usta, pak mu se lubanja rasprsla na stropu od kabine u paramparčad. Tako, nisam se ustrijelio. A poslije smrti Alice Petrovne pao sam u potpunu abuliju, postao sam nekom vrstom kretena. A da smo se kojom srećom spasili, bili bismo danas živi i zdravi,

— A vi, Sergije Mihajlovič, vi mislite da bi vam danas u emigraciji bilo bolje? Ne znate vi kako se živi u emigraciji! Što biste vi već bili u emigraciji? Klavirist po šantanima, i to jedva. Svirali biste balalajku, u kozačkom kostimu. Kao donski hetman u crvenim pantalonama, igrali biste trepak po provincijalnim kabaretima, na Balkanu ili u Turskoj ...

— A što bi mi falilo? Bio bih slobodan čovjek! À propos! Kod vas, u vašoj zemlji, ima prilično našeg svijeta? Tamo je, ako se ne varam, i Wrangelov štab?

Admiral Sergije Mihajlovič neobično se živo zainteresirao za život ruske emigracije u našoj zemlji: za gospodu generale, za vladike i za visoke dostojanstvenike u Srijemskim Karlovcima, i ja sam morao da mu detaljno pričam o patnji tih bijednih Don Quijotea. I to, kako otvaraju kabarete i bordele, kako su financi i žandari, kako kao plaćenici ratuju s vojskom Ahmed-bega Zogua po Albaniji, kako kolportiraju štampu na ulicama, kako su policijski konfidenti i kako stradavaju jalovo bez ikakve perspektive.

— Nikakvog rezona nema ovo emigrantsko stradavanje. Nema, prije svega, nikakve perspektive,

— Kako da nema perspektive? Gospoda Wrangeli i Kutuzovi i Goleniščevi i Denikini znaju zašto stradavaju! Gospoda su hazarderi, gospoda igraju va banque! Tko

može znati kako mogu još da se okrenu karte? I ako se karte jedamput ipak okrenu, vratit će se gospoda u Rusiju kao francusko plemstvo što se vratilo s kraljem, poslije dvadeset i tri godine. I tako će njihovo emigrantsko gospodstvo ipak izvojštiti svoju moralnu i materijalnu zadovoljštinu, ali mi koji smo ostali, mi ćemo ostati smeće kao što smo i danas. Za nas je sve izgubljeno, a drugo nismo ni zaslužili.

Da bih utješio Sergija Mihajlovića, samo zato da bih ga utješio u njegovim tlapnjama, ispričao sam mu žalosnu i bijednu scenu što sam je doživio s ruskim carskim emigrantom, čuvenim evropskim ambasadorom von Iks, u salonu jednog našeg dubrovačkog grofa, nosioca slavnog historijskog imena. U Dubrovniku, netko mi je bio skrenuo pažnju na to da grof G. posjeduje čitavu seriju starih holandskih ormara iz prve polovine sedamnaestog stoljeća, a kako gospodin grof ima neke kombinacije s tim prokletim ormarima, našao sam se u razgovoru s naivno podjetinjenim, šmrcavim grofovskim starčićem, zapleten u bezizlaznoj konverzaciji o tim prokletim ormarima i o tome kako bi trebalo nagovoriti glavnog dubrovačkog konzervatora, profesora M., da ih otkupi za kneževski dvor. Situacija je postala potpuno beznadna, kad je banula u saloču (kao tobože sobarica) jedna konavoska »kozica« najavivši gospodinu grofu posjetu baruna von Iks. Preuzvišeni carski ruski ambasador u Carigradu, wrangelovski emigrant, barun von Iks, koji je svojedobno putovao arapskim dvanaestoropregom, lokao šampanjac sa turskim pašama i od Madrida do Kvirinala palio lagume, pojavio se ponizan i krotak kao prosjak na crkvenoj porti.

Našao se čovjek kod grofa na tavanu, u nezavidnoj ulozi podstanara, zajedno s miševima i parcovima i golubovima pod krovom grofovskog palazza. Mizerija, jadna i prokisla, u trulom, do koljena dugom salonskom kaputu s izlizanim zelenkastim reverima, tanka metla, s riđom ufitiljenom bradicom španjolskoga granda, barun von Iks stigao je do svog ljubaznog grofovskog gostoprimca da digne energičan protest u, nema sumnje, delikatnoj aferi. »Njemu je dragi naš konte stavio na

slobodno raspolaganje potkrovlje svoga palazza, svoj grofovski tavan s polupanim pokućstvom i smećem, i to je od strane gospodina kontea gest, nema spora, veoma ljubazan, i tako von Iks može uživati u vjetru i u pjesmi kiše kako plače čitave noći i u mišjoj igri, koja je sama po sebi prilično vesela i glasna a nema joj konca ni kraja, ali gospođa supruga ambasadora i baruna teško je bolesna dama, pa ipak, priznat će svako tko ima smisla za objektivnost da silaziti s tavana u prizemlje, u toaletu, silaziti čitava četiri sprata, pak opet penjati se ponovno četiri sprata na tavan, u potkrovlje, u mišje salone, u ‚Hotel promaju', sve to ne bi bila stvar zavidna ni pod najnormalnijim okolnostima, kad bi čovjek bio okružen zaista šarmantnim i dobro odgojenim sugrađanima koji ne misle da imaju monopol na jednu jedinu raspoloživu toaletu. Istina je, gospodin grof je ustupio barunu svoj tavan pod uvjetom da ga dalje ne uznemiruje, i to je od gospodina grofa veoma ženerozno, ali kako gospodin grof stanuje sam samcat u svome stanu od jedanaest soba, on nije mogao doći na tu bizarnu misao da je svemir takvo jedno remek-djelo koje zapravo vrvi nedostacima, a naročito pak naše bijedno ljudsko tijelo, za koje je već Gautama Budha bio napisao da je poderana vreća sa devet rupa, he, he, to naše bijedno tijelo je bijeda, dakle u vezi s tom našom tjelesnom poderanom Budhinom vrećom postoje perverzni prirodni zakoni, a naročito kod bolesnih starijih dama, što neki barbari ne će da uzmu ad notam . . .«

— A tko je taj koji tu nešto ne će, prekinuo je konte našeg baruna diplomatski, očito neraspoložen zbog ove kverulantske kuknjave.

— To je gospodin Majdić, gospodin postolar iz prizemlja, majstor svakako veoma ugledan i posjednik jedinog ključa te nesretne jedine toalete, i taj gospodin majstor Majdić izvolio je uzaptiti taj fatalni ključ i tako je uhapsio praktično sve stanare sa tavana u karanteni, on ih je takoreći osudio na smrt i ne uslijedi li neposredna intervencija s mjerodavnog mjesta, od strane gospodina grofa, kao ipak, mora se priznati, jedinog autoriteta u ovoj aferi, autoriteta kome pripada po svim

zakonima nesumnjiva i konačna arbitraža, ako dakle gospodin grof ne ospori onom sankilotu monopol na ključ od toalete, što ga »gospodin majstor Majdić« smatra svojim stečenim pravom, barunu i barunici ne preostaje nego da izvrše samoubojstvo . . .

— Zašto nije gospodin barun tu bagatelu riješio izravno s onim vandalom dolje u prizemlju, opro se konte ambasadorskoj verbalnoj noti zaobilaznim pitanjem, koje u trenutku kad je izgovoreno nije baš imalo mnogo smisla.

— Ne mogu ja ovom sumašedšem gaspađinu sapožnjiku njišta . . . Il nous déteste comme des êtres les plus détestables, excellence, on je mojoj supruzi pljunuo pred noge, mi smo za čovjeka »сволочь« koja ga smeta zbog tog prokletog ključa. Chacun de nous déteste tous les autres, c'est bien entendu, ali bi ipak bilo potrebno da gospodin grof razgovara sa gaspađinom sapožnjikom — direktno, da uloži svoj autoritet kako bi se stvorio neki modus vivendi u ovim nemogućim odnosima, jer je veoma teško bolovati u takvim žalosnim prilikama kad je čovjek prisiljen da smeta svoje sugrađane i da ih molestira zbog običajnog vršenja više-manje priznatih građanskih prava, a nema, nažalost, više nikakvih društvenih atributa jer spada, takoreći, u socijalne ništice . . .

Način i ton starog diplomata, virtuozna verbalna vještina u trajnom uklanjanju izravnom izrazu »toaleta«, sve je to bilo izgovoreno otmjenom, diplomatski uvijenom frazom kao da se radi o markiranju neke sporne granice u međunarodnim odnosima, s odlučnom prijetnjom eventualnog dvostrukog samoubojstva, a istodobno s punim poštovanjem sakrosanktnog grofovog prava da stanuje u svojoj aristokratskoj izolaciji sam samcat u stanu od jedanaest soba, a da mu uopće nije palo na pamet da svom plavokrvnom drugu u nevolji pomogne nekim direktnim gestom.

Naš slaboumni konte ostao je dokraja uzvišeno tajanstven. Namješteno bezazlen i pretvorljiv, on je svoju sklerotičnu ružičastu masku rastegnuo kao gumenu grimasu te se sav zajapurio kao pjetlić, i tako je ponudio von Iksa zlatnom foteljom uz kamin na kome

je stajao zlatom izvezeni ampir-abažur, on nam je servirao šljivovicu, ponudio nas cigaretama s očitom namjerom da vrati prekinuti razgovor na svoje stare holandske ormare, samo da ne bi trebalo da gubi vrijeme oko otvorenog pitanja šoštara Majdića, ruskog ambasadora i tog slavnog ključa koji je postao životnim problemom emigrantske sjenke sa grofovskog tavana.

Scena je ispala neuporedivo sablasnije nego što mi je uspjelo da riječima ocrtam admiralu Sergiju Mihajloviču kako položaj ruske emigracije nije baš tako briljantan te bi trebalo da čezne za idealnim ruskim životom za granicom, gdje su boljari postali conciergei i, kako on misli, kao taksi-šoferi žive »slobodno«.

— »Sloboda«, kao sve na svijetu, relativan je pojam,

— Da, da, slažem se, »sloboda« je relativan pojam, a čovjek koji se ne osjeća slobodan, on relativno osjeća da nije relativno slobodan, i to je relativno logično. Sve je na svijetu relativno, dakako, pak ni ovaj provizorij nije da nije relativno prolazan,

— Varate se, Sergije Mihajloviču, kad mislite da je ovo provizorij! Taj provizorij traje već osmu godinu i nije to nikakav provizorij, nego život kao takav, u svom najpravilnijem odvijanju. Po vašem nerazumijevanju stvarnosti, po krivom objašnjavanju događaja i prilika, po vašem kliničkom neredu u kome se gubite, vidi se da vjerujete da je sve u čemu živite provizorij i da se nadate da će »nešto« odigrati ulogu metafizičke intervencije odozgo. Vis maior, u obliku novog svjetskog rata? Sve su to fikcije. Bilo bi potrebno, Sergije Mihajloviču, da se logično i stvarno odredite spram čitavog niza fakata, da se pomirite sa stvarnošću, da uvidite . . .

— Meni je svejedno, ja nemam šta da uvidim, ja sam na kraju puta, ja ću, nadam se, doskora sklopiti svoje oči, i kakva bi smisla imalo da se nekako naročito odredim, i zašto, i za koga? Svi smo mi ovdje već u grobnici, još samo da nas zaspu zemljom i sve je gotovo.

Doista! U sivoj polurasvjeti snježnog martovskog poslijepodneva, čovjek, u svojoj admiralskoj dolami sa

koje je vrijeme izlizalo sve zlato, izgledao je kao s onoga svijeta. Blijed, krezub, s pepeljastim čuperkom kose preko tjemena, s uvelim, kao pergamena prozirnim pastelnoplavim ustreperenim vjeđama polukrepane kokoške koja se sva uzlepetala od panike pred nožem, admiral je sjedio leđima okrenut spram svijetla kao leš izmoždenog morfinista. On je govorio, njegove su se usne micale, njegovi prozirni neurastenični prsti listali su bakrorezima iz osamnaestoga stoljeća kao da dodiruju trule koprene, ali poplašen zelenkast pogled što je zračio iz mrene podlivenih žućkastih bjelutaka u crno obojadisanim, kao kitajskim lakom tuširanim očnim rupama, taj pogled dodirivao je predmete tangentama koje se, iznad ovog razgovora, i ovog stana, i ovog vremena, gube kao asimptote, negdje daleko vani, u nepoznatim, beskrajnim prostorima.

— Da, da, možda imam pravo! Možda je on zaista opterećen predrasudama svog odgoja i svog društvenog kruga, možda spada među one nastrane manijake (kakvima ruski život, nažalost, obiluje) koji nisu u stanju da vide stvari kako one doista izgledaju, nego kako ta gospoda priželjkuju da bi stvari izgledale. Možda se kod njega radi isto tako o političkom daltonizmu, o krivoj perspektivi, na temelju optičke varke. On sam ne uviđa da ne vidi više ništa. On je zbunjen događajima, njega dinamika ruskog života nosi kao smeće. Možda se on zaista buni u procjeni stvarnosti. Ja sam inostranac, ja sam doputovao prvi put u Rusiju, pa kakav dojam danas čini na mene Rusija? Kakav je ovaj današnji ruski život u poređenju s evropskim? Što radi Evropa?

— Jedna stvar pala mi je u oči odmah poslije prijelaza ruske granice i toj sam stvari posvetio naročitu pažnju: nigdje nisam primijetio ni jednog jedinog čovjeka s lošom obućom! Svi su, više-manje, imali dobre čizme i valjenke,

— To se vama iz vagona en passant pričinilo da je ta obuća dobra! A najposlije, sve kad bi sve ruske čizme danas i bile dobro potkovane, zar se isplatilo proliti toliko krvi za te nesretne čizme?

— Pa nije samo stvar u čizmama i galošama! Na ulicama vlada srednja jednostavnost, luksuza nema, ali nigdje nisam mogao konstatirati neku naročito uočljivu bijedu kakvom vrve zapadni velegradovi! Upadljivog pauperizma nisam mogao da primijetim!

— Onda niste dobro gledali, mili moj! Naša ruska bijeda ne sjedi u izlogu! Ona se ne pokazuje inostrancima! Ona je duboko zakopana, a vi pojma nemate kako izgleda naša ruska bijeda. Selo rusko da ste imali prilike vidjeti!

— Pa bio sam i po selima! Vidio sam električnu rasvjetu po selima, slušao sam radio!

— Vi ste bizaran čovjek, nasmijao se gorko Sergije Mihajlovič. — Uvjeravam vas da ste gledali Potemkinovo Selo ako ste u njemu slušali radio! Na moju časnu riječ, mili moj! Da ste vi vidjeli Peterburg kakav je bio to grad! Čitav Peterburg oko Admiraliteta, to je bila jedna kulturnohistorijska riznica! Čitav ampir-Peterburg moglo se postaviti u muzejsku vitrinu. A danas, to je ruševina i smeće! (Smeće, to je bila admiralova riječ i on ju je upotrebljavao s naročitim naglaskom.)

— Bože moj, klasa koja je robovala dok je Peterburg bio ampir-vitrina nije od te vitrine imala savršeno ništa, kao što nema ni danas! Ta klasa, dakle, po toj razlupanoj vitrini nije ništa dobila ni izgubila! A osim toga: bio sam po zbirkama i po muzejima i našao sam ih u dobrom stanju. Bit će, dakle, da te riznice s ruskim historijskim blagom nisu baš tako uništene kao što se govori. Uopće: suviše se laje. Sve je zatrovano mržnjom. Nitko ne umije tako mrziti kao klasa koja je deklasirana,

— Vi ste bizaran čovjek! I vi zaista vjerujete u »klasu«? Vi vjerujete da postoje neke »klase«? Jedan čovjek htio je jedamput davno da me uvjeri da zaista postoji i da historijski djeluje neka »klasa« i dao mi je da pročitam »Komunistički manifest«. Pročitao sam tu brošuricu do sedme stranice, ali to je sve tako naivno da sam je bacio. Kakva »klasa«, molim ja vas? Vrubelji žive na ovome svijetu, što je zapisano, preko

četiri stotine godina, a jedan Vrubelj (brat moga djeda) pao je godine 1830, u julu, na barikadama u Parizu! Kakva je to »klasa«? Šta ima smrt mog po djedu prastrica s »klasom«? Osamnaest godina prije tog vašeg Komunističkog manifesta, jedan je moj Vrubelj pao za stvar Revolucije! A danas ja dobijam od te iste revolucije po glavi! Idite, molim vas, kakva je to logika?

Tako smo razgovarali o baltičkoj floti, o nesnosnom i neljudskom, izobličenom životu na ratnim brodovima i o tome kako je ratni brod vrhunac tehničke organizacije, s jedne strane, a kako se život na ratnom brodu onečovječio, kako pola oficira svih ratnih flota svijeta spada u nastrane lude, i da nije bilo pobune u baltičkoj floti, Revolucija ne bi bila pobijedila.

— Bilo je jedamput kada je komadić smrdljivog sleđa vrijedio kao prvorazredna delikatesa, a onda su gladni ustali i oborili državnu vlast. Sve mi se čini da će i opet doći vrijeme kad će smrdljiva i gnjila riba ponovno postati delikatesa. Onda će i opet ustati gladni i oboriti državnu vlast! Danas vlada Rusijom Trijumvirat (Bronštejn, Džugašvili, Dzeržinski), a poslije trijumvirata nije daleko vrijeme Prvoga konzula! He-he! A zna se što dolazi poslije Osamnaestoga Brumairea! Ha-ha! Ótė-toi de là, que je m'y mette! To je sve!

Već je pao sumrak kad sam se oprostio da pođem. Admiral Sergije Mihajlovič toliko se gostoljubivo konvencionalno uznemirio mojim odlaskom, te nisam mogao da mu odbijem da me ne otprati, i tako smo se našli na ulici.

U žutom martovskom predvečerju sniježilo je. Mokre i teške pahulje lijepile su se o znojne nosnice i vjeđe, ulica moskovska brujala je neobično živo, valjajući se kao ponornica koja ne staje i huči iza zidina. Na Lubjanskoj ploščadi, oko Vitalijeve fontane, zvonili su tramvaji svojim oštrim odzvucima, cviljele su sirene i klaksoni, kolporteri izvikivali »Večernju Moskvu«, igrajući se razuzdano neke vrste golfa po blatnim i snježnim pločnicima za palćinjik (poltinnik) srebra. Bilo je to baš onog dana kada je u Palači Profesionalnih saveza u ve-

likoj dvorani Mramornih kolona ležao na odru Predsjednik Sovjeta, doktor Narimanov, i sa sviju su se kuća vijale crne zastave.

Po trgovačkim magazinima pale se prve svjetiljke, talasaju se crni ljudski talasi u žutom predvečerju, masivne crne kupole grada sa zvonicima i s antenama, u modroj maglenoj perspektivi crni prokisli barjaci i ulična graja, slika uznemirena, puna pokreta. Moskovskim ulicama stupaju beskrajne povorke sindikalnih i političkih organizacija na posljednji poklon mrtvom Predsjedniku Sovjeta, a iznad gomila po trgovima i ulicama talasaju se bezbrojne crvene zastave, sa crnim velima, razvite visoko na kopljima, kao da se same kreću iznad mase, uličnom bujicom. Nizovi crvenih barjaka istočnjačkih narodnosti sa turskim i arapskim pismenima i engleskim parolama, masa barjaka s parolama pojedinih fabrika i kvartova, nepregledna masa barjaka moskovskih, lenjingradskih, gruzinskih, tatarskih, laponskih, finskih. Ljudi sa koso rezanim očima, brončane, tamnosmeđe lakirane masti, masa Lotiša, Ukrajinaca, Bjelorusa, masa ruska, sovjetska, masa revolucionarna koja teče kao velika rijeka zapljuskujući pločnike. Mongoli, iz dalekih azijskih predjela, zaogrnuti krznom svijetložutih sobova, mašu na kopljima golemim natpisom: »Camarades, préparez-nous l'Octobre Universel«, stupaju školska djeca s bubnjevima i trubama, grme kamioni krcati radničkim delegacijama iz najdaljih fabrika po gradskim periferijama, i sva se ta masa od stotina i stotina tisuća glava slijeva pred palaču Profesionalnih saveza gdje leži na odru predsjednik Sovjeta Narimanov.

— Pogledajte, molim vas, Sergije Mihajloviču (nisam mogao da se svladam, a da ne podijelim s njime svoju impresiju), vi valjda ne ćete ustvrditi da ovo kretanje masa nije spontano, da to nije neki pokret iz simpatije za mrtvog predsjednika! Prosto bi tehnički bilo nemoguće da se naredbom istjeraju na snijeg i vjetar stotine i stotine tisuća!

— A vi kao da niste čitali historiju baš ni jedne revolucije? Na primjer, uzmimo, francuske! Zar vam

nije poznato da je pariska ulica klicala Robespierreu još dvije nedjelje pred smrt? Što vi znate što je ulica? Gledajte radije ona svijetla na onoj zgradi! Ono je GePeU!

Admiral Sergije Mihajlovič Vrubelj izgovorio je ova tri posljednja slova — GePeU sa tako misterioznim naglaskom te sam i nehotice bacio pogled na svijetložuto rasvijetljene prozore visoke tamne zgrade na Lubjanskoj ploščadi na čijem timpanonu svijetli transparentna zemaljska kugla, staklena, obasjana crvenim ekvatorom i meridijanima i simbolima proleterske diktature: srpom i čekićem.

GePeU! Ta tri slova izgovaraju se po čitavoj Rusiji veoma ozbiljno, a značenje toga pojma — GePeU tako je zamašno te se upotrebljava i u dramama i u filmu, kao tragičan efekt u posljednjem činu. Uloga — GePeU-a u suvremenoj ruskoj dramatici podudara se s ulogom Usuda u staroj klasičnoj tragediji i kada se GePeU javi na sceni, svi su protivnici izgubljeni.

— Da, ne razumijem u kakvoj vezi stoji ova zgrada na Lubjanskoj ploščadi s ovom manifestacijom?

— U kauzalnoj, gospodine! U kauzalnoj. Ako nemate ništa protiv toga, to je specifičan slučaj ruskog kauzaliteta! Da nema onih osvijetljenih prozora, ne bi bilo ni ove parade! Ničega od svega toga ne bi bilo u Rusiji danas da nema one kuće s osvijetljenim globusom! To je najkrvavija kuća na svijetu! Niste vi još doživjeli šta to znači kad je netko vaš, bližnji, nestao za onim vratima! Došli ste s njim do one straže i više nikada... Ne znate vi šta to znači.

Sergije Mihajlovič zagledao se u rasvijetljenu kuću na drugoj strani Lubjanske ploščadi i ja sam primijetio kako mu se lijevo oko zalilo suzama. Grickao je donju usnu nervozno, klimao značajno i polagano glavom, a zatim uzeo šešir s glave i prekrstio se triput pobožno i tako ostao gologlav. Žalostan, tih i pognut.

— Полное сочинение Герцена, полтора (sabrana djela Hercena, rubalj i po), urla iz snježne vijavice promukao bukinist iza naših leđa, a život se valja dalje glomazan i težak, po svojim dubokim i neoborivim

zakonima. Izvikuju trgovci krimske jabuke, pljuckaju ljuske sjemenki, nuđaju sušenu ribu, limene male žabice, zelene gatalinke što trčkaraju amo-tamo na malenim kotačićima, a iznad Kitajgorodskog zida od Nikolinke valjaju se koprene gustog, crnog, neprozirnog dima obavijajući čitavu ulicu čađom i gustim mirisom požara.

Promatram ćelavog blijedog admirala kako gologlav zaplakano, slaboumno zuri u intenzivno osvijetljene prozore na Lubjanki i osjećam kako mi taj čovjek postaje svakoga trenutka sve neprijatniji.

„Šta me, do đavola, muči tim svojim stvarima kao po nekom sistemu? Neka patološka luda. Ja mu ionako ne mogu pomoći..."

Htio sam da se oprostim od te admiralske blune, da se ukrcam na jedan tramvaj spram Arbàta, ali i on je izjavio da ima posla na Arbàtu i tako smo se zajedno popeli na tramvaj, pretrpan putnicima, uguravši se jedva jedvice u znojne mesnate grozdove od zgužvanih tkanina i blatne gumije na platformi.

— Gledajte, molim vas, upozorio me admiral na kašu mesa, kaputa, čizama, blata. — Molim vas, kako su sva ta lica očajna i žalosna! Tu nema ni jednog jedinog za koje bi se moglo reći da je sretno...

— Vraćaju se ljudi s posla, umorni su, imaju briga, bože moj, a tko danas nema briga?

— A ona udovica, zar ta dama ne izgleda kao da je čitavo poslijepodne mjerila Moskvu Rijeku kako je duboka?

To je bila istina! Zgurila se na klupi jedna građanska udovica, u crnom žalobnom velu, s licem turobnim, po svim dekorativnim pogrebnim propisima kako već izgledaju udovice na žanr-kompozicijama osamdesetih godina, na platnima koja treba da djeluju turobno, sentimentalno, jer druge svrhe i nemaju nego da se sviđaju nesretnim udovicama. Dama upaljenih očiju, gustih metličavih trepavica u građanskoj koroti, sva zaokupljena svojom tugom, unakrštenih ruku na krilu, ona je izgledala uzvišena iznad ulične i tramvajske gužve, skoncentrirana na svoju ličnu patnju, te

bi u pravilnom intervalu sa dubokim uzdahom od vremena na vrijeme crnoobrubljenom maramicom sušila suzu za suzom. Osim te, nesumnjivo nesretne udovice, još je jedan čovjek, s rukom u povoju, grimasirao i mijenjao boje kod svake jače trešnje, kao da ga probada bol svježe iščašene desnice. To su bila jedina dva lica za koja bi objektivni svjedok mogao da utvrdi da su žalosna: jedna udovica i jedan čovjek koji je iščašio ruku u ramenu. Ostala lica u tramvaju bila su banalne prljave sive maske, pod masnim, snijegom natopljenim šubarama, i u onom vonju mokrog ruha i kože, u lapavici što se cijedi u malom potočiću tramvajskim vagonom, iza zahukanih stakala i u slaboj rasvjeti, svi smo se mi lijepili jedni uz druge, duvajući jedni drugima u obraze i nervozno iščekujući da se što prije iskrcamo.

Nasuprot nesretnoj udovici u crnini, na klupi, sjedile su dvije djevojke, sa crvenim partijskim jakobinskim rupcima, dvije djevojčice, po svemu radosne što putuju ovim tramvajem. Jedna od njih, do prozora, lijepila je naljepnice na staklo mokrog tramvajskog prozora, razvijajući ih kažiprstom veoma pomno. Te naljepnice nisu bile veće od reklamnog biljega kakvi se obično lijepe po prozorima trgovačkih izloga.

Jedan glas iz mase tramvajske skrenuo je pažnju djevojci da je pod prijetnjom globe od pet rubalja zabranjeno lijepiti vinjete po tramvajskim staklima, ali je ona, prilijepivši nekoliko vinjeta, lijepila sve noviju i noviju, bez obzira na dobronamjernu opomenu ljubaznog suputnika.

— Jeste li čuli, građanko, zabranjeno je lijepiti vinjete po staklu? Kaznit će vas sa deset rubalja, javio se glas suputnika negdje iz druge klupe.

— To je sasvim bezazlena marka, ta nikome ne smeta! Ne će me zato globiti, ogradila se djevojka i dalje lijepila svoje vinjete po staklu prozora.

— Ne će globiti samo vas nego i mene, građanko, upleo se u taj dijalog kondukter. — Zabranjeno je lijepiti bilo kakvu hartiju po tramvajskim staklima, izvolite, molim, budite dobri, čitajte što piše na tabli!

— Ja ću i platiti ako me budu globili, odgovorila je djevojka mirno i nastavila svojim poslom.

— Ali ja vam zabranjujem da u kolima za koja ja odgovaram lijepite hartiju! Građanko, jeste li me razumjeli?

— A što vičete na mene? Prošlo je vrijeme kad su muškarci vikali na žene!

— Ne vičem ja ništa nego vas mirno molim da odmah skinete te papire, građanko!

— Ne ću!

— A ja vam kažem da ih skinete i ne budete li ih skinuli smjesta, pozvat ću milicionara!

— Pa ga pozovite, izvolite, molim! To je smiješno! Što vi meni prijetite milicionarom, šta vičete na mene?

— A tako? Vi baš hoćete da pozovem milicionara? E, pa dobro, da vidimo!

Kondukter, razdražen ovim dijalogom, histerično je triput povukao za remen zvonceta i dao znak vozaču da stane.

— Čekajte, da vidimo, hoćemo li vas opametiti s milicionarom?

Uzrujan i povrijeđen u svome dostojanstvu, kondukter je stao da se probija kroz gužvu spram izlaza. Tramvaj se zaustavio.

Glasovi putnika: — A zašto niste htjeli da skinete tu svoju glupu marku? Šta će vam ta igračka?

Druga proleterka koja je do ovog trenutka šutjela uzvišeno i neutralno: — A što je vikao, na koga on ima da viče, mi već vrlo dobro znamo što se smije, a što se ne smije!

Čovjek s maskom bešćutnom, beethovenskom: — Druganice, molim vas, budite dobri, skinite tu svoju igračku, nama se žuri, mi nemamo vremena za te vaše gluposti!

Jedna kurzistkinja s torbom punom knjiga: — Tako je, mi ne možemo da gubimo vrijeme zbog tuđih gluposti!

Udovica u žalobnom velu, prividno uzvišena iznad svih zemaljskih zapletaja: — Zar je to dostojno jedne žene, igrati se ovakvim stvarima?

Djevojka koja je dosad posve mirno lijepila svoje vinjete, glasom uzrujanim, jedva primjetljivo ustreperenim: — Što hoćete da kažete, što treba da znači: »igrati se ovakvim stvarima«? Kakvim stvarima i što znači »igrati se«? Izvinite, građanko, nisam ni najmanje znatiželjna na vaše mišljenje, to više što je neinteligentno!

Jedan građanin sa šiljastom bradicom i cvikerom ustao je i progurao se do novopolijepljene vinjete na tramvajskom prozoru, skinuo svoj cviker i tako se sagnuo spram stakla i čita: — MOPR.

Za tim kratkovidnim građaninom više je putnika napustilo svoja mjesta i svi se guraju do vinjetuške na tramvajskom prozoru da bi odgonetali tajanstveno značenje ovih hijeroglifa: MOPR.

Druga djevojka: — Molim vas, građani, budite dobri i ne uplećite se u tu stvar! Sve to se vas savršeno ništa ne tiče!

Jedan čovjek u crnoj košulji: — To su marke Međunarodne pomoći revolucionarima. Međunarodna organizacija pomoći revolucionarima: MOPR. To naši drugovi gnjiju po evropskim tamnicama i treba im pomoći! To je pametna stvar! To se ne može zabraniti!

Tramvaj se zaustavio na jednoj od najprometnijih ulica od Teatralne ploščadi spram Mohovaje i za našim kolima stajalo je već oko dvadesetak vagona, a svi su davali nervozne signale zvoncima. Glasovi, uzrujavanje, vika. Signali tramvaja. Nervozna zvonjava našeg vozača da krenemo. Psovke. Stanka.

A kad je naš kondukter dovukao milicionara, napetost je u kolima znatno porasla i svi su se suputnici učtivo uklonili predstavniku vlasti kao jato pingvina. Milicionar, plavokos, golobrad dečko, dobroćudna izgleda, spram čitavog tog zapletaja vidljivo indiferentan, prosto kao da nije umio da se snađe pred ovom kvadraturom kruga. Jest, vinjete lijepiti po tramvajskim prozorima zabranjeno je u smislu pozitivnih propisa, o tome nema nikakve sumnje! Ali agitirati za pomoć revolucionarima koji skapavaju po kapitalističkim tamnicama nije zabranjeno, upravo obratno od toga, svijestan revolucionar tu pomoć treba da smatra svojom prvom dužnošću.

Graja, glasovi i hitre kretnje proleterske djevojke koja je izazvala skandal, a zapravo se bori za revolucionare iz solidarnosti i dalje sve brže lijepi svoje vinjete po prozorima kao da se ništa nije desilo, sve je to milicionara zbunilo te nije znao šta da uradi: da ureduje ili ne?

— Ja sam je upozorio, građanko, budite dobri, propisi su takvi i takvi, ja odgovaram za kola, a ne vi, zabranjeno je lijepiti bilo kakve parole i uopće hartiju po staklu, i to je štampano na tabli, zanovijetao je kondukter očekujući od milicionara pomoć.

— Idemo, idemo, nemamo vremena, već je kasno. Bacite je napolje iz kola, objasnite se na ulici!

Netko je povukao za remen i dao signal vozaču, a na to je naš kondukter stao da urla iz svega glasa: — Izjavljujem, građani, da ovako ne mogu da vršim svoju dužnost! Ostavit ću kola!

Glas: — Sretan vam put!

Graja glasova: — Misli da je još uvijek oficir! Prošlo je to vrijeme, moj druže! Nema više danas epoleta, mili moj! A gdje vam je legitimacija? Mi smo članovi partije i mi smo dobili dozvolu da lijepimo ove marke! Ne čitate novine! Ne pratite našu štampu. U svim novinama bilo je odštampano jasno i glasno da je MOPR izuzet od zabrane! Analfabeti! To je stvar međunarodna. To je revolucionarna dužnost iz solidarnosti da pomažemo svojim drugovima revolucionarima u kapitalističkim tamnicama! Pa dobro, drugovi, gdje vi živite? Hoćete li hapsiti »MOPR-ovce«?

Protuglasovi: — Druže milicionaru, uredujte po pozitivnim propisima! Molim! Kakav je to način da za jednoga propisi vrijede, a za drugoga ne! Kakva je to ravnopravnost? Tko ste vi? A tko ste vi? Ja sam proleter! Svi smo mi proleteri, i ja sam proleter upravo kao i vi!

Jedan kratkovidni intelektualac, s torbom punom hartije i rukopisa: — Građani, molim vas, građani, molim vas, idemo, mene čekaju na radničkom univerzitetu . . .

Tako je graja rasla. U gužvi iza nas grmjeli su signali tramvaja, a kondukteri i vozači tramvajskih kola skupili su se oko našeg vagona i tukli šakama po staklu, da krenemo, što čekamo, da li smo sišli s uma?

Sergije Mihajlovič Vrubelj promatrao je ovu borbu oko jedne prozirne markice MOPR-a pasivno, s nekim ironičnim prezirom, a zatim je planuo s pogledom pritajene strasti. Kao stara kavalerijska kljusina kad prisluškuje zveketu izvučenih sabalja, taj se čovjek zaletio na neodgovoran ispad. U prepirci s milicionarom, u prijetnjama i halabuci stala je da se valja lavina mračnih strasti koja često počinje s neznatnom vinjetom na tramvajskom prozoru, a razgara se do oborenih i slupanih vagona, do razorenih gradova, do rastrganih šina, do topova i do katastrofe. Sergije Mihajlovič svladavao se očito, a to se primijetilo po nekim suzdržanim trzajima čitavoga tijela, a onda se bacio u kaos kao karteča i stao da viče na milicionara: — Uredujte, druže! Svi smo mi građani, svi smo mi ravnopravni! Građani! Mi ne smijemo dopustiti da za jednoga propisi vrijede, a za drugoga ne! Mi imamo svojih prava, ne samo dužnosti!

Promatrao sam admirala u otrcanoj mornarskoj kabanici, krezuba njegova usta, ustreperen promukli mu glas, i u onoj blesavoj graji za i protiv, mislio sam kako postoje dvije životne koncepcije, dva mentaliteta nespojivo podvojena od sasvim neznatnog pitanja jedne obične prozirne vinjete MOPR-a, pak sve do osnovnih filozofskih problema, novca i radne snage, boga i đavla, lijepog i ružnog, dobra i zla... U grubim glasovima urlale su čete crvenih i bijelih, glasovi gospode i robova, boljara i kmetova i, promatrajući admirala Sergija Mihajloviča Vrubelja, bilo mi je jasno da se ta bluna pokorava unutarnjem glasu svoje sudbine; iznerviran čitavim teškim popodnevom, pustio sam čovjeka neka se bije za svoje fikcije, neka se buni i urla samoubilački kako umije, i, proguravši se neprimjetno iz gužve, našao sam se sav zgnječen i znojan u snježnoj mećavi.

Guste krpetine snijega na vjetru lijetale su kosim crtama. U razvodnjenoj lapavici, kad se galoše zalijevaju mokrim blatom, kad snježnica štrca pod automobilskim pneumaticima kao voda pod motornim čamcima, u sivomutnoj rasvjeti ljubičastih bulvarskih svjetiljaka, komešanje izvoščika, mesara, kolportera i prolaznika poprimalo je sablasne konture uznemirenog plesa ustitranih prikaza. Ljudi prodavali su krvavo meso u mokroj novinskoj hartiji, mahali tustim ribetinama, trčali preko ulice i nestajali u oblacima magle i snijega, a sa dna bulvara, kao nošena vjetrom, dolazila je ogromna povorka sa crvenim zastavama. Bradati starci poštapajući se, žene držeći se za ruku i djeca koja pjevaju tužne i nerazumljive napjeve. Ta povorka kretala se kao četa hodočasnika pobožno i svečano, i svi ti ljudi stupali su uzdignute glave zureći visoko u zamagljeno, vjetrovito nebo. Na čelu povorke, na visokim kopljima horizontalno se povijala na vjetru zastava sa blistavim zlatnim pismenima: Да здравствует труд слепих!

Vijao je vjetar, padao je mokar snijeg, a nad glavama slijepaca grmjeli su duboki basovi zvonova, ozbiljno teatralno kao kod Musorgskog i Rimski-Korsakova kad se kruni ruski car Boris Godunov. Stupali su slijepci pjevajući kroz mećavu i onaj se crveni barjak polagano kretao naprijed i nestajao u daljini, u sivom metežu ulice.

Sjetio sam se umirućeg Sverdlova koji je svojim prijateljima na samrti govorio o velikoj sreći ljudi kojima je bilo dano da dožive divne dane kad se stalo buditi čovječanstvo iz sna.

A eto! U onom tramvaju, suvremenik Sverdlova, admiral Sergije Mihajlovič Vrubelj, buni se upravo protiv ljepote tih sverdlovljevskih dana, a da pojma nema ni gdje je živio ni kakvi su bili ti dani što ih je tako ogorčeno proklinjao.

Doznao sam povjerljivim putem o admiralu Sergeju Mihajloviču Vrubelju da je u odeskim mornarskim nemirima godine 1905—06 odigrao fatalnu ulogu istaknuvši se kao jedan od najambicioznijih krvnika, a ta su odeska krvoprolića postala temeljem njegove admi-

ralske karijere. Drugo: da je godine 1915, na svom admiralskom brodu, dao ustrijeliti tri mornara zbog pobune. Pred revolucionarnim sudom branio se nastupivši dokaz istine da je to krvoproliće izvršio na viši nalog. Treće: Sergije Mihajlovič Vrubelj nije nikada bio oženjen, pak je dakle umorstvo njegove žene, kurlandijske barunice, potpuno izmišljena stvar. Na kraju i najvažnije: Sergije Mihajlovič dao je o meni svojoj pretpostavljenoj policijskoj oblasti izvještaj da me je pomno ispitao o mome shvaćanju ruske emigracije i o sadržaju mojih ruskih dojmova. Ja da mislim o emigraciji negativno, a o ruskim prilikama kritički i uglavnom povoljno.

KAZALIŠNA MOSKVA

Mislim da je Strindberg napisao kako bi kazalište trebalo da postane biblijom prosjaka. Doista! Kazalište za posljednjih trista-četiri stotine godina i nije drugo nego neka vrsta slikovnice za siromašne duhom, a da bi zbivanje na daskama mogli da prate i analfabeti, dramski se tekstovi objašnjavaju slikama.

Scena i slikarstvo neodvojivo su vezani već od molièrovskih dana, pak je odvajanje scenske problematike od likovne pokušaj jalov. Postoji razvojni kontinuitet kazališne mizanscene u slikarstvu, a taj se može veoma lijepo pratiti i po moskovskim galerijama. Prođete li dvoranama Tretjakovske, od osamnaestog stoljeća preko romantizma i žanr-slikarstva do ruskih simbolista dekoratera i takozvanih likovnih revolucionara za posljednjih petnaest-dvadeset godina, primijetit ćete na platnima koja datiraju do konca devetnaestoga stoljeća, kako slikar u svojim scenama nastoji kako bi nam dočarao punu podudarnost oblika (izraženih bojom) s oblicima i pojavama u prirodi, a kasnije, od prvoga decenija ovoga stoljeća, u slikama sve se jače naglašava »apstraktno« i »duhovno«, od Kandinskoga do suprematista, do slikara bespredmetnih motiva. Od peterburških ampir-vidika, do bogatog žanr-slikarstva, jasnih i preciznih prizora kao što su radovi jednog Canaletta, od kneževskih intérieura, zavjesa, grbova i zlatnoizvezenih odora, od blistavih lakiranih platna na kojima je koža naslikanih gospođa ružičasta, a pokućstvo masivno i carsko, do mikroskopskog svijeta kakav se ukazuje radoznalom oku pod sitnozorom, gdje se sve pojave pretvaraju u sablasti, kao što je avetinjski svijet muhine noge pod povećalom, do apstraktne družbe sanjara

i pustolova koji se kreću u sjeni Kandinskog (dokumenata očiglednog rasula akademskog ukusa i kulturne anarhije naših dana), od slika u dvorani osamnaestoga stoljeća u Tretjakovskoj galeriji pak do Muzeja živopisne kulture na Roždestvenki, leži čitav raspon suvremenog slikarskog raskola. Iz predmetnoga u bespredmetno, tu se njeguju nove formule svijesti i spoznaja, tu tehnika podređuje pod svoje imperative sve novonastale likovne izražajne mogućnosti, tu moralno-intelektualni raspon suvremene poezije postaje jedinim stvaralačkim movensom i jedinim izvorom nadahnuća, u sjeni vakuuma.

I upravo zato jer je kazalište doista postalo neka vrsta pučke, masovne, plebejske slikovnice, nije čudo da se pomjeranje ukusa koje je ugrozilo dosadne akademske i postimpresionističke formule javlja i na sceni, ne toliko u samim tekstovima, koliko u likovnim oblastima scenarija. Pred našim očima odvija se dvostruko paradoksalan i nelogičan zaplet: drama je naših dana u svojim kontrastima jednostavna, elementi suvremene tragedije su poznati: oni se javljaju uslijed razumnog sudara logike i interesa, pak bi poetska riječ suvremene dramatike, koja bi htjela eshilovski da odrazi stvarnost, trebala da bude isto tako masovna i prodorna, jasna i jednostavno plastična. Mjesto toga scenska ilustracija teorijski jasnih dramaturških sudara jeste dekadentna i apstraktna, jer se povodi za likovnim ukusom vremena, a taj je u rasulu, kao nesumnjiv simptom izumiranja jedne civilizacije, koja se ne raspada samo u likovnim oblastima nego i u predjelima gotovo sviju duhovnih disciplina podjednako. Dok bi naša današnja, suvremena društvena drama trebala da bude modelirana skulptorski, njen je scenski izražaj bespredmetan i eksperimentalan, pokoravajući se lirski apstraktnoj pustolovini suvremenih slikarskih izleta u ništavilo. Tako se u kazališnom životu na sceni rađaju nemir, nered i zbrka u programima i u planovima, i svih četrdeset moskovskih kazališta danas samo su odraz mutne uznemirenosti koja se povija oko moderne dramatike kao dim oko garišta na kome, ako se pravo

uzme, što se tiče scenskih ostvarenja u Dvadesetom stoljeću, baš i nije tako mnogo planulo. Igraju se malograđanski događaji s velikom gestom tragedije, puni klasične analize i suptilnih detalja, prikazuju se prvi pokušaji scenske sinteze sa futurističkim i dadaističkim scenografskim besmislom, i osim nekih uspjelih pokušaja s eksperimentalnom pozornicom, na istaknutim moskovskim scenama, kao nigdje u ruskom životu, cvjeta ancien-režim!

Po kazališnim kuloarima, dekoriranim zlatnouokvirenim portretima starih slavnih glumaca, po foajeima gdje blistaju mliječne lopte plinskih svjetiljaka iz sedamdesetih godina prošloga stoljeća, vlada aristokratski štimung Carstva, i sve se pričinja kao da živimo iza kulisa fantastičnog statusa quo ante. Tu se igraju Maeterlinck i Gribojedov, Ostrovski i Saltikov, Schiller i Shakespeare, i kada se vraćate kući poslije predstave, gdje ste prisustvovali igri staromodnih intriga, koja se odvija na prospektnim scenama sa tri kulisna plana, na ulici vi na momenat zaboravljate da ste u gradu u kome su svi carski spomenici oboreni, u gradu gdje je pobijedila revolucija i politički ostvarila na Zapadu toliko oklevetanu i zloglasnu diktaturu proletarijata. Osim zlatnih rokoko-kazališta, gdje se po ložama sve češće viđaju naga ramena dekoltiranih gospođa obrubljena diskretnim svjetlucanjem briljanata, daleko na gradskim periferijama postoje teatri mase, teatri s revolucionarnim tendencioznim parolama, gdje scena nije kulturnohistorijski muzej nego pučka tribina za formulaciju aktuelnih revolucionarnih problema. Po tim su teatrima dekor i scenarij futuristički, dadaistički, ekspresionistički (u jednu riječ apstraktni), a gledalište je krcato ljudima u radničkim dresovima, ženama sa crvenim jakobinskim maramama, proleterskom masom u čizmama i u košuljama. Sjedala su u tim periferičnim teatrima jednostavna, netapetirana, puše se samovari, ljušti se žbuka, miriše po fosforu, po vlažnoj prašini, po dezinfekcionim tinkturama. Ali kada krvnik na sceni vješa nekog revolucionara i orkestar plače »Вы жертвою пали«, grme drvena sjedala u čitavom gledalištu spontano (kao kle-

cala po crkvama), i svi prisutni pjevaju mrtvački marš pognute glave i pobožno. U tim dušama odnos je spram scenskih ljepota djevičanski religiozan, i kad pucaju puške na barikadama, kad padaju heroji uz eksploziju dinamita, tu se udara nogama o pod, tu se viče i aplaudira u višem zanosu. Kao u politici, religiji, trgovini, na ulici i po vozovima, i u ruskim kazalištima primjećuje se diferencijacija dviju struja klasnopolitičkog raskola. Agonija građanskog društva danas je na sceni simbolična nijansa, bezidejni pesimistički uzdah i dekorativni trik, a mase koje se dižu sa dna, u svojoj proleterskoj svijesti klasnoprobuđene mase hoće da vide na scenskim daskama svoje heroje, koji padaju vlastitom tragičnom voljom, ali čija ideja pobjeđuje.

U prvome redu moskovskog kazališnog života još uvijek vlada Moskovski hudožestveni akademski teatar S. Stanislavskoga i Nemirović-Dančenka (MHAT). Osim Moskvina, Knipper-Čehove, mladoga Čehova i Kačalova, tu igraju još mnoga slavna, kod nas nepoznata imena. Hudožestveni akademski teatar predstavlja u ruskom kazališnom životu (kao što to njegov epiteton ornans »akademski« i sam govori) akademsku prošlost, neke vrste uglednu uzoritost, o kojoj se pišu sintetične studije i govori tonom suhoparnim, uzvišenim, zaista dostojanstveno akademskim. Sva istaknutija imena tog akademskog teatra nose akademske naslove, protektori su novonastalih studija, gostuju kao predstavnici ruske pozorišne vještine od New Yorka do Carigrada na čuvenim turnejama, u jednu riječ, ta su gospoda autentični besmrtnici, kojima je osigurana solidna egzistencija na ovom i na onom svijetu i koja se ponose svojim novim revolucionarnim počasnim naslovom: Narodni artist republike.

Ona sentimentalna Bijela Čajka (»Galeb«, naslov prvog dramskog djela A. P. Čehova, koje su hudožestvenici izveli uprkos neuspjehu kod prve petrogradske izvedbe), taj Galeb nije pao nastrijeljen i krvav, kao u larmoyantnoj drami Antona Pavloviča, već je poletio visoko i kao tusta patka sjeo na solidnu hridinu teatar-

skog uspjeha, slave i tradicije. Danas se ta stara patka tovi akademskom lovorikom, pjevajući svoju uvijek jednu te istu pjesmu, punu čežnje za dragom starom, predratnom Moskvom, kao simbolom dobrih davnih, nestalih dana. Od sivog šturmunddrengerskog secesionističkog teatra u bivšem Kamergerskom pereulku, sa bijelim čehovskim Galebom kao simboličnim grbom na sivoj zavjesi, to je kazalište postalo svjetskom senzacijom, sa vlastitim Domom u ulici, koja se danas ponosi imenom Slavne Kuće. Uprkos jakoj i ne tako tihoj opoziciji na ruskom lijevom kazališnom krilu, MHAT još uvijek predstavlja najviši, najreprezentativniji nivo ruskog kazališnog života. Galeb, smioni burevjesnik, ptica oluje i revolucije, glasnik vihora i gromova, poletio je iz moskovske boljarske i buržujske sredine do svog dvadesetpetogodišnjeg jubileja i zastao kao što je i gitara Antona Pavloviča zaplakala na zidu i zanijemjela. U Hudožestvenom teatru nema Majerholdove tutnjave praktikabla niti zapaljenih transparentnih natpisa s parolama koje povezuju šekspirsku pozornicu s revolucionarnom scenom Dvadesetoga vijeka. Revolucionarnoj tendencioznosti partijskih parola, koje se koriste daskama pozornice da bi teatar pretvorile u masovni miting, u Hudožestvenom teatru ne posvećuje se gotovo nikakva, upravo ni najminimalnija pažnja. Tu se igraju Gribojedov, Maeterlinck, Gorki, i uvijek iznova po hiljadu i ne znam koji put »Na dnu«, »Modra ptica«, »Car Fjodor«, »Teško pametnome« (»Горе от ума«). I opet »Modra ptica«, »Car Fjodor«, »Teško pametnome«, »Tri sestre« . . . I tako u vijeke vjekova.

Rime romantične gribojedovštine, koju stari Stanislavski propovijeda sa svojih dasaka, znače doduše početak jednog socijalno-političkog poniranja u otvorena pitanja boljarske sredine, i nisu dosadna ni bezidejna egzaltacija socijalno borniranih, glupavih gosparskih »ideala« kakva se kod nas, na primjer, obrtimice tjera kultom Dubrovnika i dubrovačkog aristokratizma. Junaci Gribojedova osjećaju se bajronovski, pustinjački osamljeni, kao pioniri novih revolucionarnih pogleda; u provincijalno zaostalom moskovskom ambijentu onoga

vremena Gribojedov nije samo negativan kritik stvarnosti, nego i pjesnik koji se kreće na čelu epohe. U vrijeme liberalnog previranja početkom ovoga stoljeća Gribojedov je govorio ruskoj liberalnoj inteligenciji stvari koje su se zbunjeno podudarale sa slobodoumnošću nove građanske klase u rađanju. Mecene teatra i poezije, gavani koji su za svoje vlastite galerije kupovali Cézannea, Gauguina i Van Gogha, osnivači muzeja, protektori baleta i muzike, financijeri liberalne demokratske štampe, buržuji tipa Morozova ili Ščukina, to je bio onaj društveni elemenat, koji je u scenskim formulama Stanislavskog otkrio duboku srodnost sa svojim duhovnim stremljenjem. U vremenu kada je jedan Gorki u Miljukovljevom »Ruskom slovu« protestirao protiv nihilističkog samopljuvanja u stilu Dostojevskoga sa scene Nemirovič-Dančenka, u to davno vrijeme koje je nestalo kao u prehistoriji ruska liberalna publika slušala je sa scene Gribojedova patetično, kao riječi vidovita proroka. Imati u svome salonu jednog Cézannea, jednog Van Gogha ili jednog Gauguina, nadzirati u Donskom bazenu nekoliko tisuća rudara u rudnicima, posjećivati premijere Hudožestvenog teatra, uživati u Gribojedovu, u Maeterlincku, u Čehovu, čitati Miljukovljeve konstitucionalnodemokratske propovijedi, to je bio bonton moskovskog liberalnog građanskog društva. Junaci Gribojedova možda su bili portparoli u predvečerje revolucije, ali da je iz današnje moskovske perspektive repertoar MHAT-a dobrano démodé, da miriše pomalo po skupocjenim balskim lepezama u muzejskom naftalinu, to je izvan sumnje. Mehanizam tog emhatovskog svijeta na pozornici kreće se savršeno. Svaka i najneznatnija kretnja tu je matematički pedantna, režijski skelet tako precizan, statički proračunat, da se tekstovi sa scene sviraju kao komorna partitura. Klasičan koncerat pod rukom virtuoza, to je danas svaka predstava MHAT-a, ali čitav repertoar kao programatski stav teatra u nerazmjeru je ne samo s otvorenom problematikom ruskog teatra nego i ruske stvarnosti.

U dušama ruske građanske inteligencije predrevolucionog perioda vladalo je neodređeno čehovsko

raspoloženje, štimung sentimentalne kantilene, kada se mašta u trajnom futuru iluzija, da će čovjek jednoga dana nadvladati sve negativne strane ne samo ljudskog društva nego i svemira. Tom kramarskom »veltšmercu« Moskovski hudožestveni teatar izumio je, pronašao i otkrio točno podudaran izraz: odatle ona elementarna rezonanca i onaj nezapamćeni uspjeh tih predstava, tog, moglo bi se reći, gotovo filozofskog kulta slatke i zbunjene čežnje Ujaka Vanje i čitave galerije čehovskih narikača za nečim, što je već Gian Battista Vico prozvao »non so che« ...

Ruski književni život odvija se danas u znaku svladavanja najvećeg otpora u međunarodnom i u sveruskom smislu. Tako divlje, tako strastveno, kao što se u moskovskoj knjizi danas vjeruje u političke pobjede, nikada se u ruskoj književnosti nije ni u što vjerovalo. Romani i novele, beletristička proza romansiranih kronika i svjedočanstava vodi nas kroz galerije, gdje se život ruske revolucionarne današnjice prikazuje još uvijek više jednostavnom grafičkom tehnikom crno-bijelih kontrasta nego punom paletom monumentalno komponiranih fresaka. Heroji suvremene ruske knjige objavljuju se danas više verbalistički i programatski, one su više retorika nego beletristika. U ruskoj književnosti danas to je više šarenilo događaja ponijeto dinamikom revolucije, više dekorativna rasvjeta nego analiza, više propagandistički plakat nego svjedočanstvo dana, više literarna građa nego odraz one političke stvarnosti koja nije samo refleks trenutka nego formula i ključ čitave jedne epohe. U ruskoj knjizi danas vlada još uvijek kaos prvih biblijskih dana, kada se svjetlost pred našim očima odvaja od tame. To je borba za najosnovnije elemente socijalističke egzistencije, kada pojedinci, oduhovljeni visokim zanosom društvene svijesti, ispred svoga ambijenta osamljeni vrše nadljudske napore u borbi s preživjelostima, ne samo iz perioda Tolstojeve »Moći tmine«, nego još i iz fonvizinskih dana. U sibirsko-transbajkalskom kaosu Ivanova, u kultu tihih seljačkih energija jednoga Pilnjaka, u puritanskoj ozbiljnosti Tarasov-Rodionova, u dinamici Ilje Erenburga ili u divljoj

revolucionarnoj mržnji i sarkazmu jednog Majakovskog, koji je počeo svoje kretanje kroz književnost kao »Oblak u pantalonama«, uspjevši da pronađe svoju pjesničku riječ kao apologet lenjinizma, u sveukupnom zbunjenom i bolnom previranju današnje ruske stvarnosti postoji masa pitanja, masa idejnih i umjetničkih problema, spram kojih se Stanislavski odnosi postojano pasivno.

Točkovi vremena pregazili su njegovu liberalnu koncepciju i tako čovjek u svome mlinu melje još uvijek i dalje »Modru pticu«, »Cara Fjodora« i Gribojedova. Stanislavski dalje kuka nad katastrofom Višnjovog sada, on plače za Moskvom, svirajući na staroj čehovskoj gitari svoju staru pjesmu neumorno ali dosljedno, uprkos svemu ipak dalje tako da se taj prkos objavljuje u očitom nerazmjeru spram problematike književnog i političkog ruskog ambijenta.

Osim svoje matice u starom Kamergerskom pereulku, Hudožestveni teatar djeluje danas još u četiri studija: »Moskovski hudožestveni akademski teatar 2«, zatim »Studij MHAT-a«, »Četvrti studij« i »Operni studij Stanislavskoga«. U tim studijima svako se veče igra uglavnom staromodan i što se motiva tiče na minimum svedeni repertoar: Dickensov »Cvrčak na ognjištu«, »Šuma« Ostrovskog, »Hamlet« i »Smrt Pazuhina« od Saltikov-Ščedrina.

U »MHAT 2« velik uspjeh prošle sezone doživjela je »Buha«, »veseli komad s plesom« u četiri čina od Zamjatina. Glavni junak tog »veselog komada s plesom«, kovač iz Tule Ljevša, potkovao je carsku buhu. Po motivu Ljeskovljeve priče, car je u orahu od dijamanata dobio na poklon iz Engleske buhu sa tako preciznim mehanizmom, da je skakala kao prava pravcata buha. Preuzvišeni carski rođak Platov odvezao je buhu u pratnji kozačke pukovnije u Tulu kao kakvu princezu i naredio tulskim majstorima kovačima da je potkuju. Kovač Ljevša zapalio je pred ikonom svetoga Nikole kandilo i tako su tulski kovači kovali dan i noć, noć i dan, trideset dana i trideset noći, i na kraju potkovali englesku buhu i pokvarili, naravno, precizni engleski mehanizam.

U tom veselom zamjatinskom komadu s plesom ima prilično mnogo naglašene vidljive i nevidljive, a opet sa tendencijom potcrtane simbolike suvremenog ruskog zbivanja, što hoće da potkuje engleski mehanizam i, naravno, gdje bi kovači iz Tule umjeli da potkuju englesku buhu, tako da je logično da se ova komedija mora završiti s uništenjem svega što predstavlja precizni engleski mehanizam. Akcenat te farse, kojom je Zamjatin stavio svima nama buhu u uho, stavljen je na riječ i pojam »Roseja«, a na toj predstavi mnogo se odobrava na otvorenoj sceni toj Roseji i mnogim ekvivoknim obratima tog šaljivog komada vidljivo kontrarevolucionarnog, koji je zvanična kritika bila osudila da »stoji daleko od svake sovjetske društvenosti«.

»Mhatovci ili hamletiziraju ili obasipaju prošlost konfetima«, to je formula, koja bi se mogla uzeti kao pravilna kada je riječ o orijentaciji MHAT-a u prostoru i vremenu Oktobarske revolucije.

Od kazališta na moskovskom Kazališnom trgu (Teatralnaja ploščad, prozvana imenom Sverdlova), najveće je Veliko kazalište (Baljšoj teatr), monumentalna opera, sagrađena po arhitektu Boveu godine 1824, s ogromnih osam jonskih kolona na pročelju, iznad kojih na timpanonu upravlja kvadrigom brončani Feb Apolon sa buktinjom u ruci. U moskovskoj Velikoj operi pleše stari ruski klasični balet još uvijek sa Geljcerovom na čelu, opera daje »Aidu«, »Soročinski sajam«, »Snjeguročku«, »Karmenu« i sve ostale opere opernog repertoara po čitavom svijetu.

Na Teatralnoj ploščadi osim Velike opere igra još historijski znamenito »Malo kazalište« — »Малый театр«, što ga je godine 1830 podigao moskovski Stanković, trgovac Vargin, i u kome su Gribojedov, Gogolj i Ostrovski prikazivali svoje klasične komade i sami prisustvovali predstavama. U Malom teatru igraju se klasici, Gogolj, Gribojedov i Ostrovski. Osim tih već iz predratnog vremena čuvenih kazališta djeluju u Moskvi još i »Ermitaž«, »Akvarijum« i »Kazalište Lenjinovo«, kao tri teatra pod upravom Moskovskog profesionalnog saveza.

»Kazalište V. F. Komisarževske«, »Kazalište revolucije«, »Kazalište Majerholda«, »Kazalište Vahtangova«,

»Kamerni teatr« pod upravom Tairova, pak »Koršova komedija«, stoje kao prvorazredna kazališta pod vodstvom svojih šefova, teoretičara, kritičara i režisera, od kojih Majerhold, pokojni Vahtangov i Tairov znače danas u Rusiji i na Zapadu režisere velikog raspona.

U »Komediji« pobudila je senzaciju »Urota carice« historijska kronika od A. Tolstoja i P. Ščogoljeva. Komad je napisan na pretpostavci da je carica namjeravala da svrgne Nikolu Drugoga i da zauzme sama vlast u ime svoga sina i Rasputina. Svi ti Protopopovi i kneginje Virubove, ministri i generali, veliki knezovi i grafinje odlično su igrani u slaboumnoj atmosferi dvorskih intriga; uprkos tome što su glumci odlični a čitava cjelina predstave sa scenarijem na visini, unatoč tome što su i car i carica i Rasputin i Virubova nezaboravna glumačka ostvarenja, komad je plitak i slab i kao takav jasan dokaz kako je prikazivanje aktuelnih kronika na sceni uvijek podjednako opasna igra. »Urota carice« igra se kao agitacioni komad i tko želi da se osvjedoči kako je caristička ideja izgubila svoje karte, neka pođe u »Moskovsku komediju« i neka promatra moskovsku publiku kako reagira, kad se na sceni prikazuje kako su ti dojučerašnji idoli praznom slamom punjene ptice.

U »Teatru revolucije« veliku je prašinu uzvitlao protunepovski komad »Воздушный пирог«, u kome se prikazuje karijera nepmana i spekulanta Semjona Raka, koji se u konjunkturi Nove ekonomske politike uzdiže do burzijanca i gavana, da na kraju slomi vrat i padne u ruke GePeU-a, kao u kakvom američkom filmu.

Osim Vahtangova, koji je umro mlad, kao ogromna opravdana nada moskovskog kazališnog svijeta, i koji je dekadentni simbolizam hudožestvenika umio da uzdigne do specifično individualnovahtangovskog dekorativnog prizvuka, koji bi se mogao usporediti samo s najbolnijim, najruskijim getovskim vizijama Chagallovim, osim Tairova, koji je antinaturalist stilizator (»Giroflée-Girofla«), u Moskvi se danas markantno ističe ime Vsevoloda Majerholda, upravnika istoimenog teatra na uglu ulice Tverske i Trijumfalne ploščadi.

Ne spada u okvir ovoga napisa (što je više putopisna skica nego kazališni referat) da se naročito ističe Majer-

holdov eksperimenat jer to i nije njegov individualni izlet u te oblasti, pošto se od Piscatora i Brechta danas na Zapadu isto tako kao i u Rusiji traga za novim formulama scenskih postava, koje ne će više da budu hamletovski simbolizam Gordona Craiga. U skeču Ilje Erenburga »D. E.« (»Даёш Европу!«) u sedamnaest epizoda prikazana je gigantska borba američkog kapitala i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika. Na sceni plove transatlantici, milijarderi kupuju planove grandioznog naoružanja, svađaju se parlamenti, plešu fokstrot ulice i bordeli, vježba se mornarica SSSR-a, pucaju topovi, lome se rudnici, propada Evropa, kopa se kanal preko oceana i pada Washington! U suludoj vici gomila, sjaju reflektora, brzoj izmjeni scenarija, u rasvjeti dvorana i ulica, u metežu i pokretu ploha i fizionomija, uspjelo je Majerholdu da u jednom zatvorenom prostoru riješi problem goleme scene koja u tom skeču treba da predstavlja čitavu zemaljsku kuglu. Rotaciona pozornica s pokretnim kulisama, transparentni natpisi koji tumače i ubrzavaju radnju, propadanje kapitala i pobjeda Rusije, sve je to ukinulo razmak između gledališta i dasaka na pozornici. Nema ograde, nema rampe, nema zavjese, nego scena postaje istim tijelom sa gledalištem, tijelom jedne ratujuće partije u drami, te zato nije ni čudo da, na koncu drugoga čina, kad jedan avijatičar drži govor o potrebi podizanja ruske avijacije, nitko od gledalaca nema pojma da li to govori glumac po tekstu iz drame ili avijatičar. A to je doista najautentičniji oficir sovjetske avijacije, pa kad se taj trik deklaratorno otkrio, velika većina gledalaca, u veselju da se radi o autentičnom avijatičaru, obilato zvecka parama. Tako je skeč »Dajoš Jevropu« dao uzdušnoj flotili SSSR-a već nekoliko aviona.

Prisustvovao sam kod Majerholda premijeri komedije u tri čina »Mandat«, nekog nepoznatog i posve mladog pisca Erdmana. Komedija iz života propale carističke porodice činovničkih mizerija, koja u jednom svom koferu čuva sve što je još preostalo od stare Rusije: to je jedna jedina suknja Njenoga Veličanstva Carice Ruske, što je preostala u pohrani kod uboge činovničke udove, od jednog dvorskog generala koji je emigrirao. Iz pro-

»Kamerni teatr« pod upravom Tairova, pak »Koršova komedija«, stoje kao prvorazredna kazališta pod vodstvom svojih šefova, teoretičara, kritičara i režisera, od kojih Majerhold, pokojni Vahtangov i Tairov znače danas u Rusiji i na Zapadu režisere velikog raspona.

U »Komediji« pobudila je senzaciju »Urota carice« historijska kronika od A. Tolstoja i P. Ščogoljeva. Komad je napisan na pretpostavci da je carica namjeravala da svrgne Nikolu Drugoga i da zauzme sama vlast u ime svoga sina i Rasputina. Svi ti Protopopovi i kneginje Virubove, ministri i generali, veliki knezovi i grafinje odlično su igrani u slaboumnoj atmosferi dvorskih intriga; uprkos tome što su glumci odlični a čitava cjelina predstave sa scenarijem na visini, unatoč tome što su i car i carica i Rasputin i Virubova nezaboravna glumačka ostvarenja, komad je plitak i slab i kao takav jasan dokaz kako je prikazivanje aktuelnih kronika na sceni uvijek podjednako opasna igra. »Urota carice« igra se kao agitacioni komad i tko želi da se osvjedoči kako je caristička ideja izgubila svoje karte, neka pođe u »Moskovsku komediju« i neka promatra moskovsku publiku kako reagira, kad se na sceni prikazuje kako su ti dojučerašnji idoli praznom slamom punjene ptice.

U »Teatru revolucije« veliku je prašinu uzvitlao protunepovski komad »Воздушный пирог«, u kome se prikazuje karijera nepmana i spekulanta Semjona Raka, koji se u konjunkturi Nove ekonomske politike uzdiže do burzijanca i gavana, da na kraju slomi vrat i padne u ruke GePeU-a, kao u kakvom američkom filmu.

Osim Vahtangova, koji je umro mlad, kao ogromna opravdana nada moskovskog kazališnog svijeta, i koji je dekadentni simbolizam hudožestvenika umio da uzdigne do specifično individualnovahtangovskog dekorativnog prizvuka, koji bi se mogao usporediti samo s najbolnijim, najruskijim getovskim vizijama Chagallovim, osim Tairova, koji je antinaturalist stilizator (»Giroflée-Girofla«), u Moskvi se danas markantno ističe ime Vsevoloda Majerholda, upravnika istoimenog teatra na uglu ulice Tverske i Trijumfalne ploščadi.

Ne spada u okvir ovoga napisa (što je više putopisna skica nego kazališni referat) da se naročito ističe Majer-

holdov eksperimenat jer to i nije njegov individualni izlet u te oblasti, pošto se od Piscatora i Brechta danas na Zapadu isto tako kao i u Rusiji traga za novim formulama scenskih postava, koje ne će više da budu hamletovski simbolizam Gordona Craiga. U skeču Ilje Erenburga »D. E.« (»Даёш Европу!«) u sedamnaest epizoda prikazana je gigantska borba američkog kapitala i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika. Na sceni plove transatlantici, milijarderi kupuju planove grandioznog naoružanja, svađaju se parlamenti, plešu fokstrot ulice i bordeli, vježba se mornarica SSSR-a, pucaju topovi, lome se rudnici, propada Evropa, kopa se kanal preko oceana i pada Washington! U suludoj vici gomila, sjaju reflektora, brzoj izmjeni scenarija, u rasvjeti dvorana i ulica, u metežu i pokretu ploha i fizionomija, uspjelo je Majerholdu da u jednom zatvorenom prostoru riješi problem goleme scene koja u tom skeču treba da predstavlja čitavu zemaljsku kuglu. Rotaciona pozornica s pokretnim kulisama, transparentni natpisi koji tumače i ubrzavaju radnju, propadanje kapitala i pobjeda Rusije, sve je to ukinulo razmak između gledališta i dasaka na pozornici. Nema ograde, nema rampe, nema zavjese, nego scena postaje istim tijelom sa gledalištem, tijelom jedne ratujuće partije u drami, te zato nije ni čudo da, na koncu drugoga čina, kad jedan avijatičar drži govor o potrebi podizanja ruske avijacije, nitko od gledalaca nema pojma da li to govori glumac po tekstu iz drame ili avijatičar. A to je doista najautentičniji oficir sovjetske avijacije, pa kad se taj trik deklaratorno otkrio, velika većina gledalaca, u veselju da se radi o autentičnom avijatičaru, obilato zvecka parama. Tako je skeč »Dajoš Jevropu« dao uzdušnoj flotili SSSR-a već nekoliko aviona.

Prisustvovao sam kod Majerholda premijeri komedije u tri čina »Mandat«, nekog nepoznatog i posve mladog pisca Erdmana. Komedija iz života propale carističke porodice činovničkih mizerija, koja u jednom svom koferu čuva sve što je još preostalo od stare Rusije: to je jedna jedina suknja Njenoga Veličanstva Carice Ruske, što je preostala u pohrani kod uboge činovničke udove, od jednog dvorskog generala koji je emigrirao. Iz pro-

zirnih razloga oportuniteta, pošto u svijesti tih ubogih komedijanata sviće da čitav revolucionarni džumbus ne će propasti u dogledno vrijeme, pak se prema tome treba orijentirati spram stvarnosti, sin te udovice, kao glavno lice komedije, odlučio je da stupi u komunističku partiju. U interesu same familije čovjek će se žrtvovati i postati boljševik, samo ne umije da nađe nikoga, tko bi imao veze s proletarijatom. Jedina osoba koja u tom pogledu dolazi u obzir i koja ima veze s proleterima, koja čak i poznaje jednog pripadnika radničke klase, to je mala anonimna i blesava sluškinja u kuhinji te deklasirane porodice. Treba vidjeti tog mladog gospodina, kako mu raste ugled (a pomalo i samosvijest), od onog dana otkako se pročulo oko te familije da će balavac postati član partije. Kako se te mizerije klanjaju poderanoj krpi od jedne zaboravljene suknje ruske carice, kako metanišu na koljenima pred gramofonom iz koga progovara duboki bas svećenika, pa da se čovjek uvjeri da je Majerhold dobar režiser, a ruski glumci dobri interpretatori i onda kad nisu članovi MHAT-a. Majerholdovi glumci, uza sav svoj iskreni zanos za »novim modernim stilom« (koji se već u Danteovo vrijeme zvao »slatkim novim stilom«), do sitnice su detaljizirani realisti, i analitička ironija i podsmijeh nad žalosnim tipovima ruskog činovničkog svijeta dominantom su čitave večeri. Kao kod Majerholda uvijek, dosljedno i po planu, intonacija čitave predstave više je u cirkuskom gestu nego u kabinetskom cizeljerstvu tipa Stanislavskoga. Majerhold je više wedekindovski Ueberbrettel, klaunski naceren kao George Grosz, sav u službi revolucionarnog aktiviteta do krajnje dosljednosti, on sa nekoliko gesta uspijeva da u ovoj tužnoj komediji potcrta demonski besmisao ptičjeg života u zatvorenim, neprozračenim bijednim činovničkim kavezima, u punoj luckastoj izolaciji od stvarnosti, kretenizam života po kuhinjama, panoptikumsku slaboumnost prljavog malograđanskog umiranja bijednih činovničkih udova, koje stružu papučama po parketima svojih soba i flanelnim krpama glade svoje politirane ormare, dok vani propadaju svjetovi i dižu se gigantske osnove novog ruskog revolucionarnog života. O majerholdovskom elanu i

akademskoj ukočenosti jednog Stanislavskog dala bi se napisati zanimljiva paralela.

Elipsa današnjeg ruskog kazališnog života sa svoja dva najznačajnija fokusa ne predstavlja sveukupnost ruske teatralike. U obliku otvorene diskusije u štampi i u javnom mišljenju postavljaju se neka osnovna pitanja. Hoće li se afirmirati akademizam MHAT-a ili modernizam po formulama Vahtangova, Tairova, Majerholda ili Korša, to je pitanje ovisno od čitave mase komponenata više socijalno-političke nego estetske prirode. Jedno je izvan sumnje: teatar u Rusiji, bez obzira na stilsku problematiku i scenske postave, masovna je pojava.

Prisustvovao sam u berlinskom Lessing-Teatru poslijepodnevnoj nedjeljnoj predstavi Georg Kaiserove »Kolportaže«. Toplo junsko poslijepodne, čuju se muhe kako zuje u polutamnom prostoru, a oko mene lijevo i desno brbljaju berlinske kuharice i sobarice. Bilo im je dosadno i jedna je zahrkala; druge prigovaraju što nema muzike, a velika većina šuška hartijicama svojih Brötchena. Treba da budem istinit, jer »pisati istinu je jedino revolucionarno«, pak da istaknem, kako te kuharice nisu samo hrkale, nego da je u Lessing-Teatru tog nedjeljnog poslijepodneva bilo prilično glasno i u nepristojnom smislu ove riječi.

Sjetio sam se berlinskog Lessing-Teatra u moskovskom »Ermitažu«, kad su moskovske proleterke napeto slušale predavanje o značenju Zole u svjetskoj književnosti, ili opet, kad su pet sati nepomično sjedile na panoramskoj predstavi gdje se prikazivala »Godina 1881«, sa prigodnim ciklusom slika, koje tumače razvoj terorističke borbe grupe »Narodna sloboda«, koja je završila smrću svih pokretača toga pokreta.

Georg Kaiser i Zola, Berlin i Moskva! Proleterke su i tamo, a koja razlika!

Osim tih šesnaest teatara djeluje još jedan veliki operni teatar, i to »Eksperimentalni«, sa čuvenim baletnim zborom i odličnim orkestrom. U »Teatru Gitis« (»Государственный институт театральнаго исскус-

тва« — Državni institut kazališne umjetnosti), pod vodstvom »kazališnoga oktobrista« Majerholda, radi se po principima »biomehanike« i »tefizkulta« (teatralizacija fizičke kulture).

Foreggerov i Ferdinandovljev teatar stupaju stopama Majerholda i učenici tih škola igraju po noćnim lokalima i kabaretima i po provincijalnim pozornicama.

»Gabima« je židovsko kazalište, gdje se govori na starohebrejskom jeziku, a osim »Gabime« hebrejski igra još i »Državni židovski teatar«, sa repertoarom iz ruskog židovskog života, i »Židovski kamerni teatar«, sa jidiš motivima.

U »Opereti«, u »Moskovskoj opereti«, u »Teatru satire« igraju se banalne operete kao po ostalim evropskim gradovima od »Grofice Marice« do »Bajadere«. Zanimljiv je »Театр чтеца« pod direkcijom Serjožnikova, o kome je A. Cesarec napisao iscrpan prikaz u »Književnoj republici«; od kazališnih moskovskih kurioziteta svakako je jedinstven »Teatar gluhonijemih«, gdje pred gluhonijemim gledaocima igraju gluhonijemi glumci. »Prvi državni dječji teatar« i »Moskovsko dječje kazalište« igraju dnevno Kiplinga, Andersena, Hoffmanna, ruske narodne priče, prenatrpani zahvalnom publikom. U red kabareta i takozvanih »Théâtre miniature« spadaju »Veliki tverski teatar«, »Krivoj Džimi«, »Petrovski teatar«, »Studij Šaljapina« i »Teatar starinske farse«. Od rejonskih radničkih teatara vrijedno je da se istaknu: Baumanovski, Zamoskvorječki, Krasnopresenjski, Rogoško-simonovski, Sokolničeski i Sretenski.

U svim tim kazalištima nastupaju hiljade glumaca. Drže se konferanse o Fonvizinu isto tako kao i o Martinetu. Igra se Ernst Toller i u korovima recitiraju se Verhaeren i Walt Whitman. Radi se na prosvjeti u masama, jer moskovska kazališta dnevno su prenatrpana. Dramatike i drame još nema, ali kad čovjek negdje u Zamoskvorječkom rejonu vidi nastup mladih učenica Duncanove, koje rade kod fabričkog stroja, osjeća jedno veliko oslobađanje talenata. Ti će se talenti i dalje oslobađati u geometrijskom progresu, a to predstavlja svijetle perspektive.

USKRSNA NOĆ

Osam dana prije Pashe, osjeća se nemir po ruskim crkvama. Skidaju se lokoti s okovanih sredovječnih dveri, briše se prašina sa starozavjetnih zlatnih svijećnjaka, metla grebe po bizantinskim mozaicima, odjekuje grmljavina klecala, sprema se crkveno kazalište za veliku uskrsnu gala-predstavu.

I po privatnim stanovima vlada nervoza. Kao da se očekuju gosti: peku se gibanice i kolači, mijesi se pasha od meda i od sira, peru se podovi, praše se sagovi, sve miriše kiselkastovlažno po skromnoj čistoći i po siromaštvu. U to svečano preduskrsno vrijeme otvaraju se prvi put prozori, što su čitavu zimu stajali zalijepljeni kitom, a zračilo se kroz fortočku, četvorouglato okance u minijaturi. Opori miris juhte, riblje čorbe, parketnih masti, mokrih galoša i čizama, neizračenih ormara, polutamnih hodnika i guste zimske prašine, sve te arome ljudskih stanova od jeseni se prvi put isparuju na ledenoj promaji. Udišu ljudi punim prsima svježe, proljetne slapove podneblja, vesele se djeca igračkama, rastu glasovi na ulici, po sobama i po crkvama bruji preduskrsni nemir.

Ljepota moskovskih crkvi tiha je kao što su tihe pjesme iz starih mrtvih vremena. Trijumfalna slava ruskih hramova sve se više gasi, kao blaga uspomena na davno već povenulo cvijeće u spomenarima. Bilo je to doba puno patnje, kaosa i zla, kad su ljudi palili u tamnim prostorima svjetiljke pred mirisnim maglama tamjana, udarajući se o grudi i vapijući na koljenima uz glazbu zvonova i pjesmu nevidljivih pjevača u crnim čarobnjačkim mantijama. Teatralika bizantinskog carskog ceremonijala djeluje nerazgovijetnom tajanstveno-

šću crne, grčke magije, kao što djeluju sve rafinirane predstave, grimizne zavjese, zlatne kulise ikonostasa, prekogrobno potitravanje kandila i lumina na voštanim maskama božjih ugodnika, slatka ljepota, slatka kao kora nebeskih mirodija, slatka kao violine svetoga Grala u Wagnerovu »Parsifalu«. Tajna uspjeha ruskih opera skrivena je u crkvenom pojanju, iz kog progovara misterij antičkih korova, jednog od najmoćnijih propagandističkih sredstava grčkog pravoslavlja.

U gotičkoj katedrali ima nečeg grünewaldovskog: tamo je Bog skolastična tajna, žrtva gadnog i podlog kriminala, tamo Bog progovara u golgotskom misteriju pred izvršenjem smrtne osude, kada čovjek u krajnjem očaju i osamljenosti saznaje kako je ostavljen od sviju, pak i od Boga samoga: »Oče moj, Oče moj, zašto si me ostavio!« U talijanskoj, mediteranskoj, zapravo antičkoj prekogrobnoj slavi Bog je nadgrobna ploča vojvode i kneza, s krunom, sa heraldičkim paperjem, kacigama i grbovima, simbolima pobjede, sreće i bogatstva. Veliki ceremonijal Bucintora, spasovdanski trijumf Dužda Orseola, koji je sa krilatim Lavom oteo Jadran, ili svečanost na rođendan Bogorodičin, Dies nativitatis Virginis u Santa Maria Maggiore, kad Sveti Otac stiže u pratnji kavalerije, to je onaj Bog za koga je Bossuet sarkastično govorio da je dekoracija u koju se vjeruje »na talijanski način«. Činkvečentni brokat i mramorni poganski kip, to je Bog Renesanse, koja već i sama kao riječ — rinascimento — govori o preporodu antičkog Olimpa. A u ruskim crkvama Bog je carski ikonostas, zvuk zvona u dvije oktave i pjesma staroslovjenska, što bruji u crkvenoj lađi o Bogu caru i svevladaru, koji vlada skitskim, sarmatskim i hiperborejskim daljinama, čija lavlja rika odjekuje od Ledenog mora do Carigrada, koji prije ili kasnije treba da se vrati u krilo Matere Crkve, Jedne i Jedine, Pravoslavne, kako je to bila i prije raskola. Raskriljene ruke svetaca i velikih knezova u dalmatikama, bogatstvo svjetlomraka s potitravanjem kandila, to je dekorativna carskopravoslavna instrumentacija političke i teokratske propagan-

de, čiji su stjegonoše Dostojevski, Solovjov, Ljeskov i Berđajev.

Umiru ruske crkve i bogovi; pravoslavni Olimp doživljava u ove dane svoj posljednji sumrak; kao što svjetlost kandila gasne u rujnim proplamsajima i kao što se jesen na samrti razlistava u blistavim bojama, tako i ruske crkve pred svoju smrt svjetlucaju žalosno i bogato.

U sivožutoj proljetnotoploj iluminaciji, na smeđeblatnoj rastopljenoj snježnoj podlozi, kada kontrfori i zidovi hramova odudaraju od danje svjetlosti pljesnivo i prljavo, svijetlomodra, akvamarinski plava, kišom isprana i blijedorazvodnjena boja crkvenih stijena svijetli kao laterna magika, u plamenim bojama plastičnih obrisa čudne, istočnjačke arhitekture. Pjege pogaslih fresaka svetaca i careva u krunidbenim ornatima razlijevaju se po tim blijedim stoljetnim crkvenim svodovima kao mrtve palete ikonopisaca i isposnika, čiji nas kosturi zlobno čekaju na neminovnom sastanku pod zemljom ovih božjih domova u kojima ne stanuje nitko.

Nije puka rječitost nego je doista tako: te boje plamene su kao vinjage na jesenskom suncu, zlatne kao svetokruzi u nadnaravnom odsjevu metalnih tanjira za koje se, kao za posmrtni trijumf, plaćala krvarina vlastitom glavom. Oštro zašiljeni indijski portali jednokatnih moskovskih bogomolja, sa stoljetnim izlizanim stepenicama, okov rešetaka na prozorima, crveni cigleni lukovi, karminom i sepijom obojene cigle, vonj pivnice, čađe i tamjana, sve je to gnjilo kao kosturnica i zanosno kao svaka pokojna prošlost, danas još kulturna historija, a sutra šaka pepela na vjetru biblijske prolaznosti.

Ima crkvi s uljenožarko nafarbanim zidovima i zlatnim kubetima, što važu zlata stotine i stotine kilograma, da bi se harunalrašidska duša boljarskih gavana otkupila zvečećom simonijom od krvi gadnih i podlih umorstava. Ti su zvonici tamnocrveni kao usirena krv, a makovice obojadisane na režnjeve kao razrezane dinje, u sočnim kontrastima rujno-zelenih pre-

ljeva smaragda i rubina. Blistavi žuto-modro-crveni spiralni zavijuci sa zlatnim krstovima svrdlaju se u nebesku vedrinu, a vjetar bruji na njima kao na bakrenim žicama nebeske harfe. Muzika sfera jednog ljudožderskog vremena kad su se ljudi izjedali po zakonu velikih i malih riba.

Blistaju srebrno okovani likovi Crne Matere Božje sa stotinama kandila, u biseru i dragom kamenju sjaje ornati Nebeske Gospođe i Njenih Doglavnika Boljara, u svili i u brokatu. S treperenjem žiža u srebrnim zdjelama i kadionicama, s čađavim vonjem voštanica, s mumljanjem legendarnih prosjaka u obojcima od šarenih krpa, sve djeluje gladno, kao sušičavi glas psalomščika, koji pjeva o Muci Gospodnjoj, u pretpetrovskom, zaostalom i arhajskom ambijentu svijesti i osjećaja. Po malenim, blatnjavim, slijepim uličicama, bezimene i sakrivene u zakutku šute zelene crkve, crkve žute i plave, crkve sa bijelom ruskom ampir-kolonadom, izglodanom od miševa, trulom i kišom ispranom, te stoje osamljene kao podrtine romantičnih kulisa, ružičastih, seljački grubo pozlaćenih. U smeđoj jednoličnosti moskovske ulice, kada pjevaju žljebovi i kopni snijeg, strše bezbrojne crveno-bijelo-žuto obojadisane crkvene kule u glasnom kontrastu s okolinom. Usred blata, snježnice, drvenjara po predgrađima, seljačkih taljiga i saonica izvoščika, moskovske crkve djeluju kao kutije starinskih, s današnjim životom potpuno nepovezanih relikvija. Tko ih je sazidao ovdje i kada i zašto stoje ovdje ovi trokatni terasni tornjevi, što zvone na mjesečini fantastično kao goleme staromodne alabastrene ure iz jekaterinskog vremena? Beskrajne mase hramova samotuju po moskovskim ulicama, a nad starinskim krovovima i zvonicima grudaju se zlatne kugle vrhunaravnih balona, povezanih blistavim žicama da ne polete u nebo. Ovalni lukovi caklenih carskih ukrasa tih zlatnih aerostata djeluju nad crnom i teškom stvarnošću uzdušno kao montgolfijere, usidrene na zemlji samo prolazno, kao zlatne gondole koje se spremaju na daleke i nepoznate plovidbe, na svemirske arhipelage.

U tužno kišovito predvečerje, kada se zelene plinske svjetiljke i narančasti kvadrati rasvijetljenih prozora kupaju u lokvama kišnice, između crnih i mokrih stabala po blatnim drvoredima gacaju pognute starice na večernju. Gasi se modrikasta rasvjeta dana, a tamne akvarelne mrlje prolaznika rasplinjuju se na smeđesivoj blatnoj zavjesi drvenih provincijalnih taraba moskovske derèvnje. Zlatna vrata Bogojavljenske crkve tako su gostoljubivo rastvorena, u ružičasto osvijetljenom crkvenom prostoru blistaju svjetiljke tako intimno toplo, prazne mahagoni-stolice sa zlatnim ampir-girlandama ljubazno očekuju posjetu prolaznika, čuje se kor pjevača kako svečano poziva odmora i muzike žedno ljudsko biće na koncert, tako da se uboga ljudska stvorenja u ovom tihom momentu sutonje žalosti pasivno podređuju besplatnoj čaroliji vrhunaravnih poetskih iluzija. Svaki ulaznik na crkvenu portu je Maeterlinckov lirski sanjar koji čezne za svojom plavom pticom... Na portalu prekogrobnog vječnog Carstva Bogougodnika, Careva, Vaseljenskih Patrijarha i Kontrarevolucionarnih Generala stoje špaliri slijepaca i prosjaka, plaču djeca na krstu, snivaju mrtvaci na odru, a svi se klanjaju Hristosu, na ružičastoblijedom transparentu Carskih dveri. Promatra gigantski Hristos tu krcatu lađu prekogrobnih putnika, svojih poklonika, a lice mu je dobroćudno, marcipanski slatko, nasmijano lice plavokosog mladića, te podsjeća na D'Artagnana, Dumasovog četvrtog mušketira, sa čipkastim Louis-Treize-žaboom. U tako tužno predvečerje, kad su sve vode sive i kad se blatan snijeg, gust kao gumija za žvakanje, lijepi o galoše, a crkveno zvono progovara nerazgovijetnim basom, djeca se pred crkvom igraju policije, a svijet propalih generalica koje čitave noći od svoga pasijansa očekuju spas, svijet nepismenih domaćica i mačaka, pod sivim naoblačenim nebom i crnim gavranovima, taj svijet filistarskog puka i naroda gleda u baroknom i ružičastom Hristosu svoga kavalira i zaštitnika koji će doći i ostvariti svoje političko obećanje: strovaliti Crvene Belzebube iz Kremlja u pakao.

Ima i očajnih, krvavih, desperatnih Hristosa po moskovskim crkvama, Hristosa koji su izgubili svaku nadu u promjenu međunarodne i političke situacije i tiho bulje u prazninu kao samoubojice i kartaši, proigravši svoj posljednji žeton. Visi takav golgotski očajnik s ispaćenim čađavim licem u zlatnom okviru i kao indijski hipnotizer zuri u dječju povorku koja prolazi sa smijehom, nevinim dječjim smijehom, đavolski uzvišenim nad čađavim sablastima iz vremena Ivana Groznog. Ruska djeca kikoću danas po crkvama kao po fantastičnim muzejima, promatrajući mrtve svece iz jedne distance iz kakve smo i mi kao djeca promatrali afričke fetiše i kumire.

Lijepo je to stajati u moskovskoj crkvi i slušati kako odjekuje kikot dječji, dok svećenik čita Muku Gospodnju, dah se pojaca u gustoj magli povija polutamnim prostorom kao dim, tralaliču prosjaci na dnu crkvene lađe, a jedna baba od votke promuklim glasom uzdiše i trabunja, uz svjetlucanje zelenog žiška. Božanstvo koje postaje smiješnim u dječjim očima! Agonija i sumrak jednog Olimpa koji silazi s pozornice, a da nije nadahnuo ni jednog trageda.

Tjeskoba i radost nad sumrakom bogova dva su osnovna dramatska motiva građanske civilizacije na samrti. Nad crkvenim truplom in extremis grmi Jeremijin psalam po razmetanom i do temelja razvaljenom Jeruzalemu, i kao što je jedan bizantinski patrijarh ustao sa svoga odra da zaprijeti bogohulnim grešnicima, povampirene moskovske mumije dižu se iz svojih grobova u grandioznoj pobuni uskrsne noći. U ognjičavom nemiru bunila Sveto Pravoslavlje ne da se balzamirati od barbara, ono posljednjim svojim ritualnim trzajima ustaje sa samrtne postelje da se uspravi za posljednju borbu: Это будет последний и решительный бой . . . U toj uskrsnoj noći pravoslavlje razvija svoje posljednje barjake da pobije Antihrista i da admiralski zaplovi u nove, svijetle, vatrometne, trijumfalne pobjede . . .

Jednospratne i dvospratne moskovske crkve te su dramatske uskršnje noći rasvijetljene kao domovi u

kojima se sprema gozba, a svjetlost se sipa u bogatim slapovima na sve prozore u širokim mlazovima. U osvijetljenim četvorinama prozora lelujaju se sjenke vjernika pravoslavnih u oštrim obrisima, kako se klanjaju i krste servilnim, ceremonijalno ropski naglašenim orijentalnim zamahom ruke sa desnoga ramena na lijevo. Škripe drvene stepenice neuglednih, skromnih bogomolja na periferiji; miriše po svježoj borovini, po ljudskom znoju i po lojanicama. I stanovi su ljudski osvijetljeni i bučni kao krčme, koje se trajno zatvaraju i otvaraju pred povorkama gostiju i čestitara, odjekuju glasovi pijanaca, zvuk harmonike i škripa na vratima. Po rasvijetljenim prozorima vide se zelenkaste proste staklenke sa krastavcima i kiselim mlijekom, teleće butine i kobasice u novinskoj hartiji, bijele, snježne piramide uskrsne pashe sa grožđicama, zamotane u bijele servijete, zauzlane na tri čvora sa zečjim ušima.

Ulicama osvijetljenim zelenim svijetlom plinskih svjetiljaka huči promet ustalasan i nemiran: valjaju se crne mase na ponoćnu službu, u raznim smjerovima, preko čitave Moskve od Jelòhovske ploščadi preko Basmânaje sve do Arbâta i Lubjanke u Kitajgorodu. Tu i tamo prosulo se preko uličnog blata intenzivno usijano magnezijsko osvjetljenje od nekoliko tisuća električnih svijeća i vide se galerije prepunih dvorana, prenatrpane znojnim ljudskim pojavama. To su partijski klubovi sa antireligioznim sastancima u dvoranama, ovjenčanima skrletnim girlandama sa zlatnim pismenima ispisanih parola, lovorovi vijenci nad Lenjinovim likom. Netko je ostavio otvorena vrata i tminom odjekuju odzvuci limenih trombona, kao zvek trube vojničke iz neprijateljskog tabora.

Sve crkve blistaju kao kulise, osvijetljene na sceni. Žmirkaju zeleno-crvena kandila, blistaju ikonostasi, gunđaju slijepci i mnogo se ženskog svijeta gura i smije sa crvenim jakobinskim maramama i bijelim djevojačkim zubima. U crkvama podzemnim, po podrumima, pod zadimljenim, vlažnim, čađavim svodovima zelene, utopljeničke boje, pužu po ikonama i draguljima i licima ljudskim mračne prekogrobne sjenke. Riznice po

staklenim vitrinama sa svetačkim moštima, likovi božjih ratnika, obrazi kršćana po katakombama, freske careva i svetaca, u monumentalnim nerazmjerima figuralnim, raspeti Hristosi koji pružaju krvave i prebite ruke preko mračnih kupola, sjenka kljastog grbavca koji se zgrčio pred žrtvenikom, a lelujava projekcija njegovog zemaljskog lika sablasno se prelijeva preko zlatnih mozaika, sve se to bezbrojem zajapurenih krvavih krabulja topi i rastapa u vizionarnom nemiru, u uzrujanom treperenju sjenki, u tmurnom osvjetljenju mrtvačnice. Kroz raspuklu zlatnu dasku Carskih dveri na ikonostasu vide se bradati svećenici kako se kostimiraju za predstavu, kao glumci po garderobama. Kašljucaju ljudi, stresaju blato sa cipela, puši se topla para iz nosnica, ljudi razgovaraju poluglasno, valjaju se ulicama, pune crkve kao crna poplava, penju se uz drvene stepenice jednospratnih hramova, a lica su im obasjana svjetlošću voštanica i crvena kao u skrletnoj ognjici. U gužvi na vratašcima od tornja, kako je netko makinalno bio podigao ruku, pričinila se ona, od kandila na dlanu, kao oblivena krvlju. Negdje je zacviljelo pseto, nemilo, a preko mosta stupa četa vojnika u šinjelima do zemlje i pjeva; meni se pričinilo kao da pjeva madžarski.

Našao sam se u novijoj baroknoj crkvi, sa bijelo-zlatnim ikonostasom, rasvijetljenim kao scena za »Čarobnu frulu«. Promatrajući uznemireni odraz kandila i svijeća po rubinima kaleža, po okovanim srebrnim knjižurinama, punu crkvu sluškinja i činovnika, udovica u crnini i malograđanskih djevojčica, gdje pjevaju drevnu, staroslavensku uskrsnu pjesmu »Hristos voskrese«, nad zlatnouokvirenim ikonostasom, sapunasto ljigavim i kao glazura jeftine punč-torte poslastičarski banalnim, vidim na vrhu, u bijeloj štukaturi, renoviranoj s barbarskim neukusom, girlandama od vještačkih ruža i skupocjenim secesionističkim lampadama ovjenčanu čudnu alegoriju od carske krune na mrtvačkoj lubanji.

Nekoliko trenutaka prije nego što me je rulja zanijela u ovu bijelookrečenu crkvu, prisustvovao sam

proslavi Komunističke pashe Pionirskog kluba na Zapadnom univerzitetu. Djeca, članovi Pionirskog kluba, prikazivala su vlastitu kompoziciju antireligioznog karaktera u obliku baleta, uz pratnju pjevačkog zbora i orkestra. Stotinjak dječaka i djevojčica, u plavim mornarskim odijelima, veslalo je na majerholdovskom praktikablu uz zvižduk sirena i zvonjavu balalajki, kao na simboličnoj Admiralskoj Galiji pobjedonosne Pionirske pashe. Veliki crveni barjak na pramcu Admiralske Galije s natpisom »Osma komunistička pasha« bio je parolom ovog korskog ritmičkog veslanja, uz pratnju dječjeg zbora.

Nikada,
nikada,
pionir
pred Bogom
ne pada.

Plovila je Admiralska Galija krcata mornarima i plavokosim ruskim milim djevojčicama, ozbiljnim pionirima i tamnoputnom djecom iz Aserbejdžana i Buhare. Uz plave moskovske drugarice veslaju mali Mongoli i Tatari, Lotiši i Nijemci s Volge, pjevajući

Nikada,
nikada,
pionir
pred Bogom
ne pada.

Na toj svojoj bezbožnoj plovidbi u ruskoj uskrsnoj noći Admiralska Galija »Osma komunistička pasha« sastaje povorku pravoslavnih patrijarha, ugojenih igumana, kaluđera i monahinja, sa svetim moštima, tamjanom i ikonama, čitavu komparseriju carskog pravoslavlja u stilu antireligioznih karmanjola Demjana Bednog. Razvija se u baletu radnja: mornari »Osme komunističke pashe« bacaju sidro, iskrcavaju se i razvijaju među pravoslavnom povorkom antireligioznu propagandu. Sve svršava veselo: mali igumani pod težinom anti-

religioznih argumenata skidaju svoje prosjede brade, razdiru svoje arhimandritske mantije, bacaju svete slike i ikone, monahinje postaju mornari i svi se ukrcavaju na lađu »Osme komunističke pashe«, i tako djeca ujedinjena u apoteozi ateističke pobjede razapinju svoja jedra na nove pobjedonosne plovidbe, uz pratnju kora

Nikada,
nikada,
pionir
pred Bogom
ne pada.

U bijelookrečenoj baroknoj renoviranoj crkvi stojim pred ikonostasom, promatram carsku okrunjenu lubanju u štukaturi, slušam uskršnju pjesmu monaha, a u ušima mi odjekuje pashalna apoteoza pionirskog baleta i tako se gubim u mislima o relativnosti ljudskih uvjerenja. Koliko li najsuptilnije snage treba da uloži evropsko dijete u borbi s religioznim utvarama, da bi u svom čistom mozgu moglo da spasi bijeli barjak vlastite naivne, ali iskrene »slobode savjesti«, o kojoj se u Evropi toliko priča, a koja nikada ni u jednoj zapadnoevropskoj civilizaciji nije djeci zagarantirana. Dok se takav evropski naivni mali darvinist i feuerbachovac probije do vlastitog uvjerenja na temelju vlastitog zapažanja, do onog moralno-intelektualnog, junački uzvišenog stepena svijesti da se smiono odupre nasilju svoje crkve i svoje škole, to jest grube religiozne propagande, da bi riskirao svoju ličnu bezbožničku ispovijest, koliko li je prije toga palo zaušnica, batina, imbecilnih protudokaza i poniženja, koliko li je nemirnih noći dijete probdjelo strahujući pred posljedicama takve jedne ispovijesti, koja zapravo i nije drugo nego naivna parafraza davno već iskustvom provjerenih, dosadnih fakata.

Bujica svijeta valjala se u povorkama, sva je Moskva bila na nogama. Noću tako pust i nijem, sada je Kitajgorodski centar oživio: crkve na Marosèjki miri-

sale su čađavo provincijalno, po prostim svijećama, kao prosjački pogreb, a u podzemnoj bazilici Vasilija Blaženoga stajala je jedna žena okrenuta leđima spram ikonostasa i kao duhom potpuno odsutna, prislonivši glavu na staklo prozora, lutala je očajno izgubljena svojim uplakanim pogledom po golemom prostoru Krasne ploščadi. Na trgovima, po kejevima i mostovima preko Moskve Rijeke stupale su kolone sa crvenim barjacima uz grmljavinu bubnja, na povratku sa stranačkog sastanka, a u protivnom smjeru kolone s uskrsnom voštanicom u ruci na pohodu u crkvu. Spram Arbàta bile su sve crkve prenatrpane i po jednospratnim drvenim stepenicama zujali su crni osinjaci i vješali se grozdovi ljudski jedni o druge, pjevajući i paleći svijeće. Na trgu oko hrama Hrista Spasitelja, po mramornim i granitnim pločama, po izgaženim nasadima i po klupama, po kamenim stepenicama i na keju, vrvjele su crne mase komsomolaca i djevojaka sa crvenim maramama, žena, djece i danguba.

Pale se cigarete, šume glasovi, kikoću djevojke pučki veselo, osjeća se tu i tamo zadah votke, u očekivanju velikog trenutka Uskrsnog Trijumfa svi prisluškuju glasu ponoćnog zvona. A kad su se na terasi, ispred portala Hrista Spasitelja, nad bezbrojnim ustalasanim ljudskim glavama pojavili barjaktari sa crkvenim stjegovima, uznemirila se masa prije dolaska patrijarha, i kad su negdje daleko na horizontu zasjale prve rakete i čuli se prvi odjeci mužara, onda se iz ponoćne tmine, kao daleka, polutiha grmljavina, javila zvonjava moskovskih zvona.

Manastiri na starom moskovskom tvrđavnom pojasu bili su prvi; nekoć davno, sa svojim kulama i bedemima, na braniku protiv Tatara i Poljaka, oni su sada u ovoj Osmoj komunističkoj pashi prvi dali signal Gradu, da je Hrist uskrsnuo. Sa jugoistoka, od Novodevičjeg i Donskog manastira, zatalasali su se zvuci na daleko Zamoskvorječje do Novospaskog hrama, i tako je zvonjava u krugu rasla u tmini i palila se kao alarm u tvrđavi. Kao preludij na orguljama, tako je počela ta zvonjava, u velikim akordima na prostorne distance,

od sjevera sa Strasne ploščadi, sa dalekih prospekata i bulevara na gradskom obodu, pa spram centra u Kitajgorodu i baroknom Arbàtu. Crkve skromne, sa niskim zvonicima, daleko vani u gradskoj tmini, započele su tu sablasnu noćnu zvonjavu, i ti nejasni diskretni zvuci s močvarne ravnice preletjeli su nad gradskim masivom i zanjihali gigantska zvona po monumentalnim saborima i katedralama u centru.

Svi ti hramovi Bogojavljenski i Blagoveščenski, te crkve Matere Božje Vladimirske, i Matere Božje Gruzinske, i Iverske, i Kazanjske, i Donske, svi ti Vasiliji Blaženi i Voskresenija Hristova, svi su oni stali da grme jedan za drugim sve glasnije i sve smionije. Javio se u toj grmljavini Sveti Georgije Pobjedonosac na glas Paraskeve Pjatnice, i Sveti Nikola Baljšòj Krest, i Sveti Nikola v Hamòvnikah, i Sveti Kliment Papa Rimski, i Sveti Kozma i Sveti Damjan, svi su oni davali signal ponosno, nepobijeđeno i izazovno. U prvi momenat ove muzikalne uvertire, ta je zvonjava počela kao svečana radosna i slavna uskrsna zvonjava u čast Pashe i biblijskog poetskog momenta, kada su žene u nedjelju ujutro našle prazan grob i bijeloga serafa nad mramornom pločom. Ali kada se u taj čas iznad svoje dominantne, trista šesnaest puda teške zlatne kupole javio Glas Hrista Spasitelja sa takvom detonacijom, da su školjke uha nabubrile kao od praska eksplozije, u onim kružnim talasima zvona što su tresli staklima, granitnim pločama i ljudskim mozgovima, u tutnjavi bezbrojnih zvonika bilo je više topovske grmljavine nego pomirljive uskrsne zvonjave. Polagano, neprimjetljivo, iz jednog lirskog uskrsnog preludija ta je zvonjava rasla u patrijarhalnu, inkvizitorsku, okrutnu i drsku kanonadu, u paroksizam što puca po oblacima, po gradu, po dalekoj i beskrajnoj moskovskoj ravnici i diže se s halabukom paničnohisterične zvoncadi do goleme demonstrativne ornjave, do protesta. Svi su oni protestirali jednoglasno, u koru kompaktnog demokratskog stada Gospodnjeg. I stari Tihon Amatunski na Arbàtskim vratima, i Stefan Arhiđakon, i Roždestvo Prečiste Bogorodice, i Sveta Jekaterina, i Sveti Ivan

Preteča, svi su oni u zboru glasno protestirali uz borbeni motiv Hrista Spasitelja, koji je grmio najstravičnije kao na požar, na anatemu, na kontrarevolucionarni bunt! U svakom talasu te zvonjave, u velikim uznemirenim krugovima ponoćne strave pucale su sve grobnice ruskog carstva, otvarali se grobovi i ustajali su svi carevi i patrijarsi i velikomučenici, u ornatima, sa svjetiljkama i zlatnim krstovima, i dizali anatemu na Antikriste, na Hebreje i na Boljševike, koji su obeščastili zemlju rusku.

— Prokleti bili ti Bronštajni i Apfeljbaumi, koji su u ovoj svetoj noći vezali zvono Ivana Velikog u Kremlju, tako je grmio trista šesnaest pudi zlata težak Hristos Spasitelj, te sa svojih četrdeset zvona udarao po glavama pravoslavnih vjernika kao da ih bije mlinskim kamenjem.

— Prokleti bili ti Bronštajni i ti Apfeljbaumi, koji su Boga izbacili iz škole, odjekivale su čitave galerije svetaca prijeko u nizini na drugoj obali Moskve.

— To su Apfeljbaumi naše crkve pretvorili u muzeje i partijske klubove, od djece pravoslavne stvaraju bezbožnike, pravoslavlje su raspeli na krst, Rusiju su razorili i osramotili, pravoslavnu majčicu!

Četrdeset puta po četrdeset moskovskih crkvi, sa petnaest hiljada zvona grmjelo je i protestiralo u toj noći u ime Gospodina Boga, u ime Njegova Veličanstva Ruskog Cara, u ime Njihovih Ekscelencija Kolčaka i Denikina i Wrangela! »Mi protestiramo u ime Njegove Svetosti Ruskoga Patrijarha u Srijemskim Karlovcima! Prokleti bili ti Bronštajni i ti Apfeljbaumi!«

Nije više bila to zvonjava uskrsna, ni lirska kantilena serafske legende. Pobješnjeli krvavi lavež, otrovna kanonada kletve, žuči i mržnje, anatema ludih prokletstava, ta zvonjava urlala je kao panihida nad slobodom ljudske misli. Nekoliko tisuća zvona zapalo je u sablasnu, epileptičku egzaltaciju vansebnog zanosa, pa kada su zabrujali korovi, kada se teatralna grmljavina sa sijevanjem munja popela do paroksizma, u taj čas krenula je povorka arhijereja, episkopa i đakona, u boljarskim ornatima, sa svetim moštima, kandilima, zlatom,

zadimljenim voštanicama i trubama oko hrama Hrista Spasitelja. U taj momenat moglo je biti na trgu pred katedralom oko petnaest do dvadeset hiljada ljudi, a nad uzdužnom linijom Moskve Rijeke, iznad mostova i palača na dalekim uzvisinama, stale su vrcati rakete i plamtjeti bengalske vatre. U svečanoj iluminaciji crvenih i zelenih raketnih repova rumenilo se riječno ogledalo kao od požara, sive fasade i bezbrojne kupole plamtjele su u sjaju ognja i u bezumnom zanosu bjelogardijskog uskršnjeg trijumfa.

Kad god bi šiknula u zrak po koja raketa, zasjao je u tmini, iznad te vulgarne galame uzvišen, Kremlj, nerasvijetljen, mrk i ozbiljan, sa svojim vezanim zvonima, bedemima, kulama i topovima kao prava tvrđava. Zasvjetlucala bi zlatna kupola Ivana Velikog na odrazu rakete i tako je izgledalo u onoj grmljavini kao da šrapneli prskaju nad kremaljskom tvrđavom u divljem bombardmanu. Nad Senatskom kulom visoko, na istočnom vjetru, vijorila se crvena zastava, osvijetljena jakim reflektorima. Crveno sukno barjaka teklo je i titralo u tmini, razgaralo se na udaru vjetra, palucalo i lizalo iznad čitavog grada, visoko, markantno, na okomitom koplju kao na admiralskom jarbolu.

DOLAZAK PROLJEĆA

U svitanje, dok su stijene bile još modrikaste, netko je u dvorištu prebirao mandolinu. Dva-tri zvuka i duga tišina. Opet dva-tri zvuka mandoline i, kao iz daljine, poluglas pjevača, jedva čujan i žalostan. Onda je zagrmjela jedna kočija na granitnim kockama i otkotrljala se u smjeru Lubjanske ploščadi; opet je nastala svečana tišina, kao na veliki blagdan. Iznad Marosejke i »Be Bulvara« (gdje stoje kolibe iz davnog, petrovskog doba) razlila se rana jutarnja zvonjava u dugom i ustreptalom krugu preko vodoravnih kamenitih perspektiva Grada, daleko, na modri horizont, šumovit i ustalasan. Nad zlatnim crkvenim kupolama, nad otvorenim prozorima, blistavim od jutarnje rasvjete, blaga zvonjava s telefonskim žicama zvonila je kao citra; iznenada zavitlao je vjetar spiralom prašine i kao u veselom skercu nabacio se prašinom na crno kudravo psetance što je zalajalo i potrčalo niz plotove.

Tiha su jutra po parkovima moskovskim, gdje vjetar gudi u krošnjama borova; trava je mekana i sočna, a voda u ogledalu jezera ljeska se u sivoj polurasvjeti oblačja, niskog, toplog i teškog kao mješine. Kroz crvenkasta debla borova i lirske brezove pleureuse provirivala je brutalno tvrda stijena nekakve tvornice, a jedna žena u crnini, mračna u pojavi, stupala je alejom polagano i svečano; oprezno objema rukama, kao svetinju, nosila je maramu sa posvećenim uskrsnim kolačima. Marama bila je vezana, a na vrhu provirivala je kroz bijelu servijetu ruža od crvene hartije. S tom mračnom koščatom ženom u crnini počelo je jutro toga dana veoma svečano, kao da su prvi akordi crno presvučenih bubnjeva otkrili svijetle prostore proljetne pjesme,

koja je stala da bruji nad gradom toga jutra silno i pobjedonosno.

Kroz jedan otvoreni prozor čula se gdje zvoni skala klavira. Mlada bolesnica, blijedozelena u licu, sa povijenom glavom, polijevala je pelargonije na prozoru i voda je prskala na pločnik. Na oniskom svijetloplavom jednokatnom zvoniku, pod svodom od kamena, jedna gojna seljačka djevojka, sa zalizanom slamnatom kosom i crvenom maramom, u jednoličnim zamasima nabijala je jutarnje zvono: bam, bam, bam... Kod jednog postolara u prozoru, između alata, izrezuckane kože, čiriza i dretve, protezala se prugasta mačka od sna i lizala dlaku na svojim mekanim šapama. U izlogu starinske provincijalne apoteke, sa bombonima za gliste i crvenim i zelenim staklenim kuglama, Eskulap i Lenjin od sadre, bijeli i prašnjavi, pasivno promatraju događaje kroz blistavo staklo izloga, što ih odvaja od jutarnje zvonjave, od vjetra i od pasjeg laveža. U staklenom prostoru apotekarskog izloga, okićena crvenom hartijom i girlandama, na prašnoj i žalosnoj sceni, ona dva lika od sadre djelovala su isto tako prašno i žalosno.

Toga jutra stiglo je proljeće u Moskvu bučno i nasmijano, kao što su radosni udarci činela blagdanje vojničke muzike. Po bulvarima i širokim ulicama u centru gradskom razlili su se slapovi žute sunčane svjetlosti i topline. U dvorištima neokrečenih crvenociglenih nebodera, u sjeni visokih i tmurnih ledenih zidina, ljudi su sjekirama sjekli led i tovarili ga na kola. Pucale su debele ploče leda pod udarom sjekira, a daleko u pozadini, na Strasnoj ploščadi, blistaju zlatna kubeta i titraju visoko u uzduhu crveni baloni; žene, dojenčad u kolicima, spomenici na šetalištima, konji, mačke, prolaznici, sve to ključa u nemiru, blista i kreće se uzbuđeno i radosno. Na Smolenskom rinku puše se nikljasti samovari, gomile gologlavih žena u šarenim suknjama kupuju brašno, igle, zelenje i meso; čizmari potkivaju čizme prolaznika usput, mesnice mirišu prenatrpane crvenim krvavim mesom, a tri slijepca pjevaju uz harmoniku ukrajinsku narodnu pjesmu. Između piramida bijelih krupnih kijevskih jaja, bačava masla iz

Vologde, oljuštenih rjabčika, ribetine iz Volge, u šarenilu sala i slanine, mimoza, prvog proljetnog cvijeća i cigareta, plače jedna okarina.

Kao osnovni lajtmotiv tako se razlijeva sivomodro prijepodnevno aprilsko sunce po pločama asfalta, po licima čađavih ikona, po vlažnim njuškama veselih pasa, koji laju i trčkaraju uznemireno. Sunce se probija kroz zamrznute ruke prolaznika, diže temperaturu u mekoj vunici prvih pupova, i one ocalne masivne ampir-ograde iz boljarskih vremena sa meandrima, carskim fascesima i rđavim rozetama, kvake na vratima, kovani novac i svi predmeti metalni, jučer još tako ledeni pri dodiru ruke, sve to postaje intimnije i toplije od sunčane vatre. Svježe ofarbane barke njišu se na vodi Moskve Rijeke i mirišu po terpentinu i katranu. Teretni kamioni tutnje prenatrpani kožom i gredama, kleče starice pred zaključanim crkvenim vratima, i ta plovidba oblaka po akvamarinskoj vedrini, ti otvoreni domovi gdje se praše perine i sagovi, crvene zastave na istočnom vjetru, jata ptica selica u trokutima visoko nad gradom, vika djece, žubor sive, mutne proljetne vode u bljesku rasvjete, sve to raste i bruji u koru sve glasnije i sve silnije.

Svira istočnjak ulicama moskovskim: od modrih šuma preko oranica do telefonskih žica sve bruji od nemirnog vjetra. Vijori vjetar crvenim zastavama, kitajskim, istočnjačkim reklamama transparenata, razapetih preko ulica kao jedro, vitla rujnim maramama mladih djevojaka, diže suknje, zvoni po grobovima i antenama i nosi mase bijelih oblačića po vedrini, pozdravljajući sve »drugove ljude« veselo kao što se bijelim maramama pozdravljaju brodovi kad plove iz luke. Vjetar njiše limenim cimerima i vjetrokazima, tjera jata vrapčja i igra se njinim cvrkutom, kikoće djeci da vitlaju zmajevima, diže smeće i hartije iznad sivih i prašnih cesta u znak radosti i jutarnjeg pozdrava. Kreće se sve, sve hitrije i sve luđe. Novolakirani crveni tramvaji, crveno-zeleno-žuto oličene licitarske kuće na zidovima tvrđavnim, avioni u vedrini i izvoščiki u zelenim tatarskim kaftanima, sirene fabrika, dimnjaci i kolodvori. Mirišu krimske jabuke, a topao vonj čokolade iz jedne poslasti-

čarnice miješa se sa slatkobljutavom aromom automobilskog benzina i smole, što se puši na pločniku pod rukama asfaltara.

Ivan Veliki svjetluca iznad Kremlja; na Smolenskom rinku zvone beskrajni vozovi sijena idilično, sasvim seoski primitivno: cilin-cin, cilin-cin; šest brončanih konja propelo se na kraju Tverske na »Slavoluku Godine Tisućuosamstotinaidvanaeste« u punom sjaju sunčane buktinje, a po bolnicama, na otvorenim prozorima, pacijenti u ispruganim bolničkim košuljama srču dah rosnog jutra. Tamo jedan crvenobradi bosjak u prljavim krpama objašnjava uličnom čizmaru kako treba da zabije cvek u njegove postole i vidi se, po svemu, da nije zadovoljan majstorom. A majstor prebire kažiprstom po vrećici punoj potkova, turio je u usta punu šaku čavlića te nešto žvače poluglasno i mumljajući prekapa po masnoj poderanoj torbi. Jedan slijepac puši papirosu, klečeći u blatu klanja se prolaznicima i zapomaže graždanima, da budu dobri i da se smiluju njegovoj nesretnoj ruskoj duši. Trudna jedna baba zagnjurila je kažiprst i palac u goveđu butinu, grebe noktima po mesu, s komadinom hljeba, namazanom prst debelo kavijarom u lijevoj ruci, melje nešto punim ustima mesarskom kalfi, orijentalnog profila, da nije luda, da kupi ucrvano meso . . . Bulke, kruh, vrući pirogi, koštice od tikava, čokolada, kavijar, kipući samovari, sve se to dimi sa posljednjim krpetinama snijega i valja sa vrećama brašna, sa slijepcima, fotografima i trgovcima knjiga i kalendara, pugačovski, seljački primitivno. Obasjalo je sunce tu igru svjetlosti i sjene u svijetlomodrom proljetnom mlazu, a obris grada u horizontali tone između talasa Vrapčjih brda i u nizini Moskve Rijeke kao u kakvoj terenskoj zdjeli. Ploha se gradska priljubila uz horizont kao dug jednoličan potez, u svojoj monotoniji nešto jače naglašen zlatnom kupolom Hrista Spasitelja, neukusnom, nametljivom nazovimonumentalnošću jednog arhitektonskog akcenta, koji je uništio skroman obris starinske Moskve sa centrom kremaljskih zvonika.

Sjedio sam u parku Kemijskog instituta i sam fasciniran dolaskom proljeća. Nikad još kao ove godine nisam tako intenzivno čeznuo za proljećem, a nikad nisam uzmicao pred njegovim dolaskom stopu po stopu, kao proljetos. U čežnji za velikim, toplim proljećem, još sam početkom februara (kad su kod nas magle bile guste i teške) otputovao na Jadran, u susret suncu. Cijelu noć probdio sam u vagonu u nemirnom očekivanju juga i proljetne rasvjete; svitalo je kad smo stigli na Plase. Nad istarskim kršnim masivom gasnule su zvijezde, a more je snivalo u svoj kvarnerskoj horizontali bijelo kao mlijeko. Žmirkali su još svjetionici od Svetoga Marka i Malinske, a otoci zagnjurili se u vodu kao crne, glomazne, pretpotopne kornjače. Preko Kvarnera, u dijagonali, kretala se jednolično polagano jedna svjetiljka na jarbolu: brod pramcem na Velika vrata, ispred Brseča i Plomina pod liburnijskim brdinama i dalje na otvoreno more.

Svi mi patimo od iluzija da se može otputovati iz naših starih i prljavih luka s ustajalom zelenom vodom i smećem nekamo daleko, daleko, gdje se otvaraju svijetle horizontale prostora i gdje je sve kristalno jasno i sunčano. Svi mi mislimo da postoji negdje jedna vedra zemlja, gdje bismo se mogli iskrcati i oprati od ovih naših magla i tereta vlastitog života. I ja sam se onog svitanja sa Plasa zagledao čeznutljivo za svjetiljkom na prvome jarbolu, što se polagano kretala preko Kvarnera na otvoreno toplo more, koje daleko negdje na jednoj planeti oplakuje tihi modri zaton sa sočnim paomama.

U ovo naše tužno vrijeme političkih tjeskoba, Evropljani se obmanjuju romantičnom čežnjom za nepoznatim tropskim zemljama, kao da Indija nije danas isto tako politička robijašnica i industrijalizirana hapsana kao i Evropa. Ili kao da po kineskim ulicama na teče krv, a Azijati novčari i feudalci kao da ne dime palac debelim cigarama nad gomilama izmrcvarenih leševa, koji prodaju svoje robovsko meso po istim zakonima kao i robovi u Černomercu, u Podsusedu ili u Trbovlju. Sve to zbiva se na jednoj neobično malenoj lopti, i došlo je vrijeme da čovjek uzme u svoje ruke tu malenu blistavu planetu, da je očisti od krvi, od patnje i od nesreće. Sve

te čežnje za iskrcavanjima na sretnijim kontinentima spadaju u prethistorijsko razdoblje duha, u predlenjinsko doba, dok još ljudi nisu otkrili Šesti kontinent, SSSR.

Tako sam se bio u februaru sunčao na riječkom Baroševom molu, gledao prljavo mornarsko rublje na sivoj talijanskoj oklopnjači i čeznuo za Šestim kontinentom. Iz Rijeke odzvanjali su signali tramvaja, polagano je klizilo jedno tamnonarančasto jedro u proljetnoj tišini od Brajdice pod zelenom bakrenom kupolom riječkog kazališta, proljeće je bilo, a ja sam čeznuo za sjevernim Šestim kontinentom SSSR-om. A sada, ovdje, u zemlji vukova i samovara, iskrcavši se na tom Šestom kontinentu SSSR-u, stao sam neobuzdano i silno da čeznem za pravim, autentičnim, idealnim, čistim kvarnerskim proljećem. Koje li dječje, neozbiljne i nepostojane hirovitosti.

Sjedim u bašti Kemijskog instituta, promatram Moskvu u sunčanoj rasvjeti sa gazometrima, plotovima fabrika, dimnjacima, novogradnjama i skelama. Iz daljine na vjetru čuje se limena muzika, pojedini taktovi Rákóczijeva Marša, i u taj mah mi se grad pričinja velegradom, kao što su svi veliki gradovi na ovoj civiliziranoj bijednoj planeti. Ljudi su umorni od posla, bacaju bakreni novac u orkestrione, grickaju suhe žemičke, piju votku, a kraj je žalostan, žut i pjeskovit. Ovdje, usred perivoja, stoji Kemijski institut, s epruvetama, sa svijetlim sunčanim hodnicima presvučenim linoleumom, sve oprano, sve blistavo i sve čisto, kao što već jesu naučni instituti Dvadesetog Stoljeća blistavi i čisti, sa svijetlim hodnicima, presvučenim linoleumom. Tu su velike mramorne ploče sa zlatnourezanim imenima Mendelejeva, Lomonosova i Mečnikova, tu je sve određeno i jasno razvrstano pod svojim vlastitim brojem i formulom u vitrini i u tabelama.

Ljudi su neobično pametne životinje i kao što su sve do danas popisali, uredili i razvrstali u ovom Kemijskom institutu, tako će doskora urediti, popisati i razvrstati sve što je potrebno da se uredi, popiše i razvrsta na čitavoj zemaljskoj kugli. Eksport i import bit će uravnoteženi, sve statističke tabele bit će hiljadu i hiljadu puta

bogatije od današnjih statističkih tabela. Ne će više biti ratova ni neprirodne smrti, ni engleske funte ni dolara, ni kobne magnetske igre velikih sila, pa ipak u sjenci najegzaktnijih naučnih spoznaja živjet će još uvijek neki zbunjeni, hiroviti i neuredni ljudi i prisluškivati kako vjetar tucka granama prije dolaska proljeća... Ti će ljudi biti sramota i ruglo kemijskih instituta, ali gle, ipak, uprkos tome, oni će prisluškivati kako trava niče po gredicama i šta govori vjetar trešnjevom cvijetu. Cvrkut vrabaca i let banalnih oblaka te će lude promatrati s pažnjom vrijednom poštovanja. Osjećat će žalost proljeća svjesne, da je čovjek čarobnjak vedrine, modrih perspektiva u proljetno podne, što ne znači drugo nego čarobnu kaskadu slika i priviđenja, slapove boja, mirisa i zvukova koji buče, strovaljujući se u ništavilo. Čovjek se kreće kao lavina boja, mirisa i zvukova, i njegova čežnja samo je jedna od nevinih iluzija o prividnosti da zbivanje ima neki smisao.

O LENJINU

Stvarnost rata čovjeku je antipatična i već je Homer Ilijadu započeo s intonacijom pogubne Ahilejeve srdžbe:

kojano zada Ahejcima tisuću jada,
Snažne je duše mnogih junaka ona k Aidu
Poslala, a njih je same učinila plijen da budu
Psima i pticama gozba.[1]

Herodot je mislio, da ratove izazivaju demoni, a Sokrat je o ratu i generalima govorio s ironijom suvremenog pacifista:

Treba tako dugo filozofirati, dok vojskovođe ne budu smatrani goničima magaraca.

---

[1] Ovaj odlomak, osim informativnih, drugih pretenzija nema. Kod nas pisano je o Lenjinu s pristranom kratkovidnošću i mržnjom. Lenjin za milijune i milijune predstavlja sudbonosno objavljenje političke i moralno-intelektualne spoznaje, a lavež mjesečini ne škodi. Upotrijebio sam statističke podatke i citate iz raznih napisa Nicolaia, Zinovjeva, E. Varge, Gorkoga, Spenglera, Korscha, Lukácsa, Sternberga itd., ne provjerivši navode ni datume, pod pretpostavkom da su točni. Studije Jaroslavskoga, Gorkoga, Staljina, Guilbeauxa, Édouarda Berta, Victora Sergea ili pamfleti, od kojih spominjem samo Landau-Aldanova, Wellsa itd., obuhvaćaju goleme raspone lenjinske problematike, uglavnom još nerazrađene, a svrha ovakvog letimičnog prikaza i nije da ulazi u detalje. Kao naročit nedostatak pri ovoj vrsti publicističkog napora osjeća se kod nas pomanjkanje svake i najminimalnije potrebne literature, a naročito one o Lenjinovim djelima, kod nas zabranjenim i pod udarom cenzure.

I Platon je sanjao o Republici i o kraljevima, koji bi filozofski vladali, a David Hume mislio je o ratu s gađenjem:

Promatram li zaraćene narode, kao da gledam pijandure gdje se batinaju u porculanskoj radnji. Jer nije dovoljno da će dugo još morati da liječe međusobno zadane otekline, nego će naplatiti i sveukupnu štetu što su je počinili!

Tu formulu Humeovu o ratu zapisao je Immanuel Kant, kao intimni jakobinac, za moto svojoj studiji o »Vječnome miru«, što ju je ironično nazvao po satiričnom cimeru jedne holandske krčme, na kome je groblje bilo naslikano kao simbol »Vječnog mira«. Pascal je pisao o ratu s oštrinom Goyine bakrorezne igle (»Los desastres de la guerra«) i od Bonapartea, koji je demagoški više puta izjavio da mrzi rat, do Tolstoja i Stendhala, svi Evropljani dali su svoj glas protiv rata, osuđujući ga kao pretpotopni monstrum po kobnim posljedicama, a ne istražujući stvarne uzroke ratnog kriminala.

Organizacija Prve internacionale (koja nije više predstavljala maglene težnje izoliranih pojedinaca, već prvi svijesni napor kozmopolitskih koncepcija) već je godine 1867, u Lausanni, dala svoju prvu rezoluciju protiv rata, za ukinuće sveopće vojne dužnosti. Za vrijeme austro-pruskog i austro-talijanskog rata godine 1866 Prva internacionala definirala je mehaniku ratova kao veoma pogodnu priliku za mogućnost klasnog oslobođenja, »jer je radna snaga međunarodna i ne poznaje domovine«.

Dvadesetak godina kasnije, u Parizu, godine 1889, pak u Bruxellesu 1891 i u Zürichu 1893, zaključeno je jednoglasnim rezolucijama Druge internacionale, da međunarodno organizirani proletarijat po svojim predstavnicima u građanskim parlamentima glasanje protiv ratnih budžeta i borbu za međunarodno razoružanje treba da smatra svojom prvom klasnosvijesnom dužnošću. Te su teze ponovljene u Londonu godine 1896, u Stuttgartu 1907, u Kopenhagenu i u Parizu 1910 i na kraju u Baselu 1912.

Baselski stav bio je naročito odlučan, odglasan u novembru 1912, pod neposrednim iskustvom Prvog balkanskog rata. Baselska rezolucija upozorila je evropske proleterske mase, da je

njemačko-francuski rat 1870 imao za neposrednu posljedicu parisku Komunu, a rusko-japanski 1904 pokrenuo je revolucionarne snage naroda ruske imperije. Proleteri osjećaju svoje međusobno uništavanje kao zločin, na profit kapitalista u slavu dinastija.

Lenjinizam, u svojoj organizacionoj i ideološkoj suštini, ne znači drugo nego tih desetak rezolucija Prve i Druge internacionale, primijenjenih u okviru imperijalističke stvarnosti međunarodne konflagracije 1914—18, na temelju marksističkih teza »Komunističkog manifesta« iz godine 1848. Lenjinizam nadahnut je elanom idealnih težnji Platona, Sokrata, Kanta i Marxa, i tko želi da o lenjinizmu misli stvarno, on treba da ga predstavi na ognjenom horizontu svjetskog rata, kao na bazi za koju je neodvojivo vezan. Ne treba zaboraviti, da je na evropskim bojištima palo najprije dvanaest milijuna mrtvih, a onda se javio Lenjin! Kada je sa kronštatske antene zagrmio prvi lenjinski radio-signal »Svima«, po rovovima od Yperna i Verduna do Makedonije i Rige javio se nemir pun svijetlih nada. Lenjinizam progovorio je međunarodnim ratujućim masama kao simbol mira, i u tome je bila njegova snaga i tajanstvo njegove magije. Ljudi su ustali iz rovova, prerezali bodljikave žice, odbacili oružje, rukovali se, izljubili i zaplakali kao braća; na fronti od Baltika do Karpata mjesto topova i mitraljeza zazvonile su balalajke, gostili se ratnici i pjevali. U taj mah obistinila se Sokratova: mobilizirani i za smrt na fronti određeni »magarci« zaista su postali sokratovci i, najurivši svoje generalske goniče, s pjesmom nagrnuli kući.

»Mir bez osvajanja i pljačke, zemlja seljaku, tvornica radniku i mir«, to su bile lenjinske parole za prevladavanje kaosa posljednjeg imperijalističkog rata, te mislim da nije bilo ni jednog ratujućeg evropskog subjekta (koji je u stanju da misli i da po zakonima

mišljenja izvodi neke logičke zaključke), a da nije osjetio sugestivnu istinitost Lenjinovih teza.[2]

Lenjinove parole bile su veoma jednostavne. Radilo se o tome, da ratujući evropski proletarijat prestane s besmislenim klanjem u svom vlastitom interesu, i ja sam, govoreći prije nekoliko godina (1922) beogradskoj univerzitetskoj omladini o problemu Ruske revolucije, historijske događaje godine 1917 usporedio s onim mehaničkim stanjem, koje se javlja, kada fizičko tijelo, bačeno uvis, dostiže kulminacionu točku, na kojoj je gravitacija postala jednaka ništici.

Tako je kompleks problema Ruske revolucije bio snagom ratnih događaja izbačen na visinu zauzimanja političke vlasti, a lenjinizam, kao ideološka podloga s tezom diktature proletarijata, zadržao je revolucionarnu dinamiku na visini političke vlasti, kako se, uslijed gravitacije reakcionarnih snaga, ne bi ponovno survala u predstanje.

Doista! Godine 1917, u četvrtoj godini međunarodne vojne, ta reakcionarna gravitacija počela je da se približava ništici po čitavoj Evropi iz mnogobrojnih razloga, ali se evropsko revolucionarno raspoloženje bez lenjinske baze stropoštalo natrag u Status quo ante bellum i tako se Lenjinova teza, da će Dvadeseto sto-

---

[2] M. Panz iz Greifswalda u Njemačkoj piše:

Bio sam na istočnoj fronti, sjeverno od Baranoviča, II bataljon, 404. pješadijski puk, 5. kompanija, kad su nam u novembru 1917 Rusi stali davati signale crvenim barjacima. Nastala je kod nas svađa između naših narednika i nas, no mi smo uprkos najstrožoj zabrani prešli u ruske rovove. Naše je veselje bilo neopisivo i tamo sam prvi put dobio u ruke njemački letak, štampan na crvenom papiru: Proleteri cijeloga svijeta, ujedinite se! Čitav naš puk digli su onda kao pobunjen i bacili ga sjeverno od Pinska.

A. Dettless, iz Kiela u Njemačkoj, bio je na zapadnoj fronti kod 31. pješadijskog puka pred Ypernom:

Jednoga dana, u četiri sata poslije podne, kad su nam donijeli jelo iz stražnjega postava, rekoše nam da je u Rusiji buknula revolucija. Rus je pokazao glupome Švabi kako treba! Svi smo odmah puni nade započeli diskusiju:

ljeće ostati stoljećem ciklusa imperijalističkih ratova, potvrdila.

Poslije dvanaest milijuna mrtvih, 247 milijardi i 129 milijuna međunarodnog duga, danas, šest godina poslije Versajskog mira, evropske sile drže pod oružjem oko pet i po milijuna aktivne vojske, kao organizacioni okvir za 18—40 milijuna pušaka. Osim toga 84 dreadnoughta, 167 krstarica, 1094 razarača i torpedo-destroyera, više od 400 podmornica te oko 10.000 aviona. (Po podacima Društva naroda i Središnjeg statističkog ureda u Washingtonu.)

Po »Daily Expressu« gradi se momentano na evropskim brodogradilištima oko 90 ratnih brodova velike tonaže, a na japanskim dokovima vjerojatno isto toliko. Sve se države naoružavaju plinom i konture novog kemijskog rata ocrtavaju se u međunarodnoj struč-

---

kako i ako, kada? Mi smo neprestano očekivali generalni štrajk, spremni da pređemo k Englezima i da im pružimo ruke. Od onoga dana počeo je sveopći nemir!

To su dva iz mase bezbrojnih njemačkih dokumenata, pisanih od vojnika bez čina, kakvih je štampana čitava literatura; oni jasno osvjetljuju, kako su Lenjinove teze djelovale u međunarodnim masama, na raznim frontovima, po raznim vojskama i nacijama. Među francuskim četama došlo je do masovnih pobuna, koje su svladane brahijalnom silom. Trebalo bi usporediti indemnitetsku debatu Hrvatskog sabora iz godina 1917 i 1918 i stav opozicionih govornika spram Ruske revolucije. Isto tako i mnogobrojne dokumente sa bugarsko-makedonskog fronta. U Madžarskoj došlo je isto tako do otvorenih pobuna i otkazivanja poslušnosti u pozadini i na frontovima. Slom austrijski bio je dobrim dijelom nošen ruskim elanom, i da nije buknula Ruska revolucija, oba njemačka Carstva, germansko i austro-madžarsko, ne bi se bila slomila već 1918. Rat bi bio potrajao još godinu-dvije minimalno i, prema tome, nesumnjiva je historijska činjenica, da je neposredan efekat ruske revolucije djelovao, da se ritam međunarodne klaonice zaustavi. Mnogobrojni dokumenti, što ih je objavio Franz Pfemfert u svome časopisu »Die Aktion«, a isto tako i pariski »Clarté«, pod uredništvom Henrija Barbussea, kao i konstatacije i izjave Henrija Guilbauxa, Martyja, Otona Flakea, Leonharda Franka itd., govore za potvrdu ove teze.

noj literaturi.[3] Rezultat od dvanaest milijuna mrtvih i 250 milijarda dolara uništena materijala u rasponu 1914—18 postignut je staromodnim sredstvima, barutom i dinamitom, na relativno veoma uzanim zonama ratišta; kod kemijskog rata razlike između pozadine i ratišta nema i prema tome rezultat destrukcije, u okviru novog rata, bit će vjerojatno nerazmjerno veći.

Nered u međunarodnoj produkciji i imperijalistička borba za tržište prouzročili su međunarodnu konflagraciju 1914, a sve te komponente djeluju danas istom, a u mnogom pogledu još i potenciranijom snagom.[4]

Ekonomska konjunktura pokazuje uglavnom tendenciju opadanja. Valute padaju, cijene robi i besposlica u Evropi rastu, i toj krizi nitko živ ne zna izlaza. Građanski ekonomski kritik Versaillesa, Keynes, govori

---

[3] Profesor Smithels, jedan od autoriteta u engleskoj plinskotehničkoj oblasti, kaže:

Upotreba otrovnih plinova nazvana je okrutnom i neprirodnom. Ali treba da se uvaži, da je svaki novi metod ratovanja pak i sam barut u početku nazvan okrutnim i tek je s vremenom izgubio od svoje strahote. Nemoguće je da bi se Engleska odrekla plina.

God. 1920, izjavio je engleski ministar predsjednik u parlamentu:

USA (Sjedinjene Države Amerike), Francuska i Italija eksperimentiraju plinom kao navalnim sredstvom. Bilo bi od strane Velike Britanije ludilo kada bi se plina odrekla.

Poslije washingtonske konferencije za razoružanje, izjavio je dr I. Mills, američki vojni stručnjak na toj konferenciji, da je »plin najhumanije oružje, jer je najefikasnije i zato se plin ne može odstraniti nikakvim ugovorom«.

Po podacima dra Hansliana i Bergendorfa, jedna zračna eskadrila od dvadeset aviona, montirana plinskim bombama od 2300 kg, u stanju je da uništi jedan grad od milijun stanovnika u najkraće vrijeme.

[4] »Observer«, organ Međunarodnog saveza rudara, daje ovu statistiku ugljena: Evropa, 1924, 9% manje od 1923. Amerika 2,6% manje. Afrika 50%. Azija i Australija 20% više. Odatle apsolutna kriza evropskog rudarstva i brodarstva i razlog besposlice od nekoliko milijuna radnika. (Koncem 1925, nezaposlenih oko pet milijuna.)

istim tonom kojim je u predvečerje svjetskoga rata Roza Luxemburgova pisala svoju »Akumulaciju kapitala«. Dok cijena radnoj snazi pada, banke akumuliraju nečuveno blago.[5] To blago je međunarodna mehanička financijska snaga, koja djeluje po zakonima vlastite logike, spram koje državni strojevi igraju podređenu ulogu. Država je samo prividno i dekorativno »narodna«, a, ustvari, država je eksponent banke. Banka je stroj što se ravna jedinim regulativom, to jest interesom vlastitih financijskih operacija i profita, a državna politika samo je mehaničko sredstvo u rukama bankovne financijske strategije. Kako su profit i konkurencija paralelne pojave, ratovi kao takvi borbe su ekonomskih i financijskih snaga pojedinih financijskih konkurenata. Dok bude profita i konkurencije kao jedinog rezultata međunarodnog života, krize međunarodnih odnosa ne će nestati sa historijske pozornice. Krize rađaju ratove, i tako poslije sklopljena mira logično slijedi ponovno naoružavanje i taj se krug logično rastvara u novim ratnim ciklusima. Poslije Versajskog mira, u periodu 1920—24, buknulo je desetak evropskih ratova i oružanih intervencija,[6] a citirane

---

[5] Marcel Cachin u svome govoru od 3. XI 1925, u Francuskoj komori, nazvao je banke feudalcima demokratije. Pariske banke čuvaju u svojim trezorima oko 80 milijarda franaka i isto toliko financijskih pričuva, 67 francuskih banaka iskazalo je za pet posljednjih godina u bilansama 4 milijarde 357 milijuna 617.820 franaka čistog dobitka. U tu bilansu nisu uračunate: spekulacije po mjenjačnicama, profiti kod burzovnih manevara, trgovački poslovi i privatne akcije administrativnog aparata, komisionalne spekulacije, disagio na međunarodnim akcijama i kursovima, krivo procijenjene vrijednosti nekretnina itd.

[6] Anglo-francuska intervencija u Rusiji, okupacija Ruhra i Kölna, SHS albanska ekspedicija, ratovi: litavsko-poljski, poljsko-ruski, tursko-grčki, grčko-bugarski. Fašističke akcije njemačko-poljske, riječka avantira sa D'Annunzijem, talijanska okupacija Krfa. Ustanci u kolonijama. Sirija, Maroko itd. Čitav kompleks neriješenih pitanja Podunavlja i Balkana itd.

cifre međunarodnog naoružavanja i konture kemijskog rata već su uvod u nove kataklizme.

Osim te trajno kritične i bezbrojnim opasnostima opterećene financijske strategije, pred Evropom otvorilo se vulkansko kolonijalno pitanje. Više od osam stotina milijuna kolonijalnih i polukolonijalnih robova robuje danas financijskoj Evropi.[7] Život pauperiziranih kolonijalnih robova život je ispod najminimalnijeg nivoa ljudskog dostojanstva, a stanje ekonomske bijede, gladi i epidemija neodrživo je. U agrarnim kineskim i japanskim zonama živi 2000 stanovnika na kvadratnom kilometru, spram 280 stanovnika na kvadratnom kilometru Belgije, kao najnapučenije i najindustrijaliziranije evropske zemlje. Isto takvo stanje je i u Indiji i na Malajskom arhipelagu, gdje su periodičke katastrofalne gladi i epidemije normalna svakodnevna pojava, i prema tome je kolonijalna radna snaga nerazmjerno jeftinija od evropske. Odnos industrijalizirane Evrope spram njenih kolonija odnos je gvozdenog, mastodontskog hyperdreadnoughta od 50.000 tona, sa njegovim topovskim ždrijelima od 35 cm kalibra, spram gole i bose, bijedne i bespomoćne mase kolonijalnih robova. Što može pauperizirano i gladno afričko crnačko meso spram evropskih topovskih ždrijela?

---

[7] Po podacima Edyja Sherwooda, tajnika Saveza engleske omladine, u Kini, u svilarskoj industriji, radi se dnevno 12—18 sati, za sedam pfeniga dnevno (oko 8 dinara). Šestogodišnja djeca ispiru u kineskim tkaonicama svilene čahure vrelom vodom 16 sati dnevno. Dvanaestogodišnji radnik je u Kini svakodnevna pojava. U shanghaiskim tvornicama pod međunarodnom kontrolom rade šestogodišnja djeca.

Prof. Tshen Han-sun, član Sun Yat-senove Kuomintang-partije piše, da u Pekingu svaki deseti čovjek trči kao »jenrikša-kuli« pred dvokolicama. Osim tih 70.000 kulija samo u Pekingu imade oko 170.000 prosjaka na ulicama.

Kuli pere se jedamput u godini, u doba velike svetkovine. Lice mu je žuto i okorjelo kao maska. Polugol i bijedan, on nosi oko vrata pločicu s natpisom: kuli. To je životinja niže vrste, trči po čitave dane zapregnut, trijebi se kao majmun i zaudara kao divlje magare (Huelsenbeck, berlinski »Vorwärts«).

Dok se Abd-el-Krim u svome dopisu južnoameričkim univerzitetima poziva na hiljadugodišnju arapsku kulturnu tradiciju, protiv njegovih golih i gladnih pastira stoji francusko-španjolska flota od jedanaest teških oklopnjača i čitave flote torpiljera, podmornica i obalnih ratnih brodova, sa dvjesta šezdeset hiljada pješaka, naoružanih najmodernijim tehničkim sredstvima: avijacijom i tenkovima. Zaludu citira sirijski sultan El-Atraš u svom proglasu Rousseaua, zaludu se poziva na jakobinska Prava čovjeka i parole Velike francuske revolucije o slobodi i jednakosti. Preko Sirije teku potoci nafte, Maroko predstavlja ogromno rudno bogatstvo, a Holandska Pariska Banka treba ugljena, kao što Banka Sirije i Velikog Libanona treba naftu. *Dans toutes les guerres il ne s'agit que de voler* (Voltaire).[8]

Spram svih tih isprepletenih pitanja i odnosa mnogobrojnih financijskih kriza imperijalističke politike, lenjinizam zauzeo je stav isto tako gvozdeno određen i logičan, kao što je okrutan i neumoljiv stav osvajača i eksploatatora: zub za zub, oko za oko!

Kada su godine 1893 udareni temelji savezu francuskog kapitala i ruskog carizma, Lenjin je pisao svoju osnovnu analizu o »Razvoju kapitalizma u Rusiji«. Lenjinov intransigentan stav u okviru londonskog raskola godine 1903 diktiran je krvavim iskustvom. (1894—95, japansko-kineski rat. Port Arthur prelazi u ruske ruke. 1900—02 bursko-engleski rat. Pad Transvala. 1900—02

---

[8] Logika interesa je gvozdena i za meso kolonijalnih robova Evropa imade jedino još osjećaj višega prezira. Za vrijeme crnačkog kongresa u Bruxellesu 1922, engleska je štampa podrugljivo pisala o tim divljacima u fraku, sa crvenim kišobranom i harmonikom, koji traže nezavisnu, slobodnu Afriku. Ku-Klux-Klan u Americi linčuje Crnce sistematski, u smislu društvenog pravilnika. Prof. Amar nedavno je štampao u »Écho de Paris«, da bi

kolonijalnim urođenicima trebalo zabraniti evropsku kulturu, jer je njen utjecaj u kolonijama štetan. Urođenici se zanose i uglađuju znanošću, književnošću i pravnim znanostima, i onda, uzdignuvši se do Evropljanina, suprotstavljaju mu vlastite aspiracije i osporavaju mu autoritet.

evropsko-američka ekspedicija u Kini. Bokserski ustanak.)

Lenjinov i Roze Luxemburgove dodatak rezoluciji socijaldemokratskog kongresa u Stuttgartu 1907:

Im Falle eines Krieges ist für seine schnellste Beendigung zu kämpfen und die durch den Krieg geschaffenen Krisen zur Aufrüttelung der Volksmassen und zur Beschleunigung des Sturzes der kapitalistischen Klassenherrschaft auszunützen,

primljen je poslije dugotrajne debate, a diktiran iskustvom Rusko-japanskog rata i Ruske revolucije 1904—05. Od Stuttgarta do Basela (1907—12) život Evrope i Azije odvijao se u znaku neprekidnih kriza, diplomatskih zapletaja i ratova. (1908 aneksija Bosne, Srpsko—austro-madžarski carinski rat. Talijansko-turski rat 1911. Agadir. Borbe austro-madžarskih narodnosti za oslobođenje. Buđenje integralne svijesti o južnoslovjenskom oslobođenju. Mladoturska revolucija. Maroko—Egipat—Tripolis. Kineska revolucija 1911. Pad Mandžu-dinastije. Sun Yat-sen osniva Kinesku republiku. Balkanski rat 1912.)

Lenjin je u komisijama Bazelskog kongresa djelovao intenzivno, tako da njegov stav od sloma Druge internacionale augusta 1914, pa preko Kientala i Zimmerwalda do Aprilskih teza 1917, predstavlja logično kretanje u smislu organizacionih zaključaka i direktiva, odglasanih na kongresima Druge internacionale.

Nije Lenjin, prema tome, pao s neba na Nevski prospekt, da harangira petrogradske proleterske mase nekakvim nebuloznim demagoškim parolama (kao što se o tome misli u filistarskim krugovima), nego je trideset i više godina kao dosljedan marksist i internacionalist ideološki razrađivao golemi materijal svoje historijske uloge, boreći se bez predaha za afirmaciju socijalističkih političkih teza pred svim forumima Druge internacionale. Njegovo ideološko i političko Djelo stoji danas pred svijetom kao gigantski hyperdreadnought SSSR, naoružan topovima najtežeg kalibra, i to danas nije više tekst platonskih rezolucija pred oportunističkim forumima Druge internacionale, nego eko-

nomska i politička snaga čitavog jednog kontinenta od Tihog oceana do Evrope, što će u oslobodilačkom kretanju kolonijalnih masa Bliskog i Dalekog istoka, Prednje i Stražnje Indije i Kine odigrati onu historijsku ulogu, koju je bonapartizam odigrao u okviru buđenja nacionalne svijesti među narodima centralne feudalne Evrope.

Slika, kakvu građanski evropski intelekt stvara u svojim predodžbama o historijskom i kulturnom razvoju Evrope, suvremene civilizacije i čitavog niza pojava u vezi s kataklizmom 1914—18, te svim njenim fatalnim posljedicama u budućnosti, mutna je, zbunjena i slabo se podudara sa stvarnošću. G. F. Nicolai, na primjer, jedan od najsvjetlijih evropskih intelektualaca, koji je moralno prevladao nedostojne predrasude zapadnoevropskog malograđanskog nacionalizma i etatizma (što ga je već Nietzsche zvao nacionalizmom rogatoga blaga, »Hornvieh-Nationalismus«), taj hipokratik i doktor medicine izgubio se u utopističkim maglama, a zatim u sumnjičavom klonuću subjektivnog razočaranja.[9]

---

[9] U svojoj čuvenoj knjizi »Die Biologie des Krieges« on je odštampao proglas pun ljubavi i feuerbachovskog humanizma, sastavljen sredinom oktobra 1914, sa Wilhelmom Försterom i Albertom Einsteinom.

Denn der heute tobende Kampf wird kaum einen Sieger sondern wahrscheinlich nur Besiegte zurücklassen. Darum scheint es nicht nur gut, sondern bitter nötig, dass gebildete Männer aller Staaten ihren Einfluss dahin aufbieten, dass — wie auch der heute noch ungewisse Ausgang des Krieges sein mag — die Bedingungen des Friedens nicht die Quelle künftiger Kriege werden, dass vielmehr die Tatsache, dass durch diesen Krieg alle europäischen Verhältnisse in einen gleichsam labilen und plastischen Zustand geraten sind, dazu benützt werde, um aus Europa eine organische Einheit zu schaffen. Die technischen und intelektuellen Bedingungen sind dafür gegeben.

To su bile osnovne linije proglasa, objavljenog protiv izjave njemačkih intelektualaca koji su se suprotstavili tezama Antantinih velikih sila, negirajući da je Njemačka htjela i spremala ratnu konflagraciju godine 1914: *Es ist nich wahr, dass Deutschland diesen Krieg verschuldet*

Zaludu je G. F. Nicolai citirao Homera: »Bezakonik jest i beskućnik onaj, bezbratstvenik je, kome je rat med svojima mio«, da tako argumentacijom ad hominem vrati megalomansku liniju germanskog financijskog kapitalističkog i industrijskog razvoja iz Kruppova Essena u Goetheov Weimar, kad je kretanje historije gvozdeno i kada se u stvarnosti evropskoj događaji odvijaju po gvozdenoj logici profita i dividenada, za sto i osamdeset stupnjeva protivno pobožnim željama plemenitih i idealnih pojedinaca.

Takvom utopizmu Lenjin je oduvijek bio načelno protivan. Još prvoga maja 1915, on je pisao o tri kategorije pacifizma: o strahu bogataša pred revolucijom, o mutnoj čežnji malograđana i poluproletera za predahom i o svijesnoj volji za mirom, koja ne će demokratski mir malograđanskih filantropa, nego sistematsku proturatnu akciju u masama, kao jedino efikasno sredstvo, da se ludilo rata ukroti i obustavi. U periodu 1914—17 Lenjin u čitavome nizu svojih napisa polemizira protiv malograđanskih i utopističkih parola Ujedinjenih Država Evrope, propovijedajući neposredno osvajanje proleterske vlasti u jednoj ili čitavoj grupi država, za pobjedonosni rat tih proleterskih državnih grupacija protiv kapitalističke cjeline (augusta 1915, »Socijaldemokrat«, broj 44). (Stav jakobinizma u odnosu spram feudalne Evrope.)

Ni u jednom od svojih proturatnih napisa, Lenjin nije spao na nivo lažnih deklamatorskih zanosa za maglene geografske cjeline, kao jedan od geopolitičkih konfuščika tipa Hanslicka ili austrokatoličkih propovjednika tipa Hermanna Bahra (Dr Erwin Hanslick: »Oesterreich, Erde und Geist«, Wien 1917). Panevropska nebuloznost grofa Coudenhove-Kalergija, što se javlja sa dvanaestogodišnjim zakašnjenjem, njemu je

---

hat. Između devedeset i trojice njemačkih prominenata potpisali su tu ratnu izjavu Peter Behrens, Max Klinger, Liebermann i Stuck, Haeckel, Röntgen, Dehmel, Hauptmann, Sudermann, Eucken, Riehl, Wundt, Wagner, Weingartner, Reinhardt itd.

podjednako antipatična kao kozmopolitski ton burzijanskih organa sa Trafalgar Squarea.

Lenjinizam je načelna negacija malograđanske filisterije, bez obzira na njenu socijaldemokratsku boju[10] (Masaryk, Kautsky) ili na njene nedosljedne fraze u političkim i kulturnim oblastima.[11]

Friedrich Adler, sin Viktora Adlera, čuvenog austromarksističkog ideologa, i sam socijalist po uvjerenju, kao poklonik empiriokriticizma, uzeo je browning i

---

[10] Rennerov austromaksizam, sa svojom naddržavnom ideologijom i nacionalnim autonomijama, bio je crno-žuta dopuna Naumannove »Srednje Evrope« s bagdadskom željeznicom.

Kommen wir nicht rasch zur Lösung, dann haben wir nicht nur selbst den Wurf versäumt, dann werden wir diejenigen sein, über die das Los geworfen wird. In ein-zwei Jahrzehnten ist die Welt geteilt!

[11] Pokojni Landauer, u svom socijalističkom pronunziamentu »Aufruf zum Sozialismus«, progovorio je povišenim tonom nervozne, moglo bi se reći, razdražene kritike protiv njemačke socijalne demokracije i njene duhovne strukture. Sve proudhonovske Landauerove teze potvrdile su se tragično 4. augusta 1914. Jaurès bio je idealist i kantovac, pak su ga ipak ustrijelili kao i Landauera. Masaryk, kao humeovac i agnostik, za koga su Stenjka Razin i Pugačov obični razbojnici (»Russland und Europa«, 1913), počinje sa studijom o samoubojstvu, a svršava na Hradčanima; Macdonald se gosti kod engleskog kralja. Noske ubija Liebknechta; madžarski, bugarski, talijanski, španjolski i ruski liberali (Jászi Oszkár, Nitti, Unamuno, Ibáñez, Struve, Burzev) svršavaju jalovo, u emigraciji. Koncepcija Evrazije, podunavskih Kantona po švicarskome uzoru, idealna demokratska decentralizacija Zapada *(L'Ère nouvelle)*, sve je to magla. Sindikalist Sorel ideološki se opire o Nietzschea, suvremenika jednoga Cecila Rhodesa, isto tako kao i vođa francuskih rojalista Maurras, koji hoće da stvori Francusku na tradiciji 40 kraljeva, a jedan je od adepata ničeovštine, za koju sam Nietzsche ni po čemu nije odgovoran. Fašizam, što ga je Jack London prorekao već 1905 u »Gvozdenoj peti«, danas je međunarodna stvarnost. Nad tom stvarnošću sve to demokratsko slobodarsko buncanje je paradoksalno i lažno. Ruski car je gradio mirovnu palaču u Hagu, kao što danas međunarodni bankiri lažu i deklamiraju kod zelenoga stola u Ženevi i Locarnu, a na drugoj strani naoružavaju se plinom i tenkovima.

ustrijelio grofa Stürgkha, ministra predsjednika po volji Monarha, da bi svojim atentatom uzbunio građanske austrijske savjesti i pred čitavim svijetom demonstrirao protiv politike njemačkog »Prodora na istok«, kao i protiv austromarksističke rennerovske »socijalističke naddržavnosti«.

Lenjinizam, za razliku od individualnoterorističkog gesta Friedricha Adlera, ne znači osamljen i očajan revolverski hitac u restoranu kod Meissela i Schadena protiv jednog grofa, austrijskog predstavnika feudalne i financijske politike, već ogromnu artiljeriju s topovima najtežeg kalibra, organiziranu protiv međunarodnih novčanih artiljerija, po svim pravilima političke strategije. Lenjinizam javlja se kao eklatantna potvrda teze, da su ratovi popratna pojava kapitalističkog privrednog sistema, da je Dvadeseto stoljeće imperijalističkih ratova karakterizirano ulaskom Azije u historiju i sve bržim razvojem socijalne revolucije, koja će uspjeti da se afirmira najprije u jednoj grupi država, dok konačno ne pobijedi integralno te ne realizira viši poredak produkcije u međunarodnom mjerilu.

Građanska Evropa, doista, po nekim znacima, propada. Ne samo da je sveukupna međunarodna politika postala bestidnom trgovinom principa i ideja, prostitucijom za volju materijalne vlasti (makijavelizam kao kult političkog talenta), već se ti isti simptomi nemira, povišenog pulsa i uzrujane vibracije od želje za ispraznim dobitima javljaju u svim duhovnim oblastima. Umjetnost se industrijalizirala i mjesto romantičnog zanosa za ljepotu danas se producira roba. Neurastenija, histerija i pornografija, kao roba za neurastenične i histerične potrošače. Apsolutna pobjeda seksusa! Žena nalazi danas svoju misiju u infantilnom obožavanju posljednje mode. Hetera pobjeđuje patrijarhalnu majku! (Weininger-Strindberg.) Likovne vještine i umjetnost prelaze u dekoraciju i mehanički umjetni obrt. (Od Secesije do Dade vlada Evropom blef.) Glazba i književnost tipično su aristokratski dekadentne, pune senzacija umirućih patricija, kada se na periferijama

javljaju barbari.[12] Od Baudelairea i Verlainea do Anatolea Francea i Marcela Prousta, od Chopina do Gustava Mahlera iste pojave »jesenjeg umiranja«. Propadanje Antike podudara se s propadanjem suvremene građanske stvarnosti. (Spengler: »Der Untergang des Abendlandes«.)

Sofisti, cinici, stoici i Epikur u Antici, pseudomaterijalisti i dekadenti raznih filozofskih diferencijacija danas. Propast ukusa Antike točno odgovara današnjoj suvremenoj propasti ukusa. Od Ingresa do Paula Kleea[13] i Kandinskoga linija tone u slikarstvu rapidno niže i jedan Fisher von Erlach stoji u omjeru spram O. Wagnerovih brončanih lovorika i secesionističkih karijatida, kao u književnosti Diderot spram kakvog suvremenog žurnalista i piskarala. (Ime sporedno i odiozno.) Usporedi neukus posljednjih rimskih carskih stoljeća, one eklektičke kompozicije dorskih i jonskih propileja, kombinirane s egipatskim paominim stupovima i sfingama, sa današnjim eklektičkim arhitektonskim besmislom bankovnih zgradurina po velegradovima. Danas je meandar ukras na majolici engleske toalete i destrukcija forme od parnasovaca do ekspresionizma simptom je kaosa i propadanja. »Barbarogenije« Micić zove Dantea nesposobnim da surađuje u »Zenitu«, i tako su senzacije i arapska glazba, crnačka plastika, crnački plesovi, shimmy, fokstrot, ragtime, saksofoni, omiljela glazba građanskih Evropljana, poslije Bacha, Mozarta i Beethovena. Kult Afrike, Indije, Jave. Najprije je bio aleksandrinski kult oblika i u toj se monotoniji javilo gnjiljenje talenata i nastala je perioda skeptičnog lirizma propadanja.[14] Devet desetina evropske lirike pisano je u

---

[12] Je suis l'Empire à la fin de la décadence,
Qui regarde passer les grands Barbares blancs,
En composant des acrostiches indolents
D'un style d'or où la langueur du soleil danse.
(Verlaine: »Langueur«)

[13] Vidi o Kleeu: M. K., »Kriza u slikarstvu«.

[14] Ô n'y vouloir, ô d'y pouvoir mourir un peu!
Ah! tout est bu! Bathylle, as-tu fini de rire?
Ah! tout est bu, tout est mangé! Plus rien à dire!
(Verlaine: »Langueur«)

sitom molu umiranja. Od dosadnog kulta nijanse izrodio se apsurd i ždere sve dalje ljepotu kao rak-rana meso. Spoznajnoteorijski kaos isto tako govori za sveopće razaranje principa. Newtonovi principi, veličanstveni kao Michelangelovi kipovi, danas, u vrijeme molekularne mehanike, nestaju kao fantomi. Poslije Lavoisierova principa neuništivosti materije, pretpostavlja se misaoni sistem, za koji sve što nije misao jeste ništa. Tvar se dematerijalizira do pojma, i poslije velikog romantičnog entuzijazma za materiju, kada se činilo da je metafizika konačno skinuta s dnevnog reda, opet se piše o Bogu. (Ne da se dokazati da ga nema i obratno.[15]) U maglama mutnih i uznemirenih pogleda na svijet (sve struje u filozofiji poslije engleskih empirista i Kanta), u krvavoj i luđačkoj zainteresiranosti životinja nižih vrsta, što samo prividno hodaju kao ljudi dvonošci, a ustvari se proždiru animalno (tabelarne statistike ratova i privrednih nereda), između karikatura Boga, dobrote i ljepote (sve crkve od Luthera i Bizanta do Rima i Vojske spasa[16]), u tom katastrofalnom tempu i kvantitetima preko građanske Evrope, kao krda pobješnjelih biblijskih svinja, u koje je netko satjerao sveukupno ludilo globusa, valjaju se sve novije i novije senzacije, laži, blefovi, sekte i organizacije, sve sa svojim principima, pogledima i zastavama, sve sa svojim programima i putokazima, kako da se riješi taj nerješivi problem bolesne Evrope! Mesožderi propovijedaju vegetarijanstvo, analfabeti uče esperanto, profesionalci igraju međunarodni šah, ruletu i fudbal; malograđanski sokolaši, ko-

---

[15] Empiriokriticizam, iluzionizam, pragmatizam, meliorizam, utilitarizam, fideizam, konceptualizam, antiintelektualizam u suvremenoj filozofiji, sa nekoliko stotina filozofskih imena po svim evropskim zemljama, odgovaraju slikarskim i književnim analognim pojavama od impresionizma i poentilizma do apstraktnog slikarstva. (Ekspresionizam, futurizam, sirealizam, imažinizam, unanimizam, primitivizam, dadaizam itd. Samo u suvremenom ruskom slikarstvu imade više od dvadeset teoretskih izama.)

[16] Vidi G. B. Shaw: »Major Barbara«!

njanici, nacionalisti, vrli rodoljubi[17] čeznu za ratom, usidjelice i sterilne ženke grade dječje domove, eksploatatori sakupljaju milodare po uglovima, lažljivci drže predavanja o novom Mesiji, koji se javio u Indiji, stare gospođice vjeruju u hiromantiju i bacaju karte, čitaju beletristiku, pijanice tjeraju antialkoholičarsku propagandu i tako od saintsimonizma i antropozofije po evropskim salonima, od Stirnera Maxa[18] do bankokratije, od solipsističke kabinetske filozofije do profesorske katedre[19] i od velegradske produkcije knjiga do industrijalizirane umjetnosti, od laži u familiji do onih u parlamentu, sve je krvavo i bezizlazno. Tolstoj je taj problem htio riješiti pasivnošću patnje, a umro je na bijegu iz stvarnosti; Romain Rolland propovijeda sintezu zapadnjačke kulture, estetski, muzikalno, po uzoru na Bacha i Beethovena, a živi u emigraciji, optuživan u domovini veleizdajom; Gauguin je umro u dobrovoljnom progonstvu, Van Gogh u ludnici, Bakunjin razdirao se godinama furiozno od Sibira do Londona, Goya i Marx umrli su u emigraciji. Kriza je u intelektima evropskim iz dana u dan sve veća. Nekoliko desetaka hiljada evropskih mozgova svojim ognjičavim nemirom jasno dokazuje abnormalan intenzitet dugotrajne bolesti, koja traje od Schopenhauera do konca devetnaestog stoljeća i do danas neprekidno i jalovo.

Intelektualno smion potez preko zapadnoevropske ratne krvi i kaosa, potez markantne, izravne i nesavitljive jednosmjernosti preko evropskih moralnih i političkih laži i prevara, potez sa nepokolebljivim uvjerenjem da se radi o prevladavanju tromosti zaostalih vjekova, to je lenjinizam, kakav se objavio 1917, svim

---

[17] *Wer den Krieg sieht und nicht schaudert, der ist kein Mensch. Der ist ein Patriot!*

(Kurt Tucholsky)

[18] Max Stirner: »Der Einzige und sein Eigentum« draga je lektira intimnih građanskih anarhista.

[19] Vidi Schopenhauera i sve što je napisao o profesorima filozofije.

zapadnoevropskim shemama o narodima, o državama i o vjerama — uprkos.

Lenjinizam je politički plan logike i pameti po kome se globus postojanom brzinom dvadeset i četiri sata dnevno približava Kozmopolisu. Lenjinizam je Arhimedova politička poluga, dovoljno solidna da se njenom pomoći izdigne zemaljska kugla sa legitimističkom, financijskokapitalističkom Evropom na visinu jedne svjetlije civilizacije, koja bi svojim formatom odgovarala imperativu tehnokratskog vremena. Lenjinizam jeste marksizam, ali je golema razlika između lenjinskog marksizma i zapadnoevropskih marksista. U Evropi nakon Marxa i Engelsa bilo je za šezdeset punih godina šezdeset godina marksizma i nekoliko milijuna marksista, a jedan jedini Lenjin, koji je toj shemi dao lenjinsku snagu. Galilejeva istina bila je evidentna još od ptolemejskih vremena, a kao takva ona je ovjerovljena naučno ima tome već nekoliko stotina godina, pa ipak još uvijek u milijunima i milijunima antigalilejskih suvremenih evropskih mozgova vrijedi biblijska naivna teza, da je zemlja centar Svemira, a kao takva da nepomično miruje. Crkva rimokatolička, na primjer, koju čuveni mislilac Goyau zove »grandioznom Internacionalom moralne snage čovječanstva«, ta, dakle, »grandiozna Internacionala moralne snage čovječanstva« stoji još uvijek na antigalilejskom stanovištu. I kad bi se to pitanje imalo riješiti sveopćim tajnim pravom glasa, pobijedili bi antigalilejci ogromnom, kompaktnom demokratskom većinom svojih antigalilejskih glasova i uvjerenja.

Lenjinizam nije, prema tome, logično, puritanska propovijed o formalističkom driblingu takozvanog građanskog demokratskog parlamentarizma. Lenjinizam polazi od osnovne hipoteze, koju uzima kao aksiom, da je radna snaga međunarodno nerazdvojna cjelina i kao takva treba da obori sve feudalne i bankirske okvire jednog nesuvremenog privrednog sistema, koji je sazdan na nekulturnoj zaostalosti ljudske svijesti. Za razliku od socijaldemokratskih, filantropskih i pacifističkih deklamacija, lenjinizam hoće da stvori takve

životne uslove, koji će roditi socijalističku psihologiju nove društvene svijesti, u svojim elementima internacionalistički solidarne. Za razliku od pet hiljadugodišnjeg nastojanja raznih organiziranih religija, da oblikuju humanije odnose, koji bi rodili novim životnim rezultatima, lenjinizam je praksom dokazao, da socijalistička psihologija nije preduslov socijalističkih odnosa, nego, obratno, da su socijalistički ekonomski odnosi onaj historijski faktor, koji rađa socijalističku svijest.

Lenjinizam javio se u vrijeme, kad je posljednja faza međunarodnog kapitala poprimila simptome evidentnog ludila, koje je ugrozilo sve najosnovnije preduslove za civiliziran život čovjeka, o čemu jasno govore rezultati ratova za posljednjih pedeset godina. Akumulacija i koncentracija novca raste geometrijskom progresijom, kreditni sistem nivelira feudalne ostatke evropskih etatizama ogromnom brzinom, i, uz mase najidiotskijih protuslovlja, na horizontu sve se jače ocrtava sjena međunarodnog magnata, novoga feudalca industrije, parlamentarne demokracije i produkcije.[20]

Karakteristika posljednje imperijalističke faze u oštrom je protuslovlju između razvoja nauke s jedne, a slaboumne tromosti duha u okviru feudalno-bankirskih i zastarjelih ekonomskih relacija s druge strane. Biološki principi potvrđuju teoriju klasne borbe, a u analizi genealogije morala rađaju etičkim relativizmom. (Darwin, Marx, Nietzsche.) Nauka se vratolomnim tempom približava posljednjim tajnama materije, ona analitički zadire u nju i na putu je da razotkrije tajnu organskih i anorganskih odnosa. Sunčane protuberance i magle u Orionu i Andromedi svijetle s najdaljim galaksijama u okularu čovjekovih instrumenata upravo tako jasno kao i bakterije u krvotoku ili u bolesnim organima. Radij razbija materiju i otvara perspektivu neizmjerno brzih kretanja atoma, a brzina struje pokreće nesavladive mase i svladava sve prostore po

---

[20] Usporedi Hilferdingove podatke o ulozi financijskog kapitala spram gotovo naivne nevinosti agrarnog feudalnog stroja. Po Marxu je položaj antičkog roba spram suvremenog industrijalnog roba bio briljantan.

planskoj volji čovjeka. Mašine pobjeđuju sve zapreke odvojenih geografskih, kontinentalnih, interkontinentalnih i planetarnih prostora, a čitava serija sitnih izuma, od pošte i telegrafskih žica do Marconijevih antena, rađa svijest integralne cjeline Zemaljske kugle i Svemira. Zemlja je već davno prestala biti regionalno ograničenom mediteranskom kotlinom Antike ili izoliranom pjegom pojedinih geografski odvojenih civilizacija (Kaldeja, Sirija, Egipat, arapska mediteranska zona, Helada, Rimski imperij, feudalna Evropa), pred očima čovjeka ocrtava se globus i javljaju se prvi znaci sinteze. U sumraku analfabetizma i patrijarhalne psihologije sazdane na elementima srednjovjekovne manufakture, u vrijeme kada u milijunima evropskih mozgova vlada još uvijek antigalilejska tmina, kada po crkvama stoluju drveni sveci i polubogovi, a u dušama ljudskim vladaju prikaze, uz feudalni suverenitet i rimski princip Privatnoga Prava, kad još uvijek vlada antički odnos gospodara i roba, kad nad Evropom urla pravo mača i načelo rata, u kretanju tih grandioznih kvantiteta gluposti i zaostalosti, ustaju kao u davno Parsifalovo vrijeme vitezovi svjetlosti i fanatičke vjere u Progres i, stupajući na čelu masa preko svih elemenata tmine i pretpotopne mamutske glomaznosti predrasuda, vode čovjeka do pobjede pameti. Ta pobjeda ljudske pameti ne znači misterij tajanstvenog rituala, kao prije hiljadu godina, kada je Evropa na prijelomu Milenija očekivala svoju propast. Pobjeda pameti današnjeg čovjeka nije pobjeda mehaničke reakcije krvavih robova i galijota pod Spartakom, koji su se prije dva milenija podigli da razbiju okove i verige antičkog ropstva. Pobjeda pameti pobjeda je suvremene kulturne svijesti, koja je zavladala svijetom interkontinentalno. To je svijesni voluntarizam jedne jedinstvene kulture, geografski neizolirane, klasno sintetične, narodno i jezično neograničene baze za nove, svečovječanske napore. Znaci sintetičnog novog rađanja svijesti javljaju se već više od stotinu i pedeset godina. Bogovi i religije umiru već od polovine osamnaestoga stoljeća. Razvitak tehnike daje u jednome deceniju devetnaestoga

vijeka rezultate, koji prebacuju tehničke uspjehe, postignute za minulih milenija. Jezici i narodi stapaju se na prijelazu devetnaestoga stoljeća u dvadeseto u jedinstveno solidarno stanje postojanim porastom materijalne kulture i sve većim razvojem solidarnosti civiliziranih klasa. Red i internacionalna naddržavna kontrola međunarodne produkcije i izmjene robe postaju osnovnim preduslovom uređenja civiliziranog života, i te se teze javljaju već u drugom deceniju dvadesetoga stoljeća kao političke parole svakodnevne borbe. Zemlja, u našim danima, postaje relativno veoma sitnom loptom, čiji ekvatorijalni pojas iznosi jedva nekoliko dana puta. Distance su savršeno svladane. Prostor, vrijeme, klime, podneblja, blago, kapital, novac, roba, mašine prelaze u vlast čovjeka u toku dvadesetoga stoljeća.

Čovjek postaje u dvadeset i prvom stoljeću slobodan, a zemlja svijetli i živi kao pristojno uređen perivoj, sa vodopadima, s morima i sa šumama. Slobodna selekcija sposobnosti pojedinih nadarenih pojedinaca, u korist kolektiva, odnos čovjeka spram čovjeka ravnopravan, dostojanstvo čovječnosti uspostavljeno, čovjek čovjeku čovjek, a ne više vuk kao u Hobbesovo vrijeme, to su perspektive slijedećih decenija. Humanizam nije više moralna propovijed filantropa, manijaka, šarlatana i organiziranih religija, već nužna posljedica životnih uslova. Teza, da su filozofi svijet spoznali, a čovjek treba da ga izmijeni, bit će ostvarena. U tome zbivanju Lenjin znači svjetlost, koja je obasjala tminu evropskih horizonata i koja sjaji iz dana u dan sve jasnije, kao titanizam u Kranjčevićevu epilogu »Misli svijeta«.

NAD GROBOM VLADIMIRA ILJIČA ULJANOVA LENJINA

Trajalo je očajno, crno-žuto, austrijsko, ričardovsko, luđačko klanje, nebo je bilo crno i naoblačeno, kišilo je, a ulice su odzvanjale od topota topova i oklopnika. U škuroj golgotskoj polutmini stupale su čete gradom dan i noć; čuo se zveket oružja, po kasarnama brusili su bajunete, bolesne matere kisnule su čitave dane na ulicama i čekale na šaku pljesniva brašna, zvona su zvonila na svim crkvama i miljeli su sprovodi jedan za drugim u beskonačnost, i sve je bilo bolesno, sivo i beznadno, sve je gnjilo kao ratno umiranje što gnjije i sve je trunulo u truležu pojava i pojmova, u međunarodnim omjerima osuđenima na smrt i na propast.

Trajalo je očajno, crno-žuto, austrijsko, luđačko klanje, i nebo je bilo mračno, crno i naoblačeno; kišilo je i sve je izgledalo kao grob, a život gnjila lešina na dnu groba, u lijesu, zabitom sa stotinu čavala prokletstva, ludila, očaja, klevete, plaćene štampe i kriminalnih podvala, što su ih međunarodni štabovi objavljivali svojim podanicima u formi pobjedonosnih laži.

Onda su jedne noći radio-iskre s antena kronštatske tvrđave zapalile po svim radio-stanicama svijeta pet slova jednoga imena, i svi Morseovi strojevi na svim kontinentima i telegrafskim linijama zemaljske kugle otkucali su tih pet slova po globusu, i to je ime kao vjetar duhnulo i kao zastava zavijorilo se po svim prostorima, i po rovovima, gdje se čovjek klao i krvario. Bilo je to ime Vladimira Iljiča Lenjina.

Vladimir Iljič Lenjin javio se u evropskoj drami kao pojava Fortinbrasa i Richmonda u Shakespeareovim dramama, i tko nema uobrazilje da tu junačku

figuru zamisli na krvavoj pozadini klaonice evropske kao stjegonošu osvetnika, taj nije doživio ovo naše vrijeme i nikada ga ne će pojmiti. Tko nema fantazije da lenjinsku pojavu osjeti kao simbol odmazde, taj nema fantazije da shvati u čemu leži zapravo smisao evropske drame, ako ta drama uopće ima svoj dublji smisao.

Tko nije za beznadnih kronštatskih dana godine devet stotina i sedamnaeste, kada je klanje trajalo već treću godinu, osjetio zanosnu dinamiku toga događaja, kada je Lenjin prvi put objavio svijetu parole, tko nije čitavim svojim tijelom spoznao, da se ovdje prvi put u historiji čovječanstva radi o ideji pomirenja i o simboličnom trijumfu čovjeka, koji nosi u ruci maslinovu granu, tko nije osjetio potrebe da svoje ruho prostre na trijumfalnome pohodu te pojave, da se pokloni i poviče Slava, taj prostornost toga imena i značenje njegovo ne će osjetiti nikada, jer je gluh i slijep za značenje naših evropskih tužnih i krvavih dana.

Lenjinovo ime značilo je godine devet stotina i sedamnaeste signal svjetionika nad brodolomom međunarodne civilizacije, i odonda pa do dana današnjega nije prošao ni jedan jedini dan, da Morseovi strojevi na svim telegrafskim linijama svijeta nisu otkucali ime tog čovjeka, i nije prošao ni jedan jedini dan, da ti telegrafi nisu o njemu javili po koju laž, podlost i klevetu.

Sve tamne sile ovoga svijeta, sve banke, sve burze, svi kapitali, svi trustovi i karteli mobilizirali su protiv toga imena štampu i rotacione strojeve i hektolitre slagarskog crnila, bataljone plaćenih pera, kratkovidnu tradiciju, mamutsku glupost, interese, tenkove, generale i topove, te od umorstva i paleža do razvratnog ludila i pohotnog krvoprolića nema ni jedne podvale kojom nisu uznastojali da to ime zaprljaju, osramote i zatru. Pa ipak, eto, nakon dugih šest godina teške i krvave borbe (spram koje renesansne kondotjerske vojne izgledaju operetne isto kao i evropski ratovi od Tridesetogodišnjeg do Bonapartea i Bismarcka), to se ime uzdiže nad Evropom kao sunčana ploča, krvava još i mutna od tmine i magle u praskozorju, ali nesuzdrživo gi-

gantski raste, kao jutarnja svjetlost iz minute u minutu.

Bezimeni milijuni robova i patnika, od evropskog civiliziranog radnika (čije se robovanje zove prodavanje radne snage) do kolonijalnog Crnca, koji robuje i danas još bez te dekorativne formalnosti, milijuni prostog i neukog svijeta osjetili su nagonom izbijene i upregnute životinje, da se trgla jedna ruka da razbije hiljadugodišnji jaram, i od crnačkih kolonija na Kongu do Arkove tvornice likera u Vlaškoj ulici ustalasao se šapat pun mesijanskog ufanja i nade.

Zapisao je nedavno jedan putnik koji se vratio iz Španjolske, da je u Escorialu, u grobnici španjolskih kraljeva gdje u monumentalnim sarkofazima leže španjolski vladari i infanti od Karla Petoga do don Juana Austrijskoga, našao nad kraljevskim grobom kredom ispisano Lenjinovo ime: *Viva el Lenin!* Lenjinovo ime, ispisano nad grobnicom španjolskih kraljeva u Escorialu, jasno govori to isto, što možemo da čitamo i po crkvenim zidovima našega grada; to se ime zarezuje u kamenje egipatskih piramida i u koru drveća, u indijskoj džungli, a to znači da je Lenjinovo ime postalo legendom, koja će nadživjeti sve one sile što su htjele da ga zatru i pogase.

Lenjinovo ime rodilo se kao talas vihora, a kod takvih olujnih imena lični život čovjeka predstavlja neznatnu epizodu koja se gubi i nestaje, kao što se i kapljice kiše gube i nestaju u rijekama.

Po svom ličnom životu Lenjin nije bio sretan.

Tom najvećem konstruktoru tipa Petra Velikog ili Bonapartea (koje li bijedne usporedbe) nije bilo suđeno da sagradi kupolu nad svojom koncepcijom. Četrdeset i osam godina cromwellovski je čekao na svoju misiju, da bi poslije revolucionarne groznice od aprila do oktobra godine tisuću devet stotina i sedamnaeste postao oklopom, o koji se razbilo dvadesetak ratova, da mu taj pobjednički pancer probije kugla jedne nesretne djevojke i da se, bolujući od te više nikada nezacije-

ljene rane, sruši na gumijom obloženu dvokolicu sarkastičnog, demonskog, strindbergovskog priviđenja.

I baš zato, jer smo već godinu-dvije svaki drugi dan čuli kako umire, i jer su nam bankirske i banditske međunarodne brzojavne agencije dosada barem već pedeset puta zlobno javile da je već umro, i jer smo ga po fotografijama viđali bolesnog, ispijenog i umornog, vijest o njegovoj smrti nije nas zatekla iznenada.

Lenjinova smrt nije imala u sebi katastrofalnosti grmljavine miniranog kamenoloma, ona se javila sordinantno, kao pukla žica na violini. Lenjin je živio siromašno i skromno kao sluga, a umro tiho kao patnik. Njegov tjelesni lik potonuo je pred nama kao lađa za koju smo znali da je havarirana, te taj brodolom djeluje na nas više kao logična posljedica dugotrajnog stradavanja, nego kao katastrofa!

Beethoven budućih dana, bude li pisao Eroiku Evropske revolucije, ne će trebati da briše posvete Lenjinu, kao što je to učinio Ludwig van Beethoven, kad je brisao svoju posvetu Bonaparteu, čuvši da se ovaj okrunio za cara Francuske.

Intelektualni radnik i ideolog, Lenjin stoji sa svojih dvadeset knjiga pred historijom, svijestan da svoj talenat nije jalovo ukopao. Genijalan borac i konstruktor, Lenjin mirne savjesti može da kaže, da je poslije Arhimeda prvi, koji se usudio da podigne zemaljsku kuglu iz njene svemirske tromosti. Kao čovjek, Lenjin je opisao tipičnu tragičnu liniju stradalnika, koga su bogovi pribili o kavkasku hridinu i zapovjedili jastrebovima da mu kljuju jetru.

Kao ideolog, kao konstruktor i kao čovjek Lenjin je svijetla pojava našega vremena: junak koji je pokazao kako bi trebalo živjeti u kaosu, kada se na svakome koraku zapaža gdje se stari oblici jedne dotrajale civilizacije lome pod težinom novih pitanja, i kako su sve moralno-političke sheme i suviše nedostatne, da bi odgovarale sve katastrofalnijem ritmu tehničkog razvoja.

Kao ideolog Lenjin je spoznao kako marksistička formula londonsko-manchesterskog procédéa u evropskoj tekstilnoj industriji (iz druge polovine devetnaestoga stoljeća) znači tek prvi osmorokut u mreži socioloških

dijagnoza, i njegova neosporna zasluga u okviru marksizma jeste, da je svojom prirođenom violentnošću spriječio, da se ruska marksistička formula ne izrodi u formulu zapadnoevropskog reformizma. I kao što kapitalistička faza do svjetske konflagracije 1914 u historiji socijalizma nosi Marxovo ime, tako je danas već jasno, da će historijski period od godine tisuću devet stotina i četrnaeste do danas biti označen Lenjinovim imenom. Marksizam pretvorio se u Lenjinizam.

Lenjin je čovjek koji je promatrao čitav katastrofalni slom zapadnoevropske civilizacije 1914 iz perspektive tridesetoga stoljeća. Iz stvarne i nepokolebljive retrospektive, on je iz te utopijske daljine procijenio događaje između Rusko-japanskog rata, prve ruske revolucije i sloma zapadnoevropskog socijalizma uzvišeno i jasno, i samo tako se može objasniti, da je kao vepar bijesno napadao čitav taj teorijski, apstraktno formulirani reformizam i njegove nade, parole i iluzije u vrijeme, kada je to i takvo gledanje izgledalo manijakalno i pretjerano.

Ta retrospektiva iz tridesetog stoljeća davala mu je snagu da ne klone za teških i kritičnih dana četrnaeste i petnaeste, kada je kao osamljenik u svojoj züriškoj sobi u Spiegelgasse broj 12 propovijedao razvoj događaja u koji onda nije nitko vjerovao. Iz te svoje drugospratne sobice, što ju je bio iznajmio kod postolara Kammerera, on se je bakunjinovski osamljen zaputio na slavan pobjedonosni pohod od Kronštadta i Petrograda do Moskve i Vladivostoka, da od Hong Konga i Paname do Madagaskara i Maroka u mase robova ulije nove nade i da nasred široke ruske zemlje iskopa prvi solidni temelj Kozmopolisa.

Pa kad Čovječanstvo jednoga dana ne bude više gnjila i razdrta rana kao što je danas, i kada Sovjetska Republika ne bude jedina lađa što plovi smjerom Kozmopolisa, nego kad tim smjerom budu plovile čitave flote naroda i klasa, sigurno je da će na drugoj obali Vladimir Iljič Lenjin, kao gigantski svjetionik, pozdravljati lađe na ulazu u luku, kao spomenik čovjeka koji se prvi iskrcao na drugoj obali.

DOMOBRANI GEBEŠ I BENČINA RAZGOVARAJU O LENJINU

Bila je topla kasna jesen. Prozori »sobe boležljivaca« (marodecimera kod carskih i kraljevskih i kraljevskih ugarskih pukovnija) bili su otvoreni i kroz okovane rešetke potitravao je vlažan miris predvečerja. Polja pred kasarnom bila su natopljena sivom snježnicom, pa kako je pod udarom juga okopnjelo, bjelasale su se u suhoj kukuruzovini krpe snijega, kao da ih je netko tu i tamo nesimetrično potegnuo prljavim kistom postimpresionističke tehnike. U jasnoj akustici čula se sa Južnoga kolodvora lupa vagona i pijukanje parostroja, a iz blize kovačnice odjekivao je nakovanj. Cijepao je ordonanc drva na hodniku, a ja sam ležao u temperaturi na tvrdoj slamnjači i tako me u onoj blagoj i teškoj tišini jesenskog sutona zanio neizrecivi bol za širokim i plavim daljinama. Zurio sam u okovane rešetke, slušao djecu kako veselo kliču u sutonu i ženkasto sanjario o tome kako bi dobro bilo da je čovjek ptica i da ne gnjije u ovim vlažnim i prljavim ponjavama, da nije bolestan, da nije kolonijalni vojnik, da ne ratuje bezglavo, da leti visoko nad zamagljenim vrbicima, nad rijekom što tiho teče i nad prugama po kojima se pale semafori.

U teškoj i zagušljivoj polutami, u nemoćnom probijanju iz olovnih i ogavnih prostora, u bolećivoj težnji da se sve ono naše bijedno i prljavo izdigne jednom solidnom i tvrdom polugom, odjeknuo je glas domobrana Gebeša, Stubičanca, koji se prije nekoliko dana vratio preko Stockholma i Berlina iz ruskoga ropstva, kao glas viteške, junačke trube!

Gebeš Mirko, domobranska, kozičava pojava, blijedih sušičavih obraza, prostrijeljen nekoliko puta, pao je u ropstvo rusko kod austrijskog luđačkog juriša na

Dnjestru, skitao se po azijskim, sibirskim zarobljeničkim logorima, te se vratio u kasarnu kao jedan od prvih vjesnika ruske oluje. On je prisustvovao ruskim revolucionarnim mitinzima — »izučio tu revolucionarnu meštriju« — i ono, kako je pričao o tome, kako je u jednom petrogradskom magazinu čuo Lenjina gdje govori s nekakvih lagvova i škrinja, ostat će mi u pamćenju neizbrisivo još dugo.

Gebeš je marodecimeru prikazao Lenjina kao običnog ruskog mužika koji govori seljacima soldatima o seljačkoj buni, o kasarni, o ratu i o tome kako je sramota držati pušku u ruci i krvariti i pucati za gospodu, a ne po gospodi!

O, kako se svaka ta jednostavna riječ kozičavog i sušičavog Gebeša divno podudarala s mojim pasivnim i bolećivim maštanjem o izlazu, o prodoru i o spasenju iz onoga marodecimera, iz one groznice, iz onih moralnih protuslovlja kakva se javljaju u čovjeku po kasarnama, kad ratuje za tuđ račun i protiv svog uvjerenja i kada mu ne preostaje ništa drugo nego da sanjari na bolničkim posteljama o sutonu i o pticama. Kako je život suvremenog čovjeka sveden na neke vragometne minimume kad mu je idealom da postane vrapcem i da cvrkuće u sutonu iznad civilizacije i kasarnskih krovova. U ovoj mojoj ličnoj bijedi i u toj žalosnoj potištenosti zagrmjele su riječi domobrana Gebeša u prljavoj i smrdljivoj sobi kao udar bubnja. Kao da sam ugledao u polutami maglenog prostora gorostasni obris Ognjenoga Matije Gupca kako se pokrenuo i sa golemom kosom u ruci stupa kao gigant iznad kasarne i grada.

Dignuo se Ognjeni Matija, taj slavni naš Stubičanec, i svi su Gebeši stali uz njega, od Krškoga do Sevnice, od Mokrica do Susjeda; pokrenuli su se uz dim požara i zvonjavu crkvenih zvona, da pokažu da i oni postoje, da razore taj smrdljivi austrijski, habzburški, simbolični marodecimer i da polome sve rešetke, sve te okvire, nagodbe, pragmatike, saborske adrese, većine, manjine, paragrafe, fraze, laži, glupost i tugu naše bezizlaznosti, da se probiju, da izađu iz svega toga, da pobijede.

Ne sjećam se detalja, tek pamtim da je u sobi sve potamnjelo i da su ljudi po posteljama tiho uzdisali u

mračnoj i kobnoj šutnji. Osjećala se mračna težina gluposti našega života i Gebešove riječi tutnjale su u našim dušama kao eksplozija betoniranih bedema sveg onog tvrđavnog i vojničkog života, koji je za nas predstavljao našu smrtonosnu stvarnost, stvarnost austrijskog, habzburškog rata, stvarnost gadne i besmislene smrti za tu evidentnu glupost.

— Lenjin je stajao na lagvu u jednom magazinu i jasno i glasno rekao, da smo ga svi čuli, da je pravi rat onaj što se vodi po ulicama i dućanima, a ne na fronti!

— Da! Buna! Seljačko pravo! Rat po ulicama protiv gospode! Sve su to židovske gluposti! Kuš!

Bio je to vodnik Benčina, stari frontaš. Dvaput smrtno ranjen i odlikovan, a kabanica mu je bila prostrijeljena sa sedam mitraljeskih metaka, što je on pokazivao kao trofej s velikim ponosom. On nikada nije zapovijedao »na ra-mè!«, nego bi taj posljednji slog afektirajući promijenio u »hec!« — dakle »na ra-hèc!«.

Benčina je osjetio da Gebeš prelazi granicu reda i discipline i zato se kao šarža upleo, da bi najbolje bilo da drži svoju gubicu i da ne laje tu svekoještarije neke bezglave i besmislene.

— Sve je to laž i sve su to Židovi izmislili! — On je u novinama čitao da su to ruski Židovi koji će upropastiti čitavu Rusiju i prodati je za zlatne cekine strancima i bogatašima.

Gebeš nije se dao impresionirati istupom gospodina vodnika Benčine. On je nagonski osjetio da tim podoficirskim istupom nije ugrožen samo njegov domobranski lični ugled, nego i prestiž onoga pojma što ga je on zvao »vojničkom slobodom i ravnopravnošću«.

— Unteroficjeri nam više pameti solili nebuju...

Gebeš je htio svima nama da pokaže da je izučio tu rusku meštriju: — Nisu tamo ruski Židovi prodali nikome ništa nego to pišu ove glupe novine što ih Benčina čita, to pišu Židovi od straha da im ne porobe vojnici magazine!

I nekom rutiniranom i uvjerljivom metodom Gebeš je uznastojao da Benčini objasni kako je njegov život jadan, kako je već pet puta bačen na frontu, kako mu je kabanica preštepana sa dvadesetitri mašinske kugle,

kako je ostao sa devet rana kao ptičje strašilo, pa ga sada unatoč svemu ipak ponovno sa krivom kaučuk-čeljusti ganjaju na frontu kao psa...

— Lenjin je na lagvu glasno i jasno rekao da je fronta glupost i da je svaki čovjek, koji ide na frontu, glupan!

Svađa je rasla sve oštrije i sve bezobzirnije i Benčina je skočio raspaljen s postelje i samo je manjkala jedna vlas te bi sve bilo svršilo u tučnjavi i batinama i hapšenju Gebeša po straži. Ja i sam više ne znam, da li od te drske nasrtljivosti slavnoga Gebeša, da li od svog vlastitog gnjilog raspoloženja (što mi se i samome gadilo), da li od toga što sam u prostački superiornoj podoficirskoj psovci Benčine osjetio škripu potkovanih čizama ratne naše zagorske Vandeje, nikako nisam htio već zbog čitave maroderske sobe da Gebeš napusti svoju poziciju; tako sam težište svađe prenio na svoju osobu i bijes gospodina vodnika navukao na sebe.

Poslije dugog objašnjavanja stvar je svršila mitom i korupcijom, i tako smo kod druge litre pelinkovca zaboravili da je Gebeš htio da pobuni marodecimer i da digne revoluciju u interesu ruskih mužika. Ne znam odakle ni kako, Benčina je počeo da zvižduka poznatu ariju iz Albinijevog Trenka: Tigar sad, a janje za čas...

Slijedeće jeseni, jedne noći, na ulici zaustavio me iznenada jedan vojnik. Bio sam već u civilu, a taj vojnik prestigao me s leđa, dodirnuvši mi rukav kao sjenka. Padala je kiša. S otvorenim kišobranom u jednoj a s knjigama u drugoj ruci, spriječen u slobodnom kretanju, trgao sam se od dodira nepoznate sjenke, od instinktivne bespomoćnosti. Bio je Benčina.

— O, to ste vi, Benčina, zdravo! Kako ste?

— Bio sam na talijanskoj fronti! Dolje neprekidno jaka artiljerija i plin! A kako vi?

— Pa dobro! Hvala! U civilu sam!

— A sjećate li se, gospodine, onoga ludoga Gebeša, što smo se zbog njega posvađali jedne večeri u marodecimeru? Ustrijelili su ga na talijanskoj fronti!

— Pa nemojte! Siromah! Kako nije znao da se čuva?

— Pa nije pao na fronti, nego su ga ustrijelili!

Osudili na smrt po ratnom sudu i strijeljali! Udario je jednog oficira gasmaskom po glavi! Mi smo ga poslije polili vapnom u vapnenici! Još mu sada vidim koljeno kako viri iz vapna! S njim se nije dalo izdržati! Ja sam mu uvijek lijepo govorio: ti buš na galgama završil tu tvoju čifutsku blezgariju! I sad, prosim lijepe, kaj ga nisu iscirkumdederuntjerali? Kaj sad ima od tega?

Poslije mjesec dana ustrijelili su plaćenički kondotjeri Narodnog Vijeća i vodnika Benčinu. I njega su »iscirkumdederuntjerali«.

U MUZEJU RUSKE REVOLUCIJE

Quale è colui, che forse di Croazia
Viene a veder la Veronica nostra,
Che per l'antica fama non si sazia,
Ma dice nel pensier, fin che si mostra:
»Signor mio Giesù Cristo Dio verace,
Or fu sì fatta la sembianza vostra?«

Dante, »Raj«, XXXI, 103—108.

Dom grofova Rostovih u ulici Povarskoj, poznat još iz gimnazijskih dana »Vojne i mira«, donedavna služio je kao muzej »Slikarske kulture«. Za studij suvremene slikarske anarhije taj danas tako važan kulturnohistorijski materijal premješten je u muzej azijskih lijepih vještina »Ars asiatica«, a u domu grofova Rostovih ureduje policijski kvart za Povarsku ulicu, prozvanu, nema tome godina, imenom Vorovskoga, ruskog ambasadora u Švicarskoj, koji je pao žrtvom atentata. Osim što je neke aristokratske palače pretvorila u muzeje, a neke starinske nazive moskovskih ulica prekrstila imenima mrtvih revolucionara, revolucija, čini se, da u tom pogledu pokazuje mnogo pijeteta spram prošlosti.

U bivšem Aleksandrovskom, danas Narodnom parku, pred Arsenalskom kulom Kremlja (sa koje se strmoglavio Samozvanac), oboren je Romanovski obelisk, postavljen tu u spomen tristagodišnjice vladavine kuće Romanovih. Na mjestu oborenog Romanovskog obeliska prkosi danas Obelisk revolucije, i na mramornoj koloni, sa koje su blistala zlatnourezana imena ruskih careva, danas su uklesana imena revolucionara svih vjekova i naroda: od enciklopedista i Voltairea do Mihajlovskoga, od Lavrova i Plehanova do Lenjina, a tu su i Robespierre i Babeuf, pak Hercen i Kropotkin.

Na Tverskoj, danas Sovjetskoj ploščadi, u zloglasnoj palači moskovskoga generalgubernatora, zasjedaju Moskovski sovjeti, a na mjestu pred palačom, gdje je stajao spomenik generala Skobeleva, stoji Spomenik sovjetske konstitucije: obelisk s mironosnim anđelom, s neizbježnom akademskom paomom i bakrenim pločama Ustava (kao umjetnina, djelo malograđanski banalno).

Caristički gubernijski zatvor na drugoj strani Sovjetskog trga srušen je do temelja, a jonski ampir-propileji, koji su služili kao dekorativan ulaz u staru zgradu gubernijske hapsane, dominiraju prostorom kao slavoluk, postavljen u znak pobjedonosne revolucije. Pred hramom Hrista Spasitelja oboren je spomenik cara Aleksandra III, čije će monumentalno podnožje od crvena mramora biti temelj budućem spomeniku u čast »Oslobođenja rada«. Brončana figura cara Aleksandra II, na Ivanovskoj ploščadi u Kremlju, nestala je, ali pseudomonumentalni okvir ovog spomenika s mramornom arkadom i mletačkim mozaicima još uvijek kvari arhitektonski jedinstvenu cjelinu kremaljskih bedema.

Od novih spomenika po moskovskim ulicama stoje granitni Dostojevski, Timirjazev i brončani Vorovski pred Komesarijatom za spoljnu politiku. Na starom moskovskom Kazališnom trgu (Sverdlova) stoje četiri temeljna kamena za spomenike Gribojedovu, Ostrovskom, Karlu Liebknechtu i Marxu.

U poznatom dvorcu kneza Dolgorukova smješten je »Institut Marxa i Engelsa«, a u palači grofa Razumovskog, u salonima »Engleskoga kluba«, nalazi se »Muzej ruske revolucije«.

Kao po svima muzejima, i po tim mramornim i tapetiranim dvoranama »Engleskoga kluba« miriše po naftalinu. Po mnogobrojnim kutijama i vitrinama izvršen je impozantan napor, da bi se obuzdalo vrijeme u neprekidnom, termitskom podgrizanju svega što je čovjek htio i započeo, dovršio ili mislio da dovrši. Zaustaviti vrijeme đavolska je tema svih faustovskih motiva, u okviru muzejskih napora podjednako jalova kao i u poeziji.

Materija polutrule, gnjile štampane hartije, staromodnih revolvera sa nikljastim buldog-bubnjićima, kozački bičevi na zelenom suknu, obilato posuti naftalinskim pločicama u borbi protiv insekata, izblijedjele fotografije i bezbrojne mrtvačke maske, sve je to neka vrsta kolumbarija ili ritualne mrtvačnice, gdje se krvnici i žrtve pretvaraju u trupla, a trupla u mrtve izložene predmete. Na kraju, na što se svode razne stvari što ih je čovjek imao u rukama, ako ne na drvena, sadrena i metalna svjedočanstva o tehničkim vještinama, na trulu hartiju rukopisa, na smeće arhivalija, sabrano na cestama kojima se čovjek od početka kreće kroz požare i nesreće, na mjesečini ili po kišama. Sve što ostaje od bijednih ljudskih svjedočanstava poslije takvih bijesnih vihora, kao što su historijski proplamsaji požara velikog stila (a Ruska revolucija od godine 1917 svakako je historijski oganj najvećeg stila), sve je samo šaka praha i pepela.

Bez poetske uobrazilje, koja se javlja kao instrumentacija oko svih ljudskih svjedočanstava jednog mrtvog vremena, ne može se izazvati o davnim nestalim događajima nikakva uspomena, koja bi bila podudaran izraz mrtvih predmeta i stvari što šute kao prazna pozornica. Čovjek koji je ušao u dvorane ovog Muzeja, a nema svoje intimne, lirske subjektivne inspiracije o tim dramatskim bitkama, u ovim prostorijama ne će otkriti nikakve naročite senzacije. Predmeti, rukopisi i fotografije, izlizane plehnate šerpenje robijaša, snimke posljednje kalvarijske šetnje na stratište, čaša iz koje je pio Muravjov, najbanalniji carski potpis mastilom na nekoj smrtnoj osudi, zubati čelični bokseri carske policije, vintovke ili porculan iz suvremene revolucionarne manufakture, sve je to pod staklenim pločama razvrstano po istom planu najravnodušnije uzvišenosti, koja zločinstvo i kaznu prikazuje po istom grobarskom kriteriju. Svi su ovi predmeti mrtvi i svi su ovi ljudi mrtvi, a muzej čuva mrtve predmete kao što se čuvaju grobovi po zakonu ustrajne tromosti duha, koja dosađuje sebi i drugima. Pisma ženi ili majci, pisana prije izvršenja smrtne osude, pisma pisana olovkom, na zgužvanoj hartiji u tragičnim momentima, kad revolucionari padaju

žrtvom umorstva, po Petljurinim kavaleristima skalpirana koža jednog krasnoarmejca, stare krpe iznošenih kravata ne progovaraju same po sebi ni riječi. U uhu, u kome nije razvijen sluh za ovu vrstu tragične poezije, nad ovim davno već zaboravljenim umorstvima, nad ovom krvlju koja pljušti u slapovima nad ruskom zemljom već čitavo stoljeće, tu se ne će objaviti ni jedan stih poeme.

Kada u »Vojni i miru« maršal Murat ulazi u Moskvu, u Kremlju zvone zvona na večernju. Kralj napuljski zaustavlja se s odredom württenberških husara kod crkve svetoga Nikole Javljenskoga na Arbȧtu, a Tolstoj, opisujući razvoj francuske artiljerije preko Arbȧta s uperenim topovskim ždrijelima protiv kremaljskih Borovickih i Trojickih vrata, ističe, kako za francusku artiljeriju od maršala Murata do posljednjeg bezimenog artiljerista onaj moskovski teren nije bio ni Vozdviženjka, ni Mohovȧja, ona kula Kutafja nije bila kula Kutafja, niti su kremaljska Trojicka vrata bila vrata koja vode u Kremlj, nego je čitav moskovski teren francuskim artiljeristima služio isključivo u artiljerijsku svrhu, kao običan teren na kome manevriraju baterije i otvara se topovska vatra na komandu. Ako je čovjek u ovom Muzeju revolucije inostranac, kao što su francuski artiljeristi pred kremaljskim zidinama inostranci, indiferenti, kojima Moskva ne govori ni riječi, od svega toga u ovom Muzeju ne će ni vidjeti, ni razumjeti, ni osjetiti mnogo.

Lutajući tako moskovskim ulicama sa Monsieur Philippeom (dopisnikom jednog zapadnoevropskog bulvarskog dnevnika), često sam se sjetio tolstojevskog opisa napoleonske kanonade, kojim je Tolstoj dodirnuo jedno zapleteno i ne manje važno psihološko pitanje, koje obuhvaća svojim najširim rasponom razumijevanje ili nerazumijevanje, poimanje pojava ili predmeta, bez dovoljnog poznavanja same tematike. Čitanje Dantea bez komentara pred jednim auditorijem koji pojma nema o firentinskom i talijanskom Trecentu, čitanje je praznog i dosadnog teksta u vakuumu. Čitavi krugovi raznovrsnih pogleda na svijet, moralnih i intelektualnih

principa i uvjerenja osnivaju se na brojnim pretpostavkama, i, ako su one nepoznate, sve to predstavlja dosadan i suvišan balast za neznalice. Monsieur Philippe, na primjer, tipičan intelektualni pustolov zapadnoevropskog tipa, u sebi, sasvim intimno i potajno, u najsakrivenijim svojim vlastitim subjektivnim spoznajama, nonkonformist u odnosu spram problematike međunarodne vojne 1914—18, zapeo je na rubu nekih političkih spoznaja, kao indiferenat. Oko 1918, on je bio simpatizer lenjinizma u neodređenom, romantičnom smislu, a, kao takav, logičar koji je sredio neke pojmove do tog stepena da je za sebe intimno bio uvjeren da je »socijalist«. »Socijalist« zapadnoevropskog tipa, kome je sve što se zbiva na istoku od Rajne, a pogotovu na istoku od Visle i Dunava potpuno zagonetno i nepoznato, a njegov pogled na ruske ravnice istočno od Kremlja nije se razlikovao mnogo od pogleda Muratovih ili Bonaparteovih artiljerista, kad su uperili svoja topovska ždrijela na Kremlj. Sve što je »slavensko«, a pogotovu rusko, Monsieur Philippeu bilo je toliko strano, da se i ono malo romantičnih sklonosti spram lenjinizma iz godine 1918 izdimilo u kobnom vakuumu nesnalaženja.

Lutamo bez nekog određenog plana, u predvečerje, polurasvijetljenim ulicama, gdje se dime čajane, brijačnice, ribetine po izlozima, gdje odjekuju balalajke iz podzemnih rupa ili se puše gejziri guste pare iz kineskih praonica, a Monsieur Philippe zgraža se nad »Azijom«. On govori o Zapadu, o Civilizaciji, o Demokraciji, o Krizi komunizma, o svim tim zbrkanim pojavama kakve već padaju u oči toj gospodi Philippeima kao kontrasti između njihovih nekih shema i stvarnosti. Kad Monsieur Philippe izgovara riječ »Demokracija«, on je zamišlja kao duhovit bezobrazluk bilo kojeg pariskog taksi-šofera, koji putuje kući na ručak i ne će da poveze putnika kome se smjer ne podudara sa smjerom gospodina šofera u trenutku kad se zaputio kući na ručak. Gdje je još Moskva (po Monsieur Philippeu) od tog visokog stepena šoferske slobodarske demokracije, kad tu nema ni taksija, a kamoli šofera, i kad se

prva fijakerska kljusad pojavila na ulicama tek prošle godine?

Kad čovjek izgovara riječ »Civilizacija«, za Monsieur Philippea to je pojam bogatih restorana na bulvarima lijeve ili desne obale senske, a o kakvoj bi se »Civilizaciji« moglo govoriti ovdje, u ovim menzama, gdje se ne servira nikakva druga hrana nego kupus? Gospodina Philippea muči perverzno jedno sudbonosno pitanje, da li je u ovoj zemlji zagarantirana tajna pisama, u zemlji u kojoj se do jučer 99% pučanstva nije još uopće dopisivalo. Pravo sastajanja, mišljenja, sloboda štampe, pravo izricanja svog negativnog uvjerenja i tako dalje, sve to muči gospodina Philippea, koji tuguje za svakom izgubljenom minutom od žalosti za svojim pariskim šoferima, za svojim pariskim večerama, za prijateljima, za Montparnasseom, za Kupolom, za Rotondom, za Closerie des Lilas, za svim dragim zakucima Grada, gdje su već Kelti bili graveri sa veoma visoko razvijenim ukusom. Kao za Muratove artiljeriste, i za gospodina Philippea (i veliku većinu te gospode) današnja Moskva ne predstavlja baš ništa drugo nego riporterski teren, stvoren u publicističkoartiljerijske svrhe, a svi ti Arbàti, katedrale, ulice, bazilike, Kremlj, sve je to za gospodu barbarska, pitoreskna, dosadna i u najpovoljnijem slučaju unosna riportaža.

U domu grofa Tolstoja, u onom malom sobičku u poluspratu, sa podom od prostih jelovih dasaka, gdje uz malu gvozdenu furunicu odmah pod prozorom stoji poznati Tolstojev stol (kod koga je Rjepin naslikao staroga grofa kako piše), Monsieur Philippe ostao je potpuno hladan, bez ikakve asocijacije, indiferentan. I oni »mauvais goût« poderani naslonjači od crne mušeme, obijeni bijelim čavlićima, i oni peškiri nad lavorom i masa baroknog porculana u blagovaonici i fotografije na Makart-stalcima od bambusove trske u salonu, sve se to Monsieur Philippeu pričinilo un poco povero, a pomalo i komično, otrcano i ispalo već davno iz mode.

— Čemu se izlažu takva bijedna svjedočanstva zaostalosti ukusa i provincijalne mizerije?

Jedino što je zaokupilo pažnju Monsieur Philippea u kući Lava Tolstoja bijahu posjetnice, na srebrnom pladnju, u šapama jedne mlade medvjedice, u prizemnom holu, i on je dugo zamišljen stajao nad vizitkartom neke francuske kontese, koja je tu bila i počastila grofa svojom posjetom, u ovoj dalekoj, zaostaloj, barbarskoj zemlji. Posjetiti grob Čehova, sobu Skrjabina ili Rubinšteina, maštati nad pojavom Solovjova, gledati u tužno lice Iverske Matere Božje s nekim izvjesnim osjećajem žalosti, „gle, pak to je ta naša nesretna Iverska Mati Božja, pred kojom su klečala pokoljenja ruskih nesretnika, a njen je pogled melankoličan kao što su melankolične ove livade, na kojima je Monsieur Philippeu dosadno, jer ne pije aperitive na Champs-Elysées . . .".

Tako se Monsieur Philippe prošetao mnogobrojnim sobama »Engleskog kluba« dosađujući se i ne shvaćajući što se toliko zaustavljam nad nekim poderanim hartijama, koje su, za gospodina Philippea, ispisane antipatičnim i zagonetnim hijeroglifima.

— Kakvog to smisla ima razmišljati nad polupanim, starim, drvenim i priprostim stolicama iz Vjatke, samo zato jer je na toj stolici sjedio jedamput jedan Černiševski? Tko je već bio taj Černiševski, da vrijedi govoriti o njemu kao o nekom Prometeju, kao da je on, taj gospodin Černiševski, otkrio čovječanstvu vatru? Jedan Béranger bio je pjesnik altrochè Černiševski, i pred Bérangerom isprezali su ljudi konje da ga provezu u trijumfu kroz Pariz kao lovorom ovjenčanog poeta, a tko bi danas ozbiljan spomenuo Bérangerovo ime kada je riječ o poeziji?

Za Monsieur Philippea bilo je prosto zagonetno, više od toga, potpuno nepojmljivo, zašto dolazim već po treći put u tu jadnu panoramu smrdljivih i spaljenih krpa, dok on izgara sav od nervoze da se oslobodi ove mizerije i da se nađe na suncu, pod vedrim nebom, na Tverskoj, gdje se prodaju crveni baloni, gdje laju psi, gdje ne vonja po naftalinu, po smrtnim osudama, po krvi, po čađi, po dimu i po umorstvima.

Ne znam, da li će materija nagomilana u Muzeju ruske revolucije doživjeti svoga Dantea, ali da Epopeja ovih ruskih krvavih dana, koji su trajali od Stenjke Razina do Lenjina više od dvjesta i pedeset godina, vapije za umjetnicima koji bi imali dovoljno sikstinske fantazije da opjevaju ovaj »Posljednji sud«, ovaj »Dan gnjeva« ruske historije, to je izvan sumnje. Od Pugačova do dekabrista, od Radiščeva do Čaadajeva, od Hercena i Černiševskoga do Buharina i Lava Trockog nije bilo ruskog čovjeka koji ne bi osjetio u sebi duboko uzvišenu revolucionarnu katarzu nad tragičnom ruskom stvarnošću. Ruski inteligenti stupali su u povorkama, jedni u sjeni drugih, u stopu, po ledenim sibirskim ravnicama, i one beskrajne dugotrajne zimske noći u progonstvu, na katorgi, posljednji uzdasi pod vješalima, očajna samoubojstva i patnje po emigracijama, gigantski kvantitet najsuptilnijih nervnih energija, to je danas ona snaga kojom se Rusija elektrificira.

Vješala, noćno čitanje smrtnih osuda u svjetlosti petrolejke, potajni dogovori u polutmini, teroristički, zavjerenički ispadi dinamitom i vatrenim oružjem, sve su to simboli ruske drame koja danas leži kao historijska materija pod staklom, u muzejskim vitrinama ovog đavolskog panoptikuma. Tisuće i tisuće nepoznatih i bezimenih mrtvaca znače putokaze pokretu koji se javlja u ruskom podzemlju za posljednjih sto godina kao neprekidna podzemna grmljavina, koja, u ovom, na čitavom svijetu jedinstvenom muzeju, svršava s trijumfalnom dvoranom Lenjinova pogreba. Tu su dvorane revolucionarnih pokreta Šezdesetih, Sedamdesetih i Osamdesetih godina, svrstane kronološki, s pismima, sa fotografijama, s pojedinim komadima pokućstva i ruha, s oružjem, s ilegalnom štampom, brošurama i knjigama. Od N. V. Čajkovskog i čajkovaca (1873—74) do stvaranja Boljševičke partije (1903) i Revolucije Devetstotinaipete, ti događaji značili su neprekidne pokolje, vješala, mrtvace po cestama i grabama, sibirske strahote, požare i smrt.

Tu je vojska strijeljala u salvama po razdraženim gomilama i stotine nevinih ljudi raskrvarilo se u jednu minutu. Tu su krvave premetačine, noćna hapšenja, politički procesi u masama, tajne tiskare, kozačko konja-

ništvo u galopu s izvučenim sabljama, zveka robijaških lanaca, mrtva djeca, matere u smrtnom strahu, krvavi ljudi, krvavi mačevi, krvave ceste, krv i krv i krv. Od balkanske krvi kojom je Vsevolod Garšin napisao svoja »Četiri dana« (stvar značajnu za rusko shvaćanje militarizma, kao što je i Vukelićeva pjesma »Kod Solferina« karakteristično naša), od Šipke i Balkana do Mandžurije i Port Arthura (Andrejev: »Crveni smijeh«), uvijek jedan te isti lajtmotiv: noćne premetačine i hapšenja, batine po zatvorima, politički procesi i vješala. U epohi Dostojevski—Gorki, od dekabrista do strijeljanja pred Zimskom palačom (pop Gapon), od Stjepana Halturina do lajtnanta Šmidta, komandanta pobunjene crnomorske flote, uvijek jedan te isti motiv: strijeljanje na Nevskom, strijeljanje na Leni, strijeljanje u Odesi. Crvene trake krvi na palubi oklopnjača, crvene zastave u rukama djece, krvav snijeg, noćni fotografski moment-snimci bataljona pješadije u kolonama, paloši, kopita, konjanici, mitraljeze, logorske vatre po ulicama, prevaljeni tramvaji, barikade. Revolte spontane i neorganizirane seljačkih masa, prepadi na vlakove, atentati, agent-provokatori, nagajke, bokseri, vintovke i mitraljeze, pamfleti i dnevna štampa, prve proklamacije carske poslije svladanih ustanaka, sve to govori nijemim govorom mrtvih stvari, što je često jači i tvrdoglaviji od najživlje i najplastičnije riječi. Bezbrojne mase patnika valjale su se tri puna decenija cestama ruske dramatske sudbine, vijale barjacima, padale pod udarcima knute, karteča i teških konjaničkih paloša. Čete u svijetlosivim carskim mundirima taborovale su po ulicama, i mračni generali, obavijeni uvijek tanahnom i prozirnom horizontalom baruta, profesionalno su strijeljali razbješnjele mase. Propadali su štrajkovi u serijama, pokret gomila talasao se ritmički i tako je decenijima trajala ta krvava borba, koja se na kraju završila zauzimanjem političke i ekonomske vlasti po samim proleterskim masama. U takvom podneblju na početku jedva vidljiv i misteriozan, a kasnije sve ognjeniji, s dna ruskog života kao plamen buknuo je nov proplamsaj ruske patnje i ruskog stradavanja: boljševizam.

Razvoj ruskog marksizma markiran je pokoljima, vješalima i pogromima i taj proces za posljednjih pet-šest decenija nije, za razliku od evropskog, tek politička intelektualna shema s parlamentarnim kombinacijama, nije samo politički program nego jedan, na ruskom negativnom iskustvu sazdan, fanatični pogled na svijet, u doslovnom smislu ovog isto tako fanatičnog pojma. Ruski revolucionarni fanatizam počeo je kao romantični mesijanizam beletristički variranih etičkih principa, kao egzaltacija humanih ideala i prkosne vjere u pobjedu čovjeka, kao što su prkosna sva uvjerenja koja se rađaju u ratovima, u krvi i pod vješalima, kao viša, ljudska negacija ratova, krvi i vješala.

Ruski marksizam rastao je u svijestima na golemom prostoru od mongolskih pustinja do Varšave i Rige uz grmljavinu posmrtnih bubnjeva, uz požare antisemitskih pogroma, uz plač udovica i matera pod vješalima. U Muzeju ruske revolucije sa fotografija i slika promatraju nas mudre i poetske oči ruskih revolucionara, koji su započeli svoj golgotski put još kao djeca. U svijestima takvih dječaka grme bubnjevi Cromwellovih puritanaca i razgara se bengalska teatralika jakobinskih dana. U maglama pravoslavnog djetinjstva, u tajanstvenom svijetu zlatnosivih bizantinskih ikona, u tim vrhunaravnim maglenim čarolijama, gdje vrhunaravni autoriteti raskriljuju svoje sjenke po kalotama crkvenih kupola, u tom svjetlomrcanju žižaka između dva svijeta: slavjanofilskog i zapadnjačkog, javljaju se u tmini prvi traci evropskih svjetionika: Darwin i Marx. Signali iz dalekih bogatih financijskoprivrednih sistema, gdje je tehnika razvijena i gdje već umiru preživjele feudalne i metafizičke slike o životu, u brzom ritmu rađanja novih spoznaja. Tako se u svijesti prvih ruskih marksističkih generacija riješilo osnovno pitanje, od nemira nastao je mir, od nereda naučni red, na osnovi jednostavnog uvjerenja da tako jeste i da tako samo može da bude. U katastrofalnoj propasti vrhunaravnih autoriteta, svi sveci sa svetokruzima i generali sa zlatnim okovratnicima, carevi i boljari u brokatu pretvorili su se u repate majmune, i dok je Marx dokazao da ni profit nije sila neobjašnjiva (kao što se to mislilo u Condillacovo vri-

jeme), već da i profit nastaje iz radne snage na veoma jednostavan i prirodan način, u mozgu ruskih marksista prve generacije, na ruševinama carske, pravoslavno-militarističke hijerarhije podigla se monumentalna kupola materijalizma, sa kandilima novih ikona: Gassendi, Hobbes, La Mettrie, Feuerbach, Strauss, Vogt, Büchner. Suvremenici Mazzinija i Proudhona, Bakunjin i Hercen. u ruskom intelektualnom svijetu stvoriše platforme zapadnjačke, evropske integralne orijentacije, i marksistička djeca devedesetih godina, fascinirana u prvim danima djetinjstva materijalističkim zanosom, povjerovaše u aktivističku tezu da je klasno protuslovlje ona mehanika, koja u sebi nosi sve mogućnosti, da se krvava ruska stvarnost uzdigne na višu kategoriju zbivanja.

Od tog momenta, kako je ruska omladina devedesetih godina prošlog stoljeća pružila svoju ruku ruskom proleteru, u dubokom uvjerenju da će voljom, tvrdom kao kamenolom, nadvladati sve zapreke na putu do pobjede, započela je posljednja gigantska bitka za posljednjih trideset godina, te nije postala sudbonosnom samo za Rusiju, već i za Internacionalu. Iz te klasne neophodnosti razvio se golemi kvantitet ruske revolucionarne volje, misaone dosljednosti u akciji i hladnokrvne uperenosti na cilj, svih onih osnovnih elemenata političke strategije koja je napokon, prvi put u historiji svijeta, oborila kapital i pobijedila ga topovima. Ta lenjinska tridesetogodišnja »prjamolinejnost« podjednako je intenzivna u gimnazijalno kazanjsko vrijeme, kada Lenjin vrši kritiku individualnog terorizma pod vješalima svog starijeg brata,[1] kao i trideset godina kasnije, kada kao proleterski političar piše svoje teze protiv anarhizma ili kad u švicarskoj emigraciji, poslije poraza Prve ruske revolucije, objavljuje nekrologe danas već zaboravljenim revolucionarima, žrtvama pobjedonosne reakcije (1905—06). Ruska revolucionarna jasnoća

---

[1] Aleksandar Uljanov, obješen u šliseljburškoj tvrđavi, proljeća 1887, kao učesnik atentata na cara Aleksandra. Lenjin, kao sedmogimnazijalac, protivnik je individualnog terorizma. Po iskazu Lenjinove sestre, Marije Iljične, on je zastupao tezu da se takvim putem dalje ne smije.

bila je u Lenjinu i u tisućama revolucionarnih svijesti prije Lenjina i poslije njega nepokolebljiva u osnovnim tezama, u teorijskim diskusijama o razvoju kapitalizma u Rusiji i u pitanju religioznog problema, upravo tako kao i u pitanju zauzimanja političke vlasti oružjem, u kanonadi »Aurore« u Petrogradu, na petrogradskim i moskovskim ulicama i po čitavoj zemlji, kao i kasnije, u dugotrajnim i krvavim revolucionarnim ratovima.

Ciklusi odštampanih govora, rezolucija i teza, zabranjenih i novopokrenutih listova, štampanih na primitivnim, ručnim štamparskim strojevima u ilegali, u podzemlju, bezbrojni litografirani zapisnici kongresa, konferencija, sastanaka, polemika i rezolucija, brošure i debele knjižurine u danas bogato opremljenim i luksurioznim državnim izdanjima, sva ta grafička masa prelivena u olovo predstavlja danas osnove revolucionarne politike, obilježene jedinstvenim pečatom ruske revolucionarne volje, aktivizma razrađenog iskustvom i krvavim otporom u okviru logične koordinacije ideja.

Iz ovalnih crnih okvira promatraju nas drage, inteligentne pojave ruskih revolucionara, likovi visokih čela i blistavih pogleda, koji su u evropskom rasulu raspadanja atoma, teorije elektrona i obnovljenog humeovskog agnosticizma stajali na fronti revolucionarne aktivnosti dosljedno i junački. U vrijeme zapadnoevropskog rasula pomodnog misaonog idealizma, koji se odrazio i u ruskim kulturnim oblastima, u muzici, u religiji, u poeziji, u nacionalističkoj romantici slavjanofilstva, a kasnije u mnogobrojnim istančanim diferencijacijama ruskog neokantijanizma, ti su ruski revolucionari, u okviru svojih filozofskih diskusija, tvrdoglavo i ustrajno, fanatički jednostavno ali dosljedno ustrajali na braniku svakodnevnih, jednostavnih, prividno neznatnih materijalnih interesa najširih ljudskih masa. Po Engelsovu »Anti-Dühringu«, tu su se pisale u zatvorima i u Sibiru beskrajne polemike protiv idealističke revizije marksizma, za objektivnu stvarnost gladi, carizma, vintovke, smrtne kazne, sibirskog progonstva i kapitalističke eksploatacije. Ruska revolucionarna interpretacija Kantove »Stvari po sebi« je ovostrana, ona se potpuno podudara s predodžbom o ruskoj carističkoj, černosotenskoj stvarnosti »kao

takvoj po sebi«, ona se na svakome koraku patnje i stradavanja ruskog čovjeka pretvara u sliku neprirodne smrti u masama, ona postaje kolektivnom spoznajom jedne monolitno organizirane revolucionarne partije, koja hoće da zauzme političku vlast u interesu patnika i stradalnika i koja u okviru određenih okolnosti ne želi ništa drugo nego da se posveti isključivo tom pitanju zauzimanja političke vlasti u jednoj ekonomski i kulturno zaostaloj zemlji, s jednim jedinim planom da tu ekonomsku i kulturnu zaostalost prevlada u što kraćem vremenskom razmaku. Ta se partija idejno, teorijski i topovima borila za princip objektivne realnosti ruske političke i ekonomske stvarnosti, jer ako ta ruska politička i ekonomska stvarnost nije objektivno realna i ako klasna svijest proleterska, kao negacija ruskog barbarskog i primitivnog boljarskog nasilja, nije ona snaga koja u sebi nosi sve mogućnosti da se zaostala ruska stvarnost uzdignute na višu kategoriju civiliziranijeg načina života, onda ne preostaje ništa drugo nego beletristički besmisao andrejevskog anarhizma. Onda bi sve skeptičke mogućnosti bile otvorene i u ovom katastrofalnom propadanju privrednih i misaonih sistema ne bi bilo više nikakve preporodne mogućnosti ni političkog ni ekonomskog izlaza.

U dvoranama »Muzeja ruske revolucije« promatraju prolaznike sa slika violentni fanatici ruske stvarnosti, u čijem rječniku ime Hamleta zvuči kao uvreda. Ta jednostrana pravovjernost u pitanjima ruske revolucionarne koncepcije, stopostotna politička i ideološka zaokruženost, ta nepokolebljiva osnova ruskog revolucionarnog uvjerenja održala je ruske marksiste na internacionalističkoj visini političke svijesti augusta godine 1914, kad su na djelu obranili dostojanstvo evropskog marksističkog uvjerenja. Iz ruske socijalističke perspektive, zaratiti se kao marksistički političar pod carskim barjacima, moglo je da znači samo i isključivo smrt ruske revolucionarne koncepcije. I kada se Internacionala srozala augusta 1914, ruski revolucionarni fanatici ostali su u svom švicarskom progonstvu uzvišeni kao orlovi iznad alpinskih visina, da bi se jednoga dana oborili na

boljarsko rusko stratište i likvidirali ga u dvadesetičetiri sata.

U političkim i životnim linijama ruskih revolucionara nije se pojavio onaj moralni vakuum, što ga Carlyleov Robespierre osjeća pred smrt. U »Oliveru Cromwellu« Lunačarskoga javlja se na momente carlyleovska opasna praznina od premorenosti tijela i duše, kada svijest zuri u veliko ništa, prepuštajući se fatumu. Ali taj isti Oliver Cromwell Lunačarskoga, koga je Keržencev prozvao kontrarevolucionarom, uprkos toj moralnoj fjaki peče hladnokrvno svoju kajganu i citirajući Bibliju skida jednu glavu za drugom, sa nekom, moglo bi se reći, seljačkom jednostavnošću. Cromwellovski simplizam revolucionara sazdan je uglavnom od uvjerenja da se pravilnost linije revolucionarnog nasilja podudara s interesima širokih proleterskih masa, a ta elementarna nepokolebljiva svijest o pravilnosti vlastite političke orijentacije uslovljena je isto tako elementarnom vjerom u interese masa. Način razmišljanja o stvarima i o pojavama je jednostavan: ti aktivisti ne sumnjaju u objektivnost ruske stvarnosti i njihovi intelektualni profili koščati su i mrki kao što su mrki puritanski profili rudara iz podzemlja Donskog bazena. Spram ženkaste, lirske, tople i senzualne zbunjenosti zapadnoevropskim komforom raznježenog velegradskog intelekta, nagrizenog moralnom i materijalnom korupcijom raznovrsnih političkih konjunktura gavanskog, aristokratskog evropskog ambijenta, ruska revolucionarna shema predstavlja puritansku jednostranost, bez najmanje korozivne sklonosti za razumijevanje takozvanih duhovnih nijansa u zapadnoevropskom dekadentnom smislu. To nije larpurlartističko paučinasto maštanje na rubu lirizma, to je često gruba i naivna radost svijesti o ispravnosti vlastitog voluntarističkog smjera, to je seljačka jednostavnost koja znade što hoće, a jedino što hoće jeste da prestane biti zaostalom seljačkom jednostavnošću. Gigantski ruski mužik u ovim ljudima otarasio se svoje prošlosti pod svaku cijenu, pogrebao se po zatiljku i tipično seljački, iz svoje vlastite perspektive, sarkastično pljunuo na sve takozvane evropske »šarlatanizme, skandale i gluposti«.

— A što, do đavola? Mi znamo što hoćemo, mi znamo gdje smo i kamo putujemo! Udarili smo banke kundakom po glavi, likvidirali smo aristokraciju, feudum i veleposjednika! Razbili smo rusko selo na tri sloja: na kulake, na srednjake i na siromake! Sa siromasima treba da dotučemo kulake, tu strašnu rusku stjenicu. Rusiju treba da elektrificiramo! Šta će nam evropski ratovi? Neka se tamo na Zapadu tuku bankiri, a mi ćemo sa svojim konjanicima i svojim baterijama pregaziti Himalaju i osloboditi Aziju! Carske smo generale pobili, kitajski zid porušili i danas već svaka mačka u Pekingu znade što znači naša zastava. Jednu šestinu globusa smo osvojili, još pet šestina da osvojimo, zemlju da preoremo i stvar je gotova.

Veoma jednostavno i jasno! I evo što se nameće čovjeku, kada prolazi dvoranama »Muzeja ruske revolucije«, promatrajući mase slika bezbrojnih ruskih ljudi, koji su za ostvarenje ovih teza žrtvovali svoj život u dubokom uvjerenju da su njihove žrtve potrebne i za sudbinu ruskog naroda od bitne važnosti.

Kruže maglene, veoma često sentimentalne fraze o čovječnosti i o čovječanstvu i o moralnim principima koji se protive eksploataciji čovjeka po čovjeku. U zapadnoevropskoj beletristici te se čovjekoljubive fraze razvodnjuju do slinave retorike, do dekorativnih pseudokršćanskih, mističnih slabosti, kad se u noveletama brišu suze nad patnjom bližnjega i farizejski prevrću oči nad stvarnim stanjem fakata, sa trajno perverznom tendencijom zaobilaženja meritornog pitanja, oko čega se — zapravo — kreće suvremeni svijet političke međunarodne stvarnosti. Da li je građanska i feudalna državna mašina sazdana za materijalnu eksploataciju slabijih klasa ili nije? Tolstoj i Dostojevski propovijedaju višu, nadljudsku pasivnost u patnji, prešućujući najosnovniju istinu o glavnom razlogu izobličenja i raščovječenja ljudskog života. Claudel i Ghéon (da spomenem samo ovu dvojicu među suvremenim katolicima) pišu slobodne stihove i drame na tezu George Sandove: ljubi i opraštaj, ne zaboravljajući da koketiraju sa legitimističkom desnicom, među čije apologete zapravo i spadaju.

Postoji i neka druga logika, nadahnuta u svojoj biti isto tako bolom i patnjom, i ta druga, nebeletristička, nelirska logika ne deklamira o etičkom problemu po romanima i u slobodnim stihovima. Ta ruska revolucionarna logika nije sentimentalna, ona promatra stvari jednostavno, dosljedno i jasno.

— Ako je istina da je samo pod Nikolajem I ugušeno u krvi više od pet stotina kmetskih ustanaka, ako je istina da je Nikolaj II pobio nekoliko milijuna ljudi od Port Arthura do Lavova (1905—17), onda iz tih fakata slijedi neumoljivo logičan zaključak koji se načelno razlikuje od propovijedi pasivne patnje, a taj traži da se čovjek opre zlu, koje rađa raščovječenjem i neprirodnim pomorom milijunskih masa, aktivno — kolektivnom organizacijom samih masa, u njihovom vlastitom interesu. Ta kolektivna organizacija, ta duboka vjera u progres na temelju kolektivne organizacije masa, koja poriče Reclusovu anarhističku tezu — da progres nije aksiom — propovijeda svoj vlastiti politički i partijski credo: ne vjerujemo da je patnja aksiom i znamo da se patnja može ukinuti!

Tako se rađa nova svijest, tako rastu spontane pobune masa, a iz neorganiziranih, spontanih masovnih pobuna rađaju se partije, iz partija Lenjin, iz Lenjina lenjinizam, a poslije Lenjinove smrti, kao retrospektivna panorama, ovaj Muzej sa svojim barjacima, trofejima i mrtvacima.

Od Stenjke Timofejeviča, koji je zavladao ruskom zemljom od Volge do Kavkaza i Perzije, do Jemeljana Pugačova i do terorista Sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kroz ruski život, svim smetnjama uprkos, probijala se do pobjede negativna formulacija patnje, formulacija jednostavna i opravdana: ne vjerujemo da je patnja aksiom! Punih dvjesta i pedeset godina trajao je proces emancipacije ruskih masa s ustrajnom tendencijom da se otmu patnji, i od Radiščeva, koji se otrovao iz očaja, od mrtvih dekabrista, Bakunjina, Kropotkina, pak do posljednjih romantika Stepnjakove podzemne Rusije, ruski su proleteri umirali na vješalima i u progonstvu sa dubokim uvjerenjem da patnja nije aksiom.

U serijama samoubojstava, emigracije, desperaterskih atentata, Likvidacija carizma i Agrarni problem, to su osnovne parole koje se javljaju u svim pamfletima, u ilegalnoj štampi i u privatnoj korespondenciji. Od čajkovaca i narodovoljaca, preko Tkačeva, Ševirjova, Uljanova, Halturina do Osinskoga i svih terorističkih grupa i programa Sedamdesetih i Osamdesetih godina prošloga stoljeća, Likvidacija carizma i Agrarni problem dva su osnovna pitanja koja ne silaze sa dnevnog reda ruskog društvenog života. Propagandistički kružoci, teroristički ispadi, ilegalne brošure, atentati i politički monstre-procesi kroz trideset dugih godina dominiraju prvim planom ruskoga života.

»Proces Desetorice godine 1877«, »Proces Stodvadesetitrojice godine 1878«, bezbrojni procesi grupe »Zemlja i sloboda«, serija atentata godine 1880—81, »Proces Četrnaestorice godine 1887«, »Proces Južnoruskog saveza«, »Proces Sjevernoruskog saveza«, mnogobrojni procesi u prvim danima sindikalizma, ekonomskih štrajkova i agrarnih nemira, sva ta svjedočanstva u Muzeju djeluju svojom specifičnom težinom tako dramatski, te nema čovjeka koji bi na izlazu iz ove grobnice mogao da ne prizna, kako je boljševizam jedna etapa u okviru dugotrajnog historijskog procesa, koji se podudara s rasponom ruske historije za posljednja dva stoljeća. Topovska ždrijela s »Aurore« progovorila su internacionalistički, na temelju teze Druge internacionale da proleteri nemaju domovine, ali osvojivši vlast u Petrogradu, na ruskom sektoru međunarodnog kapitala, pojavila se ogromna masa novih problema specifično ruskih, za koje dobar dio zapadnoevropskog proletarijata, nažalost, nije pokazao suviše mnogo razumijevanja.

Od Hobbesa (koji je kao kontrarevolucionarni emigrant u Parizu postao republikanac) velik je razmak do Lenjinove sobe u tom fantastičnom Muzeju. Svijesno revolucionarno htijenje na višem stepenu društvene i moralne svijesti formuliralo se već polovinom osamnaestoga stoljeća, a odonda pa do čitavoga groblja po tim sobama moskovskog »Engleskog kluba« koliko li je pokoljenja palo u teškom i krvavom kretanju spram svjetlijih i čovjeka dostojnijih predjela pameti?

Svi ti pokojni pojedinci krijesnice su u dugotrajnoj ruskoj i evropskoj noći, krijesnice koje nestaju, ponijete nerazgovijetnim ritmom smrti, ali krijesnice koje su svojim meteoritskim sjajem ipak sijevnule u tminama, kao što se pali istočna svjetlost svitanja. Tisuće ovih na smrt osuđenih ruskih svijesti, koje su pridonijele svoju ličnu žrtvu za pobjedu principa čovjekoljubivih i za interese međunarodnog proletarijata, nestale su ponijete crnim krilom najtežeg umiranja, smrti na stratištu, a šetnja po ovom revolucionarnom groblju govori nam da bi sve te žrtve bile beznadno neutješne kad njihova vjera, da je progres ljudskog roda aksiom, ne bi zaista bila aksiom.

Kad se čovjek prošetao ovim mramornim dvoranama, rađa se u njemu osjećaj nadgrobne šutnje kakva vlada po svim crkvama i mauzolejima. Tu, pod ovim staklom, u mirisu krvavih krpa i poderanih pamfleta, po gnjilim tkaninama i povelim fotografijama počivaju svjedočanstva samozatajne požrtvovnosti i junaštva. Pod draperijama crvenog barjaka spavaju uspomene na pokoljenja posljednjih romantika stvarnosti, i ti blijedi plemeniti profili, ti topli pogledi dragih lica, sve to živi u staklenim kutijama životom svečanim. Odrazi svjetlosti blistaju u očima prolaznika, a pod titravim staklom šuti historija u stravičnoj tišini mrtve stvari. Zastaje dah, čuje se kako negdje u prostoru, u daljini, sa Kavkaza, klikću jastrebovi. Vječnosti Prometejska, Slava Ti!

O ZNAČENJU RUSKE REVOLUCIJE U OKVIRU IMPERIJALIZMA

ŠTO JE IMPERIJALIZAM

Lenjin, u svom popularnom spisu o imperijalizmu godine 1917, definira imperijalizam kao monopolistički stadij kapitalizma:

Prekratke definicije su vrlo zgodne, jer one rezimiraju ponajvažnije, ali kada treba iz njih konstruirati bitne oznake, one su nedostatne. Mi treba da nađemo takvu definiciju imperijalizma, koja će sadržavati ovih pet najvažnijih oznaka: 1. koncentraciju produkcije i kapitala, koja je postigla već tako visoki razvojni stepen, da stvara monopole, 2. stapanje bankovnog kapitala i industrijskog kapitala u financijski kapital i postanak financijalne oligarhije, 3. eksport kapitala za razliku od eksporta robe biva sve važniji, 4. stvaranje međunarodnih monopolističkih kapitalističkih saveza koji dijele svijet, 5. teritorijalnu diobu kugle zemaljske među kapitalističkim velevlastima.

Pretpostavlja se da je analiza kapitalističkog načina proizvodnje dovoljno uvjerljivo objasnila neizbježnu mehaniku imperijalističkih katastrofa. Isti zakon geneze kapitala, koji u malim relacijama, u obliku konkurencije, izaziva krize pojedinih firmi i preduzeća, u međunarodnim relacijama djeluje na razvoj političkih kriza i ratova po istim principima.[1]

[1] Poznato je da način kapitalističke proizvodnje uzima kao svoje sastavne elemente Novac i Robu. Formula Roba—Novac—Roba (kad se prodaje suvišna Roba da bi se kupila potrebna) ne odbacuje nikakva Profita, jer Roba ostaje u

Nema sumnje, da se u suvremenom industrijaliziranom životu Roba ne producira radi Robe, nego radi Profita. *Auri sacra fames.* Ta antička (i Marxova) sveta glad za zlatom od takve je elementarne snage, da doista luduje globusom u svojim bjesomučnim vrtlozima kao perpetuum mobile, uslijed trajnog i sve većeg porasta produkcije, u sve očajnijim naporima za potražnjom novih prostora, prikladnih za plasman gotove Robe. Živimo u vremenu slijepe privredne anarhije, u periodu kome nije svrhom nikakva produkcija Robe, nego mehanička i postojano gladna reprodukcija kapitala, najbanalnijeg, slijepog i proždrljivog Profita.

Keynes, građanski ekonomski kritik Versajskog mira, usporedio je stanje današnje evropske industrije s ludim automobilom što juri cestama Profita bez upravljača, a još je Sismondi kod opisivanja neophodnog periodiciteta kriza (uslijed hiperprodukcije) upotrijebio grafički simbol spirale, koja se penje sve više i više, iz konjunkture na konjunkturu, da bi se u jed-

---

obliku ekvivalentne zamjene. Profit nastaje na temelju spekulativne formule: Novac—Roba—Novac plus Profit; formula obratna od prve, formula trgovačka, kad je trgovac samo zato kupio da bi skuplje prodao. Poznato je vrapcima, marksistima, ekonomistima kao i kontramarksistima, da je Marx oborio klasično, to jest staromodno, od lijevih i desnih davno već odbačeno naziranje, da Profit nastaje isključivo iz Spekulacije i Prevare, jer je Marx otkrićem Viška Vrijednosti udario temelje Ekonomskoj Nauci. Poznato je da je Radna Snaga — Roba, koja se prodaje ispod ekvivalenta, da su »elementi profita kapitalističke proizvodnje: atomi vremena«. Poznato je, ali je potrebno da se ponovi (kao što treba da se svakodnevno ponavlja da je Zemlja okrugla i da se vrti, jer još masa svijeta u tu istinu ne vjeruje), da se vrijednost jedne izvjesne Robe određuje po Vremenu potrebnom za Produkciju te iste Robe, a da se Radna Snaga na tržištima kapitalističkim kupuje za znatno jeftiniju cijenu od one što zapravo vrijedi. Radna Snaga daje nerazmjerno veću Vrijednost nego što stoji njena jednodnevna potrošnja, a ta količina njene produktivne sposobnosti raste geometrijski, uslijed tehničkog razvoja, stručnog savršenstva, sve više i sve bolje organizirane suradnje itd., itd.

nom momentu katastrofalno srušila, kako bi nakon katastrofe taj glupi mehanički proces trajnih uspona i trajnih padova započeo ponovno mehanički iznova.[2]

Ludilo za obogaćivanjem, neprekidna zlatna groznica, slijepa i kobna rotacija profita i hiperprofita, robe i hiperprodukcije, neprozirne magle političkih i ekonomskih kriza, kolonijalna osvajanja, ratovi, revolucije i katastrofe, sve to postaje sve sablasnijom i mračnijom prijetnjom naše civilizacije, kao dim vulkana prije provale. Milijarde profita stvaraju sve novije i proždrljivije milijarde, moderno naoružavane armade i ratne mornarice gutaju sve veće investicije, prebacuju se sve silnije i sve skupocjenije količine kaučuka, nafte i ugljena iz jednoga kontinenta na drugi, a perspektive tog luckastog ritma javljaju se sve mutnije i sve nejasnije. Uz pauperizam, opadanje životnog standarda, uz porast nezaposlenosti i međunarodnih dugova, uz sveopće naoružanje čuje se gvozdena grmljavina strojeva i ocrtava se crn obris oblaka od otrovnog plina, koji prijeti uništenjem biološke supstancije čitavih gradova. Javljaju se simptomi novih konflagracija i novih ciklusa ratova, tragične i neprirodne smrti milijuna na ratištima, od požara, od gladi i od epidemija.

Evropu su Heleni zamišljali kao divnu boginju kako putuje na leđima Zeusa, božanskog bivola, a danas (kad bismo htjeli da taj problem evropske otmice izrazimo alegorički) Evropa, ta stara bludnica, luduje u krvi i ne će pod platanom na Kreti roditi Zeusova sina! Furije ludila i kriminala, koje već više od pedeset godina prijete slaboumnom građanskom sistemu industrije, banaka i kartela, razderat će ovo evropsko truplo pred našim očima kao bijesne kučke, kada se na stratištu goste ljudskim kostima...

---

[2] Stanje fakata u imperijalizmu analizirano je po Kautskome, Hilferdingu, O. Baueru, R. Luxemburgovoj, Baranovskom, Buharinu, Lenjinu, a mnogi podaci citirani su po Sternbergovoj knjizi o imperijalizmu (1926).

RATOVI I KRIZE IMPERIJALIZMA ZA POSLJEDNJIH PEDESET GODINA

Treba se zamisliti na momenat u krvavi kaos što traje za posljednjih pedeset godina, pak da čovjek, posumnjavši u socijalne instinkte Kropotkinove, na čas pomisli, nije li Reclus[3] imao doista pravo kada je posumnjao u ljudski progres kao u aksiom?

Od Petra Velikog do Nikole I prohujalo je sedam rusko-turskih ratova za Bospor. Istočno pitanje s paralelnim političkim raspadanjem Osmanlijskog imperija traje u formi akutne krize sve do Prvog balkanskog rata 1912. Panslavizam, slavjanofilstvo, ruske političke krize, austro-madžarske krize — u kompleksu slavenskog pitanja — stoje u prvom planu od pobjede kontrarevolucije 1848, pa sve do pobjede kontrarevolucije godine 1918. Čitavo devetnaesto stoljeće traju politički nemiri u Egiptu, dok najposlije nije Velika Britanija to pitanje privremeno riješila okupacijom 1881.

Od godine 1830 Francuska, osvojivši Alžir, širi svoju političku sferu svaki dan sve silnije na afričkom kontinentu i od osvojenja Senegambije i Konga, godine 1870, taj krvavi problem traje do Abd-el-Krima 1925—26 neprekidno. Godine 1883 Francuska osvaja Anam. Godine 1884 Njemačka osvaja istočnu Afriku. Godine 1885 Njemačka osvaja Karolinsku grupu otoka na Velikom oceanu. Godine 1885 osnivanje Belgijskog Konga. Godine 1885 Slivnica. (Po G. B. Shawu: austro-ruski rat sa srpsko-bugarskim vojnicima.) Godine 1888 dolazak Wilhelma II na vlast i 1890 pad Bismarcka. Zaoštrenje njemačko-engleskih odnosa. Program njemačke flote i konkurencije. Godine 1888—96 trinaest emisija

---

[3] Élisée Reclus dao je izraza svojoj skepsi u klasičnom svome pismu V. Birmansu od 25. IX 1878:

S veseljem bih te ohrabrio, kad bih mogao da te uvjerim da ćemo jednoga dana pobijediti, da će se savjest i pravednost razviti u svim ljudima, da ćemo postati ravnopravna braća, ali, moj prijatelju, ja sam vrlo daleko od toga da vjerujem u progres kao aksiom. Što se mene tiče, ja se borim za stvar koju držim dobrom, jer mi tako nalaže moj osjećaj pravednosti.

francuskog zajma Rusiji u vrijednosti od pet i po milijarda franaka. Godine 1891 rusko-francuski savez. Godine 1901 nove dvije milijarde francuskog zajma: sveukupni francuski kapital investiran u Rusiji — sedamnaest milijarda franaka.

Devedesetih godina javlja se pitanje Žute Rase. Koreja. Japansko-kineski rat godine 1894—98. Njemačka uzima za svoju bazu na Dalekom istoku Kiaučou. Pitanje transsibirske željeznice. Upliv Rusije na Dalekom istoku raste. Godine 1894—96 armenski nemiri. Neprekidni pokolji u Maloj Aziji. Godine 1897 tursko-grčki rat.

Prodor Britanskog imperija u južnu Afriku, Egipat, Sudan. Kitchener. Pokolji u masama. Nemiri i takozvana pacifikacija. Godine 1895 Talijani u Eritreji. Godine 1896 Talijani kod Adue poraženi. Menelik II vladar Etiopije. Francusko-engleska trenja počinju epohu 1896—99. Fashoda. Kongo. Belgijsko-britanska trenja. Nemiri u holandskim kolonijama na Javi. Njemačka flota raste po planu. Bagdadska željeznica s planom antibritanskog, islamskog i antislavenskog prodora. Amerika. Španjolsko-američki rat 1898. God. 1899: Hag. Mandžurija. Koreja, Tibet, ruska afera na Yaluu i Burski rat godine 1900—02. Port Arthur 1900 prelazi u ruske ruke. Bokserski ustanak 1900 u Kini. Međunarodna intervencija. Pitanje kinesko na Dalekom istoku. Anglo-japanski savez. Američko-japanska trenja. Pitanje Tihog oceana. Austro-madžarske krize na početku dvadesetog stoljeća u trajnom porastu. Makedonski nemiri i pitanje Abdul-Hamida. Rusko-japanski rat 1904—05 i Prva ruska revolucija. Od Prve ruske revolucije 1905 do turske revolucije (pod mladoturcima), od turske revolucije do kineske revolucije 1911, uz neprekidno kritično stanje u Austro-Madžarskoj, do Balkanskog saveza i Balkanskog rata, te najposlije do konflagracije 1914—18 — sve bi se to moglo nazvati jednom organskom cjelinom, čiji smo bili svjedoci, a rezultat posljednje konflagracije 1914—18 je poznat.

Što znače ovi neprekidni pokolji, ova krv i ova nasilja na svim kontinentima za posljednjih pedeset

godina? Odgovor je vrlo jednostavan: sve to zajedno predstavlja kaotičnu nesposobnost jednog ekonomskog sistema, što gomila robu i prenapučenost na jednoj strani, a profite i nova tržišta na drugoj, da riješi bilo koju od političkih i ekonomskih kriza planski. Ili građanski rat uslijed prenapučenosti ili kolonijalna ekspanzija, to je alternativa koja tjera evropske državnike u sve opasnije pustolovine ratova i osvajanja novih tržišta. Propast hiperproducirane robe ili ratne i ekonomske krize, koje uvijek u neprekinutom i stalnom periodicitetu rađaju depresivnim intervalima.

Wickham Steed, intimus Cecila Rhodesa, glavnog osvajača južne Afrike, osnivača Rodezije i inspiratora bursko-engleskog rata, zapisao je godine 1895 ovu epizodu:

»U londonskom East Endu (poznatom radničkom predgrađu) prisustvovao sam jučer zboru nezaposlenih«, izjavio je Cecil Rhodes Steedu, prigodom svog boravka u Londonu. »Pa kad sam se poslije onih ogorčenih i bijesnih govora, koji nisu bili ništa drugo nego vapaj za kruhom, vraćao kući, bio sam više nego ikada osvjedočen o važnosti imperijalizma. Moja ideja jeste rješavanje socijalnog problema, tj. da bismo četrdeset milijuna stanovnika Velike Britanije obranili od ubilačkog građanskog rata, mi kolonijalni političari treba da osvajamo nove zemlje, kako bismo tamo smjestili višak od prenapučenih dijelova i kako bismo našli nova područja za smještanje robe, što se gomila u našim tvornicama i našim rudnicima. Britanski imperij jeste, to ja uvijek tvrdim, prije svega pitanje želuca. Tko ne će građanskog rata, taj treba da bude imperijalist!« (Po Lenjinu.)

VLAST MONOPOLA, KARTELA I FINANCIJSKOG KAPITALA

Opće je poznata stvar da zapravo monopoli sa financijskim kapitalom upravljaju svijetom, pak je Lenjin za tu tezu u svojoj knjizi o Imperijalizmu štampao

masu podataka iz građanskih ekonomskih statistika. Duhan, gvožđe, petrolej, ugljen, kaučuk, tekstilna produkcija, sve te grane monopolizirane su u međunarodnom mjerilu.[4]

Građanski nacionalni ekonom Heimann piše:

Te ogromne ugljene kompanije s milijunima tona svoje produkcije, čvrsto organizirane u svojim sindikatima, ta poduzeća sa desecima hiljada svojih radnika, sa vlastitim željeznicama i lukama, ta divovska poduzeća su danas tip njemačke industrije gvožđa. A koncentracija napreduje sve dalje. Momentana industrija Njemačke, financirana od nekoliko berlinskih banaka, zrela je za eksproprijaciju.

Naravna stvar, da se uz banke razvija financijska oligarhija, pa se 1910 sveukupna svota vrijednosnih papira cijenila na 600 milijarda zlatnih franaka, od čega je više od 80%, tj. 479 milijarda zlatnih franaka bilo koncentrirano u četiri države: Engleskoj, USA, Francuskoj i Njemačkoj. Te četiri bankirske oligarhije eksportiraju za posljednja dva decenija kapital u vrijednosti od 200 milijarda zlatnih franaka, što uz 5% kamatnjak nosi do 10 milijarda zlatnih franaka godišnje. Sigurno je, da se taj kapital ulaže uz garanciju trgovačkih ugovora, koji sile male dužnike da kod vjerovnika kupuju

---

[4] U Sjevernoj Americi kartelirano je više od 80% sveukupne produkcije. Standard Oil Company je u 20 godina isplatio 889 milijuna dolara čistoga dobitka i 606 milijuna dolara dividenda. United States Steel Corporation (»Čelični trust Ujedinjenih Država«) raspolaže sa 210.180 namještenika i 66% sveukupne produkcije gvožđa. Po podacima iz 1907 od tri milijuna dvije stotine i šezdeset hiljada poduzeća Njemačke trideset hiljada poduzeća bilo je velepoduzeće.

Od 14 milijuna radnika bilo je u tim poduzećima zaposleno 5,7 milijuna, tj. 39,5%. Od 88 milijuna konjskih snaga 66 milijuna konjskih snaga, tj. 75%.

Od 1,5 milijuna kilovata električne snage 1,2 milijuna kilovata, tj. 80%, »to znači, da tri milijuna dvije stotine i trideset hiljada njemačkih poduzeća nije značilo ništa, a trideset hiljada poduzeća sve« (Lenjin).

robu uz diktirane cijene, što neovisno od kamatnjaka znači fantastične dobitke. (Sve balkanske, levantinske i azijske državice naoružavaju se kod Kruppa, Schneidera, Škode ili Armstronga na zajmove podignute kod istih državnih koncerna. Liferacija oružja SHS i »Omnium-Serbe«-koncern divan su primjer ove teze.)

IMPERIJALIZAM VELIKE BRITANIJE

S kakvom se bjesomučnošću kotrlja ta lavina imetka, radne snage i robe Velike Britanije, lijepo govore Supanovi podaci u knjizi: »O teritorijalnom razvoju evropskih kolonija«.

Engleski imperij prodirao je u Indiju ovim tempom:

god.	1765	osvojenje Bengalije	436.200 km²
	1799	završetak misorskih ratova	431.000 km²
	1818	maratenski rat	268.400 km²
	1826	zauzeće Stražnje Indije	320.000 km²
	u šezdeset godina ukupno:		1,455.600 km²

sa više od 30 milijuna stanovnika.

U to vrijeme brojalo je stanovništvo V. B. sa Walesom 12,200.000 i tako je počeo proces koncentracije engleskog kapitala i industrije.[5]

Prije stotinu godina, 1823, oslobađaju se južnoameričke i centralnoameričke države od španjolsko-portugalske prevlasti i tako postaje taj bogati teritorij novostvorenim beskrajnim prostorom za bezbrojna tržišta engleske robe, novca i kredita. U pet godina, od 1821 do 1825, porastao je engleski izvoz u južnoameričke republike od dvije milijarde funti sterlinga na šest i po

[5] Vidi se vrlo jasno iz podataka Manabendre Nath Roya, gdje je ciframa dokazano. kako je prodor britanske industrije u dva decenija potpuno uništio indijsku tekstilnu produkciju i milijune radnika indijske manufakture pauperizirao, prouzročivši tako umiranje od gladi u masama. Tek u posljednje vrijeme počela se razvijati samostalna indijska industrija, čiji razvoj nije opet bez negativnog utjecaja na unutarnjem tržištu velikobritanske radne snage.

milijarda funti, gdje je kupovna snaga porasla isključivo iz engleskog zajma, koji je naravno odbacivao visoke kamate. Ti izvanredni financijalni i trgovački poslovi Britanskog imperija sa Južnom Amerikom potrajali su sve do potkraj četvrtog decenija devetnaestoga stoljeća, kada se na južnoameričkom tržištu javila Sjevernoamerička Unija kao ozbiljan konkurent, uslijed čega su u engleskoj industriji nastupile periode kriza sa chartističkim pokretom, jakim dokumentom kako su revolucionarne situacije u uzročnoj vezi s ekonomskim krizama. No istodobno je započela veličanstvena epoha pobjede željezničkog sistema, što je britanskoj industriji osiguralo prvenstvo za slijedećih sedam decenija, sa definitivnim osvojenjem Afrike, sa Cecil Rhodesovom koncepcijom željezničke veze između Aleksandrije, Kaira i Capetowna, s ogromnom investicijom engleskoga kapitala, što se samo od godine 1880 do 1900 računala na 45 milijarda zlatnih maraka. Po G. Peishu i podacima »Royal Statistical Society« iz 1880, engleski imetak računao se na 3.191,836.000 funti sterlinga (65 milijarda zlatnih maraka) što je odbacivalo godišnje oko 180 milijuna funti kamata. Pred rat ti su se kamati računali na 210 milijuna funti. Izvoz 1904 iznosio je 4 milijarde i 800 milijuna zlatnih maraka, a do 1914 porastao je za 60% (podaci Fritza Sternberga). Popratna pojava tog gigantskog ekonomskog razvoja bio je prije svega silan porast malih uložaka, porast životnog standarda širokih radničkih slojeva, porast visine nadnice, popravak stanja proleterskih masa i razvoj jedne izvjesne psihologije poznate pod frazom psihologije radničke aristokracije.

Broj javnih prosjaka i paupera je padao, nezaposlenost je nestajala, a broj rentijera sa dohotkom višim od 60.000 dinara mjesečno popeo se na jedan milijun i pet stotina hiljada glava. To je vrijeme, kada je veličina playgrounda (zemljišta za zabave, kao tenis, konjske trke, sport itd.) u južnoj i centralnoj Engleskoj znatno veća od obrađene agrarne plohe. Engleska izdala je do 1914 samo za konjanički lov na lisice i za konjski sport 14 milijuna funti sterlinga godišnje. Hobson, inače vrlo trijezan kritik britanskog imperijalizma, predstavljao je

sebi Evropu poslije definitivnog razdjeljenja kineskog tržišta među zapadnim velevlastima kao jedan ogroman »playground« sa vilama, hotelima i dangubama.[6]

RIVALITET IMPERIJALISTIČKIH GRUPA U BRITANSKO-NJEMAČKOM ODNOSU

Ovako fantastično kao Hobson zamišljaju Evropu svi pristaše panevropskog pokreta, koji vjeruju da je moguće da se svi karteli evropske industrije i financijalne oligarhije slože u jednom ogromnom dioničarskom društvu »Panevropa De De«, koje bi u slozi i harmoniji započelo novu stogodišnju (1930—2030) eksploataciju ostalih kontinenata, uz društvo Amerike i Britanskog imperija.

Kako su te i takve pretpostavke grofa Coudenhove-Kalergija diletantske i neozbiljne, lijepo govore podaci Friedjunga, poznatog austrijskog historika, koji je u Supilo-Friedjung-Aerenthalovu procesu godine 1911 odigrao bijednu i smiješnu ulogu agent-provokatora austrijskog imperijalizma. Friedjung u svojoj pangermanskoj knjizi o Imperijalizmu (godine 1921) daje ove podatke britansko-njemačkog rivaliteta i konkurencije, dva decenija prije katastrofe:

Njemačka produkcija sirova željeza:
1890 — 4 milijuna tona,
1910 — 17,8 mil. tona = 344% porasta.
Britanska produkcija sirova željeza:
1890 — 7,7 milijuna tona,
1910 — 9 mil. tona = 17% porasta.
Njemačka produkcija za 327% više!
Njemačka produkcija ugljena:
1890 — 76,2 milijuna tona,

[6] Najveći dio zapadne Evrope imao bi onaj isti karakter, kakav imaju danas južna Engleska, Rivijera, Italija i Švicarska. Društvo bi se sastojalo od bogatih rentijera i trgovaca, a industrijalni produkti pritjecali bi u masama iz kolonija kao tribut (po Lenjinu).

1910 — 255 mil. tona = 240% porasta.
Britanska produkcija ugljena:
1890 — ?
1910 — = 60% porasta.
Njemačka produkcija ugljena za 180% više!
Njemačka trgovačka mornarica:
1896 — 1,970.000 tona,
1913 — 5,082.000 tona = 160% porasta.
Britanska trgovačka mornarica:
1896 — 13,146.000 tona,
1913 — 18,700.000 tona = 40% porasta.
Njemačka za 120% više!
Engleski izvoz:
1896 — 29 milijarda,
1913 — 73 milijarde = 150% porasta.
Njemački izvoz porastao je u istom razdoblju za 240%.
Izvoz njemački 90% veći!

Kada se kraj ovoga stanja usporede ratne mornarice 1897:

britanska ratna mornarica: 1,320.000 tona, sa 97.000 ljudi posade, i

njemačka ratna mornarica: 270.000 tona, sa 24.000 ljudi posade,

i kada se uzme u obzir da je pokraj sveg ovog impozantnog zamaha industrije Njemačka bila tek šesta pomorska sila u svijetu (Engleska, Francuska, Amerika, Rusija, Italija, Njemačka), onda nije ništa logičnije, nego plan pomorske pangermanske Ekspanzije. Tirpitzov plan brzog pomorskog naoružanja, plan imperijalističke protupolitike Eduardovog saveza i zaokruživanje Njemačke, rat, Churchill kao lord Admiraliteta 1911—15, Scapa Flow, katastrofa i slom Njemačkog carstva, a istog momenta igra počinje iznova.

Dne 7. XII 1897 rekao je kancelar Bülow kod podnošenja zakonskog prijedloga za proširenje njemačke carske flote:

Vremena kada je Nijemac prepustio jednome od svojih susjeda zemlju a drugome more, a za sebe samog rezervirao zrak, gdje stoluju čiste doktrine, ta su

vremena minula. U jednu riječ: mi ne ćemo nikoga da stavimo u sjenu, ali i mi tražimo svoje mjesto pod suncem.

Već marta slijedeće godine, 1898, predaje Kina Njemačkoj Kiaučou na devedeset i devet godina, a državni kancelar Njemačke reče tom prilikom:

Bez teritorijalnog uporišta svi njemački pothvati u Kini koristili bi drugima više nego nama samima.

U mozgu ljudi kao što bijahu admiral Tirpitz ili Wilhelm II rodio se plan podvostručenja njemačke ratne mornarice s najbržim tempom produkcije svih državnih arsenala: po dvije ogromne oklopnjače godišnje (34 ratna broda u 16 godina), kao pomorska formula trgovačkog rivaliteta. Admirali su na svijetu zato da osiguravaju trgovačkoj mornarici profite, tj. dividende.

Admiral Tirpitz, nošen inspiracijom te njemačke pomorske snage u porastu, rekao je dne 10. II 1900, kao državni sekretar mornarice:

Naše je mišljenje da je naša ratna mornarica po novom zakonskom prijedlogu tako jaka, da će Sjeverno more biti slobodno. Naše pomorske bitke treba da se biju na Sjevernom moru.

Tirpitz, grof Zeppelin, Wilhelm II, Krupp, Siemens-Schuckert, Ballin itd. ili lord Cromer, guverner Egipta, Eduard VII, Cecil Rhodes, šef Rodezije, lord Minto, kolonizator Kanade, Kitchener, pobjednik Egipta i Transvala, ili von der Goltz, germanski šef-instruktor turske vojne sile — sve to bijahu »inženjeri smrti« i grobari evropske civilizacije. Kad iza piramida gumenih kotača i šivaćih strojeva, iza štampe i rudnika stoje bankovni trezori, a kad tim bankovnim trezorima stoje na dispoziciju kasarne, bataljoni i topovi, jasno je da iz toga slijedi katastrofa i ta jednostavna i priprosta istina rađa rezultatima 1914—18, 1926—36—48 do...?

REZULTAT IMPERIJALIZMA: ANARHIJA

Uz kapitalistički način proizvodnje javljaju se kobne posljedice akumulacije robe i profita na jednoj, a prenapučenosti i pauperizma na drugoj strani, i taj eko-

nomski sistem, po snazi svoje fatalne rotacije vrijednosti (za razliku od antičke i feudalne ekonomske statike, dinamičan u svim svojim dijelovima), ruši stare civilizacije i ore kontinente kao oklopljeni tenk teren bojišta, gibajući se uvijek i isključivo po liniji najvećeg profita. Jer egipatski, rimski i helenski robovi, isto tako kao i kmetovi feudalni, svi oni daju svoju radnu snagu eksploatatoru ispod ekvivalenta, i na Višku Vrijednosti, kao na produktu njihova rada, sazdan je Forum Romanum isto tako kao Panteon, egipatske Piramide ili Medvedgrad. Ali niti u Antici niti u Feudumu, ekonomskim sistemima tipično parazitskim, nije se najveći procenat profita mehanički vraćao u posao kao kapital i nije bilo reprodukcije kapitala u tako slijepoj i proždrljivoj formi u kojoj se javlja danas.

U Antici i u Feudumu gospodari bijahu paraziti koji, vladajući nad beskrajnim kvantumima robova i kontinenata, uživahu u svojoj renti, trošeći najveći dio viška svojih prihoda na svoje vlastite udobnosti i užitke, dok današnji kapitalist troši jedan relativno maleni dio svojih profita na svoju ličnu korist, a drugi, mnogo znatniji, baca u poslove i pothvate, koji tako rastu monstruozno. Osim toga, dok broj kapitalističkih robova raste, nekapitalistički prostori postaju svaki dan sve manji, i tako se omjer između produkcije i konzuma bitno mijenja, i tako se javlja periodicitet kriza iz kojih naš sistem proizvodnje ne izlazi posljednjih pedeset-šezdeset godina. (Primjer R. Luxemburgove o propasti maloga farmera u USA je klasičan.) Iz svega toga slijedi da uslijed kapitalističke strukture samoga sistema, koji rađa nerazmjer između produkcije i konzuma, te prenapučenosti i hiperprodukcije, mora nastati stanje ekspanzije kapitalističkih sistema u nekapitalističke prostore (dok kao takvi postoje), i da kod tih raznovrsnih financijskih i vojno-političkih interesnih sfera i pothvata mora doći do otvorenih kriza. Navedeni primjeri jasno govore o kvaliteti tih kriza, a iskustvo je nepokolebljivo iz posljednjih sedamdeset godina da, kada iza banke stoji državni stroj, da takva asistencija neminovno i neizbježivo rađa rat. Kao što ima umjet-

nika larpurlartista koji su uvjereni da umjetnost postoji radi umjetnosti, tako se danas, u kapitalističkom načinu proizvodnje, razvio tip privrednika političara, uvjerenih da je rat »kao takav«, rat »po sebi« — postao jedinim privredno-političkim sredstvom.

Nema sumnje da u svijetu kapitalističke proizvodnje vlada kaos. Još iz vremena Julske revolucije 1830 i Proudhonove epohe 1848, kada su svi malograđanski utopisti socijalisti, u suprotnosti s reakcionarnim težnjama svoga vremena, sanjali o ekonomskoj nadstrukturi, nalazimo masu svjedočanstava koja sva idealno streme spram novog i višeg ekonomskog poretka. Kako je evropski subjekat promatrao mehanizam imperijalističkog stroja trijezno i racionalno, kako mu je bilo jasno da je krajnje vrijeme da pamet zavlada privrednom mašinom mjesto interesa i profita rentijera, poučno nam govori ovaj citat iz Saint-Simona:

Današnja anarhija u produkciji, koja proizlazi iz činjenice da se ekonomski odnosi odvijaju bez jedinstvene uprave, treba da se ukloni jednoj organizaciji produkcije! To ne će biti više izolirani poduzetnici, koji jedni od drugih neovisno, bez poznavanja ekonomske potrebe ljudske, produciraju, već će uprava produkcije potpasti pod jednu socijalnu instituciju. Jedna centralna upravna oblast, koja će moći da sa višeg stajališta nadgleda daleko polje socijalne ekonomije, ta će oblast predati produkciona sredstva u ruke cjeline i brinuti se za stalnu harmoniju između konzuma i produkcije.

REZULTATI RUSKE REVOLUCIJE

Povijest socijalnih borbi u Evropi dugotrajno je i mučno sazrijevanje subjektivne svijesti nad materijom jednog anarhičnog i suvremenog čovjeka nedostojnog stanja u načinu proizvodnje, u eksploataciji radne snage i u svim sudbonosnim posljedicama tih osnovnih antisocijalnih odnosa. Povijest socijalnih borbi u Evropi predstavlja čitav niz misaonih sistema i političkih kombinacija, kako da se inicijativa od individualnih vla-

snika produkcionih sredstava i novca prenese na neke više, društvene instancije, i da se od krvoločnog odnosa roba i gospodara stvore socijalne, čovjeka dostojne relacije. Od Saint-Simona i Marxa do Ruske revolucije prohujalo je sedamdeset godina, i organizacije nastale iz takozvanog »boljševičkog eksperimenta« predstavljaju danas pozitivne izume od neprocjenjive vrijednosti za svakoga tko promatra razdrto i anarhično stanje evropskih ekonomskih snaga sa socijalističkog gledišta.

Nazvali su boljševički zahvat vlasti bakunjinskim pučem, koji će se srušiti sam od sebe u roku od četrdesetosam sati. Dovoljno je baciti najpovršniji pogled na Bakunjinovu[7] životnu liniju i sjetiti se njegovih riječi: »Ja ne vjerujem ni u šta, ja ne čitam ništa, jedina mi je misao da sebi zavrnem vratom i da mi ne ostane ni traga«, pak da se čovjek uvjeri da devetogodišnji bilans »boljševičkog eksperimenta« (1926) nema nikakve veze sa tragikom ovog romantičnog amatera revolucije. Spram ženevske Lige naroda, naoružane do zuba, u ogromnim industrijalnim krizama, s anarhijom u produkciji, sa nerješivim kolonijalnim problemom, sa

---

[7] Bakunjin, rođen 1814. 1833—34 artiljerijski oficir Ruske vojske. Kant, Fichte, Hegel. 1838 predgovor Hegelovoj knjizi. Bjelinski—Hercen, Stankevič, kabinetske debate. 1840 hegelijanac u Berlinu — Feuerbach. Anti-Schelling. Reakcija u Njemačkoj, Švicarska. Prve koncepcije četrdesetosmaškog komunizma. Proudhon, Marx, George Sand i poljska emigracija u Parizu. Ideja poljske slobode. Izagnan iz Pariza zbog govora za Poljsku. Bruxelles i izgnanstvo. Februarska revolucija. Prag i praški kontrarevolucionarni udar. 1848—49 ustanak u Dresdenu (Richard Wagner). Tamnica. Smrtna kazna, pomilovanje na doživotnu robiju. 1850 izručen Austriji, ponovno osuđen na smrt. Pomilovan i predan Rusiji, 1851—54 u Petropavlovskoj tvrđavi. Šliseljburg. Skorbut 1858, sibirsko progonstvo. Bijeg preko Japana i Amerike u Evropu. 1863 poljski ustanak i ustanak baltičke flote. Ideja upada iz Švedske. Izagnan iz Londona. 1864—68 Italija. Alijansa revolucionarnih socijalista protiv Marxa i njegove Asocijacije. Borba politička, brošure, agitacije, listovi. »Народное дело«. Nečajev (»Demoni« Dostojevskoga). Lyonski puč i vrijeme Pariske komune 1871. Isključenje iz Internacionale. Bolonjski puč. Smrt u Bernu 1876.

dvjesta pedeset milijarda ratnoga duga i nesumnjivom ekonomskom i vojničkom premoći USA, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika stoji danas pred očima svijeta kao neposredna posljedica Ruske revolucije, kao jaka protuteža, možda još ne ravnopravna u diplomatsko-vojničkom, ali, izvan svake sumnje, superiorna u idejno-političkom smislu.

Značenje Ruske revolucije jeste od neprocjenjive praktične važnosti. Od bezbrojnih teorijskih debata u okviru Prve i Druge internacionale, od prvomajskih filistarskih, socijaldemokratskih deklamacija, po gostionicama uz čašu piva, do parlamentarnih ministerijalizama, do partijskih i frakcionaških svađa po političkim sinagogama, gdje se govori i piše o revizionizmu, o koncentraciji kapitala i o monopolizmu kao preduslovima socijalizacije, o sve jačem porastu životnog standarda kod američkog i zapadnoevropskog proletarijata i o jačanju filistarske klasne svijesti kao neposredne posljedice tog prosperiteta, o eksproprijaciji eksproprijatora demokratskim i parlamentarnim putem, dalek je put do organizirane državne vlasti, zauzete oružjem. Mjesto svih ljeporječivih fraza o relativnom prosperitetu, o periodicitetu kriza i o mogućnostima mirnog razvoja, mjesto te neizmjerne hrpe riječi o demokratizaciji proleterskih masa i o slobodi čovjeka, prkosi danas SSSR svojim pozitivnim rezultatima, kao dokaz, svakako veoma teško oboriv, da sve što se dogodilo i što se događa u Rusiji nije više nikakav pokus nego činjenica, da je socijalizam iz teorije prešao u praksu. Od knjige, od fraze i od rezolucije postala je državna administracija sa policijom, sudovima i pozitivnim zakonima. Od govora skupštinskog, od obrazovnog večernjeg marksističkog tečaja, od novinskog uvodnika ili polemike sa bankirskom štampom nastala je stvarnost od kovanog novca, ratnih oklopnjača, artiljerije, moderne avijacije i diplomatskih odnosa na međunarodnoj bazi.

Jer, ako su statistički podaci što smo ih u uvodu naveli istiniti, ako je istina da suvremeni ekonomski stroj proždire samog sebe kao Saturno, ako onaj automobil bez upravlj' ća po Keynesu nije pretjerana ale-

gorija jednog građanskog ekonomskog skeptika već stvarna istina, onda je istina i to da rezultati Ruske revolucije govore uvjerljivo kako je anarhija kapitalističke proizvodnje i nasilnog osvajanja tržišta u jednom dijelu svijeta prestala i kako počinje nova grupacija političkih, državnih i ekonomskih snaga sa planom socijalističke izgradnje. U ukletim krugovima suvremene financijske eksploatacije, u vrzinom kolu industrijalnih i ratnih kriza javio se međunarodno priznat politički Subjekt, čija djelatnost nije više reformatorske naravi i nije više publicistička propovijed s teorijskim uputama za poboljšanje izvjesnog ekonomski zaostalog, nesuvremenog anarhičnog stanja u međunarodnim političkim odnosima, nego na bazi državne vlasti organizirana društvena snaga, sa neposrednim zadatkom direktnog stvaranja besklasnog ekonomskog definitivuma.

Međunarodna socijalna demokracija (a naročito njen centrum) prigovara Oktobarskoj revoluciji da se pojavila prerano. Poslije dvanaest milijuna palih vojnika u okviru međunarodne konflagracije 1914—18, Oktobarska revolucija jedva da bi se mogla shvatiti preuranjenim pučem u internacionalnom smislu, premda u ruskom mjerilu, uzevši u obzir azijsku zaostalost ogromnog agrarnog kompleksa danas, poslije devet godina negativnih iskustava, taj junački prepad izgleda doista smion. O ostvarenju komunizma u međunarodnom pogledu mogla bi biti riječ samo onda, kad bi se anarhija proizvodnje na čitavom globusu uklonila planski i jedinstveno i kada bi uz pravilnu izmjenu robe i sirovina prestalo međunarodno naoružavanje i periodicitet kriza sa besposlicama i socijalnim napetostima. Ali kako teritorij pobjedničke Oktobarske revolucije iznosi tek jednu šestinu zemaljske kugle i kako je ta jedna šestina sa svojih sto trideset milijuna stanovnika relativno slabo industrijalizirana, to uslijed tehničke zaostalosti, uslijed posljedica rata i građanskih ratova, uslijed pomanjkanja gotovog kapitala, a vrlo intenzivnog bojkota kapitalističke oligarhije, ciklus ekonomskih, a prema tome i političkih kriza normalna je i logična pojava. Producirana roba nije mogla da se plasira, a

NEP pokušaj je riskantan, kako bi se stvorilo vlastito unutarnje tržište i omogućila pravilna cirkulacija između robe i kapitala, između produkcije i konzuma.

2 milijarde 744 milijuna bruto produkcije koncem prošle godine (što iznosi 90% bruto produkcije 1913) govori da je i ta opasna zona prebrođena i da se ni u ruskom mjerilu ne može govoriti o nekom preuranjenom eksperimentu. Stanje činjenica, kako se vidi iz priložene tabele, nije beznadno, a tendencija porasta iz citiranih cifara je vidljiva.

Stanje obrađene agrarne plohe:

1922, obrađeno je 67,8% predratne plohe,

1924, obrađeno je 87% predratne plohe.

Industrijsko stanje u milijunima puda, odnosno aršina:

	1921	1925
Ugljen	464	1048
Nafta	232	396
Željezo	7	76
Ocjel	19	102
Platno (aršina)	40	296
Sukno (aršina)	21	66

Sveukupna vrijednost bruto produkcije:

1923, 1134 milijarde zlatnih rubalja,

1924, 1857 milijarda zlatnih rubalja,

1925, 2744 milijarde zlatnih rubalja (10% manje od godine 1913).

To ne znači da je komunizam ostvaren, ali to nije ni anarhija. To znači da postoji Kapitalizam, ali državni, i to u državi čijim strojem ravna Internacionala. Akumulacija rotira u interesu jačanja internacionalnog stroja i uza sve opasnosti od birokracije i otvaranja ekonomske krize čitava mašina kreće se ipak spram Ostvarenja. Problemi obogaćivanja srednjeg i visokog seljačkog sloja, pojava nepmana, izvjesna diferencijacija unutar samog partijskog stroja, problemi diktature i demokracije, problemi izgradnje socijalizma u međunarodnom mjerilu ili u pojedinoj zemlji, sve su to prirodne i normalne pojave u jednom procesu takvih dimenzija i

važnosti kakav danas obuhvaćaju svi vrtlozi otvorenih pitanja koje je revolucija stavila na dnevni red. Spram krize 1917—18—19—20—21 i spram pet najtežih ratnih godina komunizma svi ti problemi znače samo to da se teza afirmirala i da između Kine i Baltika raste jedan novi ekonomski i politički Subjekt, koji će u ekonomskom kaosu Zapadne Evrope odigrati historijsku ulogu. Sam fakat da taj Subjekt (sa svim svojim nedostacima) postoji, dokazom je da Oktobarska revolucija nije planula prerano.

Pitanje, koje se kod tog vremenskog termina »prekasno« ili »prerano« nameće samo od sebe i koje je F. Sternberg u svojoj knjizi o Imperijalizmu negativno kritički razradio, pitanje je otvoreno, a dalo bi se formulirati i tako da se postavi problem, ne će li nakon slijedeće konflagracije moment socijalne revolucije u evropskom mjerilu doći prekasno? Jer dvanaest milijuna mrtvih žrtava konflagracije te oko sto milijarda ratne štete 1914—18 uglavnom je izravnano 1926, i Evropa nalazi se ponovno pred novim ciklusima otvorenih političkih i ratnih kriza kao što se našla u predvečerje ratnoga požara 1914. Buduća konflagracija vođena destruktivnim sredstvima, zračnim flotilama i otrovnim plinom, spram čijeg razornog djelovanja dinamit i barut izgledaju staromodno i nevino, ne će se voditi samo u relativno neindustrijaliziranim zonama (Galicija, Champagne, Balkan), već i u centru starih civilizacija (Rajna i Britanija). Rezultat te slijedeće konflagracije može biti katastrofalan i od takvih dimenzija da će svaka reparacija biti isključena. Kraj potpuno razorenih sredstava produkcije, u najogorčenijoj vehemenciji evropskog građanskog rata, u gladi i epidemijama, perspektive izgradnje evropskog socijalizma poslije slijedeće konflagracije mnogo su žalosnije od ruskih. Sama činjenica, da već danas postoji jedna baza koja je izvan tih opasnosti i koja može u takvim katastrofalnim prilikama preuzeti ulogu konstruktivne asistencije u evropskom mjerilu, od najveće je važnosti, te u tome pogledu Oktobarska revolucija nije se pojavila preuranjeno, a po svojim političkim koncepcijama ona anticipira politički razvoj svijeta.

Imperijalizam je monopolski stadij kapitalizma. Ratovi i krize imperijalizma za posljednjih pedeset godina dokazom su anarhije u ekonomskom i političkom i kulturnom pogledu. Kapital se po poznatim zakonima reproducira i u sve intenzivnijoj akumulaciji stvara nerazmjere između produkcije i konzuma. Uslijed prenapučenosti i konkurencije, uslijed periodiciteta kriza, Imperijalizam prodire u nekapitalističke prostore, feudalne i kolonijalne, revolucionira proizvodnju i kreće se isključivo po liniji trajnog razaranja i sve većih dobiti. Rivalitet pojedinih grupa financijske oligarhije tako je ogroman da je pokušaj vještačkog prevladavanja ove konkurentske, slijepe i strastvene borbe Velikih sila utopistički naivan! Historijsko značenje marksizma leži prije svega u naučnoj kritici utopijskog socijalizma te u postavljanju organizacionog težišta na međunarodnu radnu snagu. Ta međunarodna radna snaga, kao meso, kao objekat eksploatacije, konstruktivna je i integralna u svom vlastitom interesu. Ta međunarodna radna snaga u anarhiji međunarodnih privrednih odnosa znači pouzdanu garanciju da će čovječanstvo izaći iz ludnice. Historijsko značenje Oktobarske revolucije i jeste u tome da je iz teorije prešla u praksu. Poslije pedesetogodišnjeg očekivanja ona je postala činjenica. Ta činjenica broji 130 milijuna stanovnika i šestinu globusa. Unatoč ogromnim zaprekama ta se činjenica potvrdila te, uz elasticitet NEP-a, stvorila nezavisno od zapadnog kapitala svoje vlastito tržište i tako svoju produkciju podigla uglavnom na predratno stanje. Unatoč mnogim otvorenim pitanjima i unutarnjim problemima, ta činjenica Oktobarske revolucije znači postepeno sve jače prevladavanje otpora i organizaciono jačanje onih političkih i ekonomskih i vojničkih snaga koje će u zapadnim imperijalističkim konflagracijama igrati sve veću i važniju ulogu. Oktobarska revolucija prema tome nije došla prerano; ona je garancija da ni u Evropi ne će doći do revolucije prekasno i da uslijed najmodernijih destruktivnih sredstava ne će nastati perioda ahistorična, kao što je nastala u Egiptu ili u Rimu. Jasno je da će djelovanje

Oktobarske revolucije na liniji Internacionale, na liniji međunarodnopolitičkoj i sindikalnoj, kao i na kolonijalnoj, tokom slijedećeg ili slijedećih decenija biti od sve znatnijeg utjecaja i značenja, jer revolucijom stečena prava djeluju u historiji kao katalizatori, a vratiti ih u predstanje upravo je tako djetinjasto kao što bi naivno bilo htjeti vratiti rijeke na izvore.

POGOVOR

Trideset i više godina minulo je od onog davnog izleta u Rusiju, kad je osnovna impresija pisca bila, da Rusija godine 1925 — ne gladuje i da čita...

Drugi osnovni dojam, koji prati putnika u toj tada dalekoj i nepoznatoj zemlji, glasovi su nezadovoljnika. U knjizi je podvučeno s naročitim akcentom da ruske događaje valja mjeriti međunarodnim historijskim mjerilom, jer da rusko zbivanje iz historijske perspektive poprima viši smisao. Te političke koncepcije, koje su zametnule kavgu sa prošlim i budućim stoljećima, nose u sebi elemente za predstojeće borbe velikog međunarodnog stila.

Ljudi oborenog carskog sistema, caristički činovnici, deklasirani građani, sluškinje, kelneri, građanske udovice, gnjila čehovska malograđanska inteligencija, filistarska, statistička smjesa društvenog medija koji silazi s pozornice, besperspektivna masa, ponijeta historijskom dinamikom, ne snalazi se u revolucionarnoj panorami, ne pojmi ritam svog vlastitog vremena i pokunjeno mrmlja. To su unutrašnje, intimne pobune jedne društvene melase na samrti, i teško bi bilo i zamisliti da se živi organizmi mogu odvojiti od svojih prava, stečenih u obliku privilegija, bezbolno, bez moralno-intelektualnog otpora, kada se radi o preobražaju ne samo svijesti nego i životnog oblika čitavih pokoljenja.

Ruski caristički činovnici, kompaktna demokratska većina sivih lica po kancelarijama, koja se u svojim višim birokratskim hijerarhijskim činovima dičila pukovničkim i generalskim epoletama, danas, u svom otrcanom civilnom bezimenom ruhu i položaju, kunja po uredskim sobama, gunđa i buni se u sebi protiv svega

što postoji, duboko ogorčena i povrijeđena. Ljušti se koža ovim ne pretjerano sentimentalno i obazrivo balzamiranim mumijama, a te nas voštane činovničke maske promatraju svojim kratkovidnim, hladnim, carskim, državnotužilačkim, pronicljivim pogledom, da bi nas kao predmete umrtvile u svojim fijokama, da bi tako zaustavile brzinu kretanja po zakonu okorjele birokratičnosti, prirođene zlobe i nevjerojatno ograničene gluposti koja ne će da razumije o čemu se radi.

S tim elementima pasivnog otpora takozvanih prekogrobnih, pokojnih snaga susreće se čovjek svakodnevno, što ne iznenađuje, jer nekoliko godina poslije čitavih ciklusa revolucionarnih ratova, kada se na moskovskim fasadama još primjećuju tragovi uličnih borbi, elementi tradicionalnog konzervativnog odgoja djeluju po zakonu duševne tromosti. Vjera u vrhunaravni autoritet carske vlasti bila je vjekovima teokratskom osnovom čitavog društvenog stanja i vjernici legitimističkog pogleda na svijet i na socijalnu problematiku dakako da smatraju razvoj prilika u svojoj zemlji đavolskim prokletstvom, umirući s kletvom na usni. Prezirući sebe, vlastitu svoju sudbinu, svoj građanski poziv i svoje društvene dužnosti, ti ljudi demonstrativno poriču i preziru sve što je u bilo kakvoj vezi sa revolucionarnom stvarnošću, izazovno fiksirajući stranke u svojim uredima kao i historijske događaje, tako da susreti sa sjenkama na historijskom groblju dovode do neprijatnih, a veoma često i do smiješnih scena.

Čovjek inostranac, u dodiru s tim bivšim svijetom, ima trajnu impresiju da razgovara sa nesimpatičnim pokojnicima, za koje je sve što se zbiva danas u Rusiji besmisleni nered, glupa pobuna masa, pugačovština, kaos, bezidejno nasilje i kriminal. U bespomoćnoj mržnji, strepeći pred policijom, ova komparserija jednog društva u agoniji bespomoćno mrzi svakoga tko danas ne dijeli njihovu sudbinu. Razgovarati s tom gospodom kao inostranac znači osjećati na sebi dlakave gusjenice njihovih nepovjerljivih pogleda, iz kojih progovara mržnja spram sumnjivog političkog lica, koje sa njihovog gledišta ne bi moglo da je prisutno tu, sada i ovdje, da nije pouzdano u nekom, toj gospodi toliko odioznom

partijsko-političkom smislu. Biti pak pouzdan u političkom smislu, iz ove perspektive, znači biti pod znakom pitanja. To su dileme, svakako veoma delikatne, te nije tako jednostavno snaći se u zamršenim situacijama, a da čovjek ne izazove često neuračunljive, a često i suvišne scene.

Kako da se objasni jednoj sluškinji, na primjer, koja je čitavog života služila po građanskim ili aristokratskim domovima, da je pozvana da iz Kremlja upravlja jednom šestinom svijeta, kada se čitava njena svijest mrtve duše buni protiv bezbožnika koji su oborili ikonostas njenog moralnog uvjerenja, njenog odgoja i njenog pogleda na svijet? Takva nesretna žena na Veliki petak očajno nariče na koljenima, pred mrtvim tijelom Spasiteljevim, od pomisli kako je Majka Gospodnja morala da neizrecivo bolno pati na Golgoti pod križem, prije tisuću i devet stotina godina, a pojma nema, jadna, ni o sebi ni o patnji svog vlastitog naroda. Hoće se mnogo svijetle dalekovidnosti, značaja, znanja i uvjerenja, nadarenosti, iskustva, uobrazilje i svih mnogobrojnih elemenata spoznaje, kakva se kristalizira patnjom na vlastitom mesu, da bi se osjetio ritam događaja, shvatio tempo i smjer kretanja i da bi se tako razvila vlastita inicijativa za razumijevanje prošlosti i za predviđanje budućih događaja. Svega toga predstavnici društva koje nestaje u revoluciji nemaju, i zato gospoda junkeri, veleposjednici, patrijarsi i generali više vole da pecaju ribu u Dunavu, oko Srijemskih Karlovaca, nego da rade u kakvom prljavom moskovskom uredu osam sati dnevno, kao sudionici na pogrebu svojih uvjerenja i ideala.

Toj družbi nezadovoljnika uprkos, uporedo s njom i protiv njene volje, živi, bori se i djeluje u Rusiji svijet proleterske mase, novi svijet revolucionarnih gomila, koje u prvom pokoljenju doživljavaju rađanje i nastajanje svog vlastitog klasnog etatizma. *Civis sovieticus sum,* to još nije osjećaj patetičnog besklasnog nagona koji se samozatajno žrtvuje u borbi da bi uništio sve klase uopće, svoju vlastitu, a ne samo građansku. To je borbena afirmacija klasne svijesti i klasne pripadnosti iz perspektive određene svakodnevne stvarnosti, koja je, po revolucionarnoj logici i po svojoj naravi, takva

kakva jeste, neumoljiva i tvrda. To je danas dramatsko rađanje novog, sovjetskog državnog stroja, i dok carski junkeri, generali i činovnici bespomoćno mrze revolucionarnu stvarnost, jalovo ogovarajući historiju, dotle autentični sovjetski građanin, *Civis sovieticus,* radi i izgrađuje. On je spremio svoje oružje, on siječe i prodaje ruske šume, on organizira kartele i kooperative, on gradi željeznice i električne centrale, livnice i rudnike, a sutra on će ponovno uzeti svoje oružje, svoju kacigu i svoju pušku i boriti se do smrti, pod vlastitim državnim barjacima.

Sve što predstavlja jučerašnje stanje, daleku srednjovjekovnu, aristokratsku i građansku prošlost, to je politički likvidirano i stavljeno ad acta i to se jasno i neoborivo osjeća na svakome koraku. Pokazalo se iskustvom da se može i bez gospode u emigraciji.

Po svojim vanjskim oblicima, kakvi se ukazuju putniku, život se u današnjoj Rusiji ni po čemu ne razlikuje od života na Balkanu, u Litvi ili bilo gdje u istočnoevropskoj zoni koja leži istočno od crte Danzig—Trst. Vozovi idu točno. Istina je da je pisac ove knjige putovao međunarodnim brzovoznim linijama, i tu su kola za spavanje uredna i čista, a hrana dobra.

Putnika, koji je doputovao iz urbanizirane građanske Evrope iznenađuje, na prvi pogled, da nema luksuza. I žene su, uglavnom, odjevene veoma jednostavno. Na ulicama vlada osrednja prosječnost, što poslije zapadnjačkih velegradskih nerazmjera djeluje simpatično. Kavana nema. Hoteli su državni, od evropskih dvostruko ili trostruko skuplji. Čovjek privatnik, koji putuje po svom ličnom poslu, ima prilike da već prvoga dana u hotelu utvrdi kako je pojedinac nekoliko stotina puta teže opterećen od čovjeka koji putuje kao član neke organizacije, udruženja ili sindikata. Organizacija je sve, pojedinac ništa. Sve se to odvija još veoma primitivno i principijelno, ali se osjeća kako se iz temelja izgrađuje jedan novi poredak, uz sabotažu cijeloga svijeta i ogromnoga postotka inteligencije.

Nekim naročitim statističkim podacima u razmatranjima, u okviru ovog kratkotrajnog izleta, pisac se nije bavio namjerno i planski. Statistika ima u beskrajnoj

masi publikacija, biltena, izvještaja, godišnjaka i dnevne štampe. Po svim kolodvorima, uredima, ustanovama, čekaonicama i izložbama statistike rastu kao gljive poslije kiše. Tko se zanima za današnje stanje u Rusiji u raznovrsnim privrednim i industrijskim granama, neka pročita izvještaj delegacije engleskih sindikata koji se vremenski podudara s ovim kratkotrajnim ruskim izletom.

Više od statistike pisca su na ovom putu interesirali ljudi, ljudski odnosi, politički pokreti masa, rasvjeta, široki ruski razmjeri ovog slavenskog kontinenta. Pisac je promatrao ruske crkve i bezbožnike lirskim okom, prisluškujući pjesmi ruskog vjetra i razmišljajući o prošlosti i o kulturnoj problematici više nego o statistikama.

Potrebno je da se naročito naglasi, kako je svaka riječ napisana potpuno nepristrano. Kod nas štampaju se iz dana u dan lažne i tendenciozne vijesti o stanju u Rusiji, i pisac, koji već godinama slobodno i nezavisno brani logiku ruske revolucionarne koncepcije protiv svih domaćih piskarala i zainteresiranih slaboumnika, ne osjeća potrebe da odstupi od istine. U Rusiji ne teku ni med ni mlijeko. I tamo ima žalosti i bijede kao i po čitavom svijetu, ali tko radi, taj i jede.

SADRŽAJ

U Berlinu 9

Kroz žalosnu Litvu 33

U vagonu za spavanje Riga—Moskva 47

Ulazak u Moskvu 59

Kremlj 75

Na dalekom sjeveru 87

Lenjinizam na moskovskim ulicama 129

Admiralova maska 141

Kazališna Moskva 167

Uskrsna noć 183

Dolazak proljeća 199

O Lenjinu 209

Nad grobom Vladimira Iljiča Uljanova Lenjina . . 233

Domobrani Gebeš i Benčina razgovaraju o Lenjinu . . 241

U Muzeju Ruske revolucije 249

O značenju Ruske revolucije u okviru imperijalizma 269

Pogovor 293

Miroslav Krleža

IZLET U RUSIJU

Izdavač: Novinsko izdavačko preduzeće »Oslobođenje«

Za izdavača

MIRKO PETRINIĆ

Glavni urednik

ZDRAVKO ČOLIĆ

Odgovorni urednik

RADIVOJ PAPIĆ

Redakcijski odbor

Dr ANĐELKO MALINAR (urednik teksta), ENES ČENGIĆ, HRVOJE MALIĆ (tehnički urednik), RADIVOJ PAPIĆ, MIRKO PETRINIĆ, MIHAILO VEŠOVIĆ

Korektori

ADIL HAJRIĆ, MIODRAG ILIĆ i ZRINKA ILIĆ

Štampa: NIP »Oslobođenje« Sarajevo, Obala 4

Za štampariju: Nijaz Peštović